شىنجاڭ مەدەنىيىتى

Xinjiang Civilization

3

1986

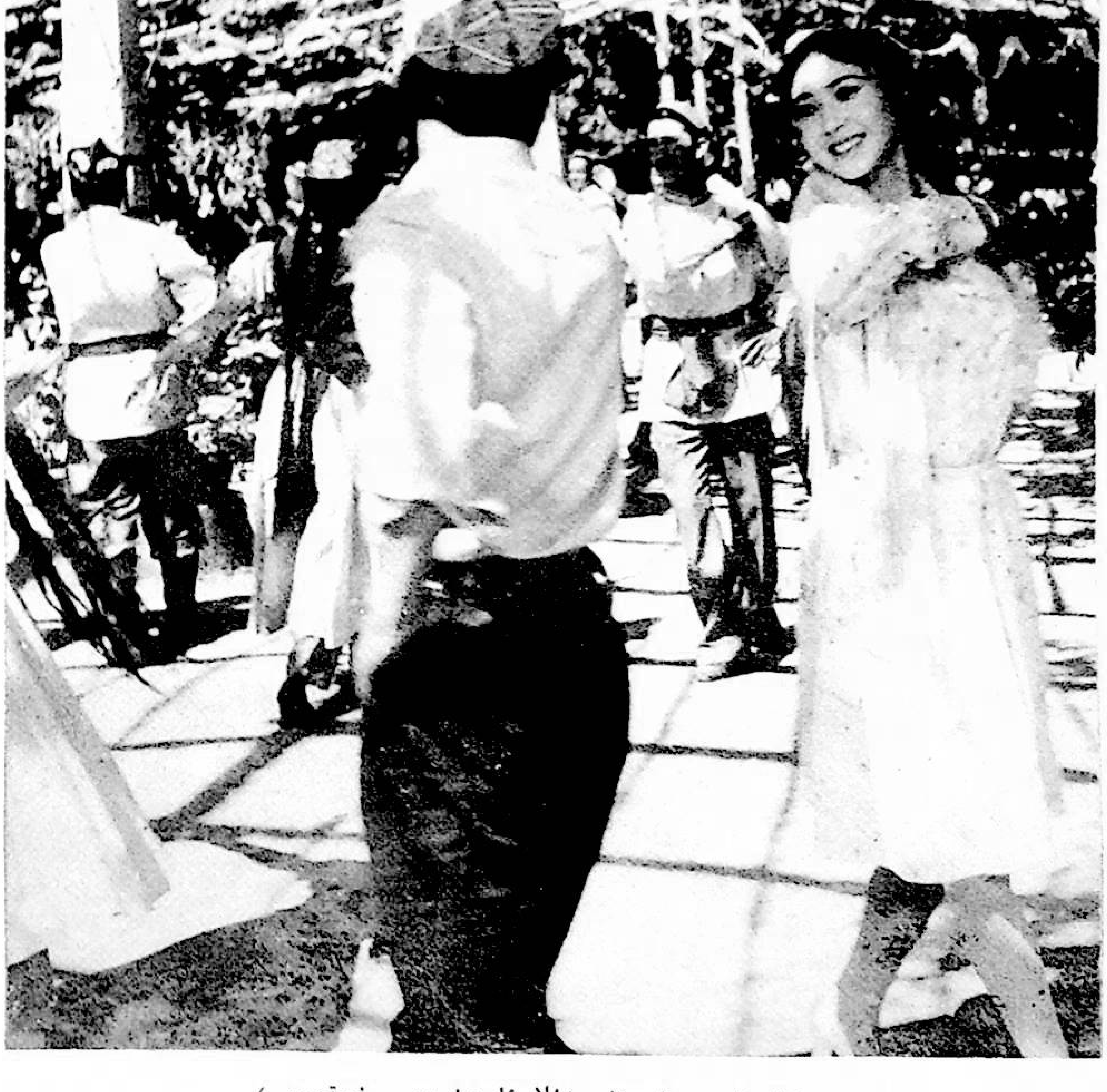

باراڭ ئاستىدا (ئابدۇللا ئابدۇرەھىم فوتوسى)

شىنجاڭ مەدەنىيىتى قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

35 - يىل نەشرى 1986 - يىل 3 - سان

بۇ ساندا

ئەدەبىيات گۈلزارى

چايخورلار ...... (ھېكايە) ...... زوردۇن سابىر 2
شېئىرلار ...... مەجىت ئابدۇراخمان. 66
تۇرسۇن ئابدۇقادىر. ئايشەم نىياز. ماخمۇد مۇھەممەد. مۇختار خېلىل.
يۈسۈپ كېرىم. مۇھەممەد ئەخمىدى. ئۆمەرجان غوپۇر. ئابدۇقادىر جالالىدىن.

سەھنە ماتېرىياللىرى

سۇلبان ...... (دراماتىك پارچە) ...... جىبران خەلىل جىبران 42
ناخشا تېكىستلىرى ...... روزى سايىت. تۇرسۇن نىياز. ئۆمەر ئىمىن. 51
ئابدۇكېرىم مەخسۇت. ياسىن ئىمىن. غاپپار ئەخمەد.
ئۆمەرجان روزى. داۋۇت ساۋۇت. مەجىت تاش. مۇھەممەت ئىمىن ئەخمەد

مىللىي بايراملار

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى نوروز بايرىمى ...... جۈنەيد بەكرى 28

ئۆرپ - ئادەتلەر

قاراقۇرۇم ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئۆرپ - ئادەتلىرى ...... نىزامىددىن ھۈسەيىن 54

دۇنياغا نەزەر

مۇسۇلمان دۇنياسىغا سەپەر ...... ئەبەيدۇللا ئىبراھىم 14

تۇتېملار

بۆرە ھەققىدە رىۋايەت 74

كىشىلىك دۇنياسىدا

داغ چۈشكەن گۆھەر 70

مىللەتلەر سەنئىتىدىن تەرمىلەر

لىزۇ مىللىتىنىڭ ئۆزگىچە ئۇسلۇبقا ئىگە قەدىمقى مۇزىكىسى — بۇرۇن نېيى 73

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

مۇھەببەت بېيىتلىرى ...... توپلىغۇچى ئىسلام سادىق. تۇرسۇن زېرىدىن. 79

بىلىۋېلىڭ

ھەرقايسى ئەللەرنىڭ يامان كۆرىدىغان رەڭلىرى 75

خەتتاتلار كۆرىكى

ھۆسنىخەتلەر ...... ئابلىكىم ئەمەت ئىشلىگەن 80

چەتئەل ئەدەبىياتىدىن

ئىلان تەشۋىقاتى دەۋرى ...... (ھېكايە) ...... شىك شىنىيى 76
مۇقاۋىنىڭ 1 - 4 - بېتىدە: چوڭ تىپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل «تەڭرىتاغ شادلىقى» دىن
كۆرۈنۈشلەر ...... ئابدۇللا ئابدۇرېھىم فوتوسى

چايخورلار

(ھېكايە)

زوردۇن سابىر

چايخورلۇق ئادەتتە ئەمەس، توقـقـۇزى تـەل ئادەملەرمۇ، زاغرا بىلەن ناشتا قىلىدىغانلارمۇ ئەتىگەنلىك چايىنى چايخانىدا ئىچىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرلىرى ئائىلىرىنى بەللىرىگە تۇگۈپ پىيادە، بىرلىرى ئات - ئېشەك بىلەن ئېرىنمەي بۇ چايخانىغا كېلىشىدۇ - دە، قىزغىن كۆرۈشىدۇ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بۇتياخان!

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم زىمىن بەگ!

ئۇلار بىر - بىرىگە «ۋەئەلەيكۇم» سۆزىنى زادى قوللانمايدۇ. چۈنكى بۇ ھۆرمەتسىزلىك ئۇلار ئۈچۈن گوياكى گۇناھ، ئۇلار چاي دەملىنىـ گەن چەينەكلىرىنى پەتنۇسلىرى بىلەن بىر - بىرسىگە ئىتتىرىشىپ:

— قېنى كەلسىلە!

— چايغا باقىلى! — دېيىشىدۇ. لېكىن يەنىلا ھەركىم ئۆز چېيىنى ئىچىشىدۇ. ئۇلار قىشۇ - ياز، ھەيلى تومۇز، ياكى جۇدۇن بولسىمۇ، ھەر كۈنى دېگۇدەك بىر نەچچە كىلو مېتىر يىراقلىقتىكى ئۆيلىرىدىن مۇشۇ چايخانىغا كېلىشىدۇ - دە، سالاملىشىش، تەكەللۇپ - تۈزۈت قىلىشلاردىن كېيىن، يەرگە چاپلىشىپ كەتكەن يىپ ئەدىياللار ئۈستىدە بەدەشقان قۇرۇشۇپ، ھوزۇرلىنىپ چاي ئىچكەچ ئۆزلىرىگە ئوخشاش چايخورلار بىلەن دىلكەشلىك قىلىشىدۇ.

بۇ دىلكەشلىكنىڭ ئەڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىسى ھېلىقى بۇتيا ئىسىملىك بىلەن زىمىن ئىسىملىك ئىككىسى. بۇتيا ئۆز جىسمانىي قۇرۇلۇشىدەك قوپال، خۇددى قول تراكتورىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ ئاڭلىغان يېڭىلىقلىرىنىڭ بىرىنى ئون قىلىپ سۆزلىگىلى تۇرغاندا، ئاڭلىغۇچىلار بىرىنچىدىن، ئۇنىڭدىن ئەيمىنىپ، ئىككىنچىدىن، ئۇنىڭدىن ئاۋازدا ئۈستۈنلۈك تالىشىشتىن ھېيىقىپ، ئۇنىڭ تولا ئاڭلىغان گەپلىرىنى زېرىكمەي قايتا ئاڭلاشقا

مەجبۇر بولدى. ئادەملەر بىرلەپ - ئىككىلەپ چىقىپ كېتىشكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن گېپىنىڭ ئاخىرىنى كۈتۈپ زېرىككەندەي زېمىن قويۇپ گەپ تىڭشايدىغان ئادەم ئۇنىڭ دوستى — زېمىن ئىسىملىك ئورۇق، ۋىجىك ئادەم بولۇپ قالدى. بۇتىيانىڭ سۆزلىگەن يېڭىلىقلىرىنى ئالدىنقى كۈنىلا مۇشۇ زېمىن كۆپچىلىككە دەپ بەرگەن، بۇتىيامۇ، شۇ چاغدا ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئىككىنچى كۈنى بۇتىيا بۇ گەپنى ئۆزىنىڭ گېپى قىلىپ سۆزلەۋېردى. زېمىن بۇتىيانىڭ مەجنۇن تالدەك شاخ - شۇمبىسى جىق سۆزلىرى ئىچىدىن ئۆزىگە زۆرۈر بولغان يېڭىلىقلارنىمۇ ئاڭلاپ قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇمۇ بۇتىيانىڭ گەپلىرىنىڭ شېخىنى يەرمايدۇ.

مانا، بۇتىيانىڭ موتەكەللىمىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى، توختىدى. ئۇنىڭ گەۋدىسى چايخانا ئىشىكى ئالدىدا پەيدا بولدى: تىزىغا كېلىدىغان ساغۇچ كۆينىكى سۇغا چىلاپ ئالغاندەك ھۆل، تىزىغىچە تۈرۈكلۈك پۇشقاقلىرىدىن چىقىپ تۇرغان بۇقىنىڭ ئالدى پۇتىدەك تۇم، مەزمۇت پاقالچەكلىرى توپا-تەرىدىن خۇددى چالا ئۆكلەنگەندەك بولۇپ قالغان، ئوچۇق مەيدىسىدىكى قويۇق يۇڭ، تۆت چاسا يۈزىدىكى ساقال - بۇرۇتىدەك بۇرغاي، قىيغاچ كۆزلىرى ئۈستىدىكى چوتكىدەك قاشلىرىنىڭ مىدىرلىشى ئۇنىڭ يوغان گەۋدىسىدە بىر خۇشاللىقنىڭ بۈرگىدەك سەكرەپ يۈرگەنلىكىدىن بېشارەت. ئۇ سالامۇ قىلماي ھەجايدى:

— ۋايجان، نىمانچە دىمىق، ماتورۇممۇ جۇۋازغا قاتقاندەك تەرلەپ كەتتى!

چايخورلار كۈلۈشتى.

— بەللى بۇتىياخان، سىلى ماڭغىلى تۇرسىلا يولىمۇ تەرلەپ كېتىدۇ، - يا!

— ھى، ھى، مېنى كۆرۈپ سەنمۇ تەرلەپسەن ئايىنام!

— بەك خۇشقۇ ئۆزلىرى؟

— تۈنۈگۈن ئون ئالتىنچى يېزىنىڭ بازىرىدا قوي كاساتلاشتى. مانا ئەمىسە دەپ بار پۇلۇمغا سېتىلماي قالغان قوينىڭ ھەممىسىنى سېتىۋالدىم. بۈگۈن ئەتىگەندە ئالتىسىنى سو قىلدىم. ئون قوينىڭ پۇلى بىلەن دىرى تىرىلگەندەك. يەتتە قوي بەكارغا قالدى ھا، ھا،ھا...

چايخورلار بىر - بىرىگە قاراشتى.

بۇتىياخان ئەمدى خوتەندىن 500 كويغا سېتىۋېلىپ ئەپكەلگەن ئالا ئىتىنىڭ تۈنۈگۈن ياقۇپ قاساپنىڭ سېرىق ئىتىنى قانداق تالىغانلىقىنى دوراشقا باشلىدى. ئۇ پۈتۈن مېھرىنى ئۆز ئىتىغا بېغىشلىغانلىقى ئۈچۈن ئۇ چايخانا سۆپىسىدا تۆت پۇتلۇق بولۇۋېلىپ قوللىرىنى، ئېغىزىنى خۇددى غالجىرلاشقان ئىتتەك ھەرىكەت قىلدۇرۇپ سۆزلىگىلى تۇرۇۋىدى، چايخورلار ئۈچەيلىرى ئۈزۈلگىدەك كۈلۈشتى.

— بىر پىيالە خام قايماق، ئىككى تۇخۇم بىلەن بىر چىنە قايماق چاي قىلىپ بەرگىنە! — دېدى ئۇ ئاخىر ھېرىپ - تەرلەپ خۇددى ساپاندىن بوشىغان ئۇيدەك پۇشۇلداپ، — تېز بول، بۈگۈن قىلىدىغان ئىش كۆپ.

— يىراقتا ماڭامىلا بۇتىياخان؟ — زېمىن ئىسىملىك ۋىجىك، قىزىل ساقال، مۇلايىم ئادەم ئۇنىڭغا قارىدى.

— بۈگۈن سېرىق بۇيىغا بارىمەن، — دېدى بۇتىيا خۇددى سولاقمىز قالغان بۇقىدەك ھۆكۈرەپ، — بارامىلا؟ بارسىلا ماتورىمنىڭ كەينى بوش.

— سودىلىقىم بارتى پەشكى.

— كىمتابمۇ؟ — دېدى بۇتىياخان دەرھاللا، — بۈگۈن سېرىق بۇيا قىزىيدۇ. ئۇ چېتى خوتەن، بۇ چېتى قەشقەر، ئاتۇش، ئاقسۇ، ھەممە يەرنىڭ ئوقەتچىلىرى كېلىشىدۇ. ھەممە ئوقەتچى كەلگەنىدىكىن، ھەر قانداق مالمۇ كېلىدۇ. سىلى ھەقە-

چان كىتاب بۇيرۇيلا، بولىدۇ، يېڭى كىتابلار بولسا ئېلىۋېرەمدىمەن؟ ئىككى يۈز كويىنىڭ كىلىشىگە دەملا؟ بەلەن گەپ. لېكىنزە زىمىنىباي، يېڭى كىتابلار ھۆكۈمەت دۇكىنىغا چىقماي تۇرۇپلا كىتابپۇرۇشلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىدىكەن. ئۆتكەندە سىلىگە ئون كويدىن ئېپكېلىپ بەرگەن ھېلىقى رومانلار ھازىر ئون بەش كويغا چىقىپتۇ جۇمۇسىلا، شۇغىنىسى كىتابپۇرۇشلار ئىسچوت بەرمەيدىكەن. بولاپتۇ سىلى ئۈچۈن بىزەچى زىيان تارتسامۇ مەيلى. سىلىمۇ كىتابخانا ئېچىپ پۇل تاپمىدىلا، زىيان تارتتىلا، يە بولمىسا، بىلەت ساتسىلا بولارمىكىن؟ كىتابلىرىنى بىكارغا ئوقۇيدىكەن، ئۇنى ئاز دەپ يىرتىدىكەن، ئوغرىلايدىكەن. لېكىنزە، زىمىنىباي «سوپەك» ① تاپقان پايدىلىرىنى ئاشۇ كىتابخانىلىرى يەپ كەتتى - جۇما؟ سىلىگە بەك زىيان بولۇپ كېتىۋاتىدۇ.

—زىمىنبايغا زىيان بولغىنى بىلەن ياشلارغا پايدا. بىزنىڭ بالا ھازىر يامان يولدىن ياندى. زىمىنبايىنىڭ كىتابخانىسىدىن چىقمايدۇ. ھەددىسلام ئانىسىنى تىللايتتى. مانا ھازىر تىلىمۇ يۇمشاپ، ئاۋازىمۇ سىلىقلىشىپ قالدى.

— سەن خوتەك، —دېدى بۇتىيا سۆزلىگۇچىگە قولىنى شىلتىپ، قوۋزىغا تولدۇرۇۋالغان قايماق ئارىلاش ناننى تەستە چايناپ سۆزلىدى، — تەييارغا ھەييار - دە. ئەكە ئەللىك كوي، بالاڭغا كىتاب ئېپكېلىپ بېرىمەن. بولمىسا زىمىنبايغا پۇل تۆلە!

— زىمىنكام پۇل دېسە بېرىمىز، — دېدى بايىقى ئادەم كۈلۈپ، ئۇ دېمەق ئۆيىدىمۇ تەلپەك بىلەن ئولتۇرغاچقا، پوكاندەك قىزارغان، يىڭنىچكە، كىچىك بۇرنىدىن تەپچىپ چۈشكەن تەر يىڭنىچكە بۇرۇتىنىڭ ئۈچىدا پىلدىرلايتتى، — لېكىنزە بۇتىيا ئاكا، سەن پۇل، پۇل دەيدىكەنسەن، مەسچىتكە يۈز كېسەك ئېلىپ بېرەيمۇ دېمەيسەن.

— ماۋۇ خوتەكنىڭ گېپىنى، ۋاي خوتەك، سەن قانچىلىك نېمىتتىنىڭ. خوتۇنۇڭ خەقنىڭ ئۆيىدە ئۇسسىما قويىدۇ. ھەر ھەپتىدە مېنىڭ جايىنىمىزدا ناماز ئوقۇيسەن، بازارغا بارساڭ ۋەجىڭنى مېنىڭ ھارۋامغا سېلىۋالىسەن، مېنىڭ كۆلۈمدىن سۇ توشۇپ لاي چىلاپ كېسەك قۇيدۇڭ. پۇل تۆلىدىڭمۇ خوتەك؟ نوپۇسىڭنى ماڭا ئۆتكۈزمىگىنىڭ قالدى شۇ. يوغان گېپىنى تېخى بۇنىڭ. مە، ماۋۇ يېرىم ناننى يە خوتەك، قاچانغىچە زاغرا كۆشەيتتىڭكى؟!

بۇتىيا ئۆزىنىڭغا يېرىم ناننى تاشلىدى. ساقىلىغا چاپلاشقان قايماق، نان ئۇۋاقلىرىنى يوغان قوللىرىغا يېپىشتۇرۇپ يۈزىنى سىپىدى، ئاندىن كېيىن قوللىرىنى پاكىزە يالىۋەتتى - دە، زىمىنبايغا قاراپ بىر كېكىردۈۋەتتى.

— كىتابلارنىڭ ئىسمىنى يازدىلىمۇ؟ —دېدى ئۇ ئۇزۇن تىزىملىك يېزىلغان قەغەزگە قىيغاچ كۆزلىرى بىلەن سىنچىلاپ قاراپ، — ماۋۇ نېمە بۇ، «ۋەتادىغۇ بىلىك» ... نېمە دېگىنى بۇ؟

— كىتاب، —دېدى زىمىنباي كۈلۈپ، — 50-60 كوي، مەيلى 100 كوي بولسىمۇ ئالسىلا!

— بەللى، بىر ئېشەكنىڭ پۇلىكەن بۇ، —دېدى بۇتىيا قەغەزنى كىر كۆينىكىنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ، — ئەمىسە ئىسچوت سورىمىسىلا زىمىنباي، ماقۇل ئەمىسە سودىلىقلىرىنى ئالغاچ كېلەي، ئۇنتۇپ قالمىسام ئالىمەن. مەن بۈگۈن سېرىق بۇيا بازىرىغا كىرگەن مىدە ئېشەكنىڭ ھەممىسىنى ئالىمەن. بىر خەنزۇ بىلەن سۆزلىشىپ قويدۇم. سوۋارىسىغا 800 كويدىن ئالىدىغان بولدى. مەن 300 كويدىن 500 كويغىچە باھادا ئالالايمەن. لېكىنزە جاپاسى جىق. دەريادىن ئۆتكۈزگىچە ئېشەكلەرگە مىڭ پەشۋا ئاتىدىغان گەپ. مەندىن باشقا كىم ئېشەك بىلەن مۇشتلىشالايدۇ؟ جاھىللىرىنى باغلاپ سۇدىن كۆتۈرۈپ ئۆتكۈزىمەن. يامانلىرىنى مۇشت بىلەن ئۇرۇپ تۇمشۇقلىرىنى قانىتىپ ياۋاشلىتىدىغان گەپ. ھەدي پۇل تاپماقنىڭ تەسلىكى.

— ئاسان پۇل تاپىدىغان ئىش قىلسىلا بولامدۇ؟ —دېدى يەنە بىر بومبا ساقاللىق دېھقان

① قول تىراكتورى

ئاشقان بۇردا ناننى يېشىل تاۋار بەلبېغىغا تۇگۈۋېتىپ،—ناھىيىدە ئوغلاق بولارمىش، بىرىنچى بولغان ئادەمگە 500 يۈەن نەق پۇل بېرەرمىش.

— راستمۇ؟—بۇتىيانىڭ كىچىك كۆزلىرى پىلدىرلاپ ياپىلاق بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرى كېڭەيدى،—قاچان بولىدىكەن؟

— ئون ئىككىنچى چىسلا.

— بۈگۈن چىسلاغا قانچە؟ كۈنگە نېمە زەممىنباي؟

— چىسلاغا سەككىز، يەكشەنبە،—دېدى زەممىنباي كۈلۈپ،—ئۆزلىرىنى سىناپ باقامىلا بۇتىياۋاي؟

— سىناپ باقمايچۇ؟—دېدى بۇتىيا ئورنىدىن تۇرۇپ،—ئالقاندىكى پۇل بۇ دەسمىلە. پايدا نەدە، بۇتىيا شۇ يەردە.

— زەممىنباي، بۈگۈن سىلىدىن يېڭىلىق ئاڭلاشقا ۋاقىت چىقمايدىغان بولدى. كۆرۈشكىچە سالامەت بولايلى.

— ئىگىسىگە ئامانەت بۇتىيابەگ!

چايخورلار بۇتىيانىڭ كەينىدىن دۇئا قىلىشتى. موتوتسىكلىت بۇتىيانىڭ ئاۋازىدەك توپال ۋارقىرىدى-دە، يىراقلاپ كەتتى.

— ئەمدى قۇلاق تىنجىدى،—دېدى بىر مۇتىۋەر ساقىلىنى سىيپاپ،—قېنى زەممىنباي، گېزىت يېڭىلىقلىرى، كىتابلاردىن ئوقۇغانلىرىدىنى سۆزلەپ بەرسىلە.

— يېقىندا قولۇمغا بىر كىتاب چۈشۈپ قالدى،—دېدى زەممىنباي يېقىملىق ئاۋاز بىلەن،—بىرلا قولۇمغا ئالدىم-دە، ئوقۇپ تۈگىتىپ بەراقلا توختاپتىمەن. لېكىنزە ئاجايىپ كىتابكەن.

زەممىنباي كىتابقا يېزىلغان ئىشلارنى خۇددى بۇتىيا ئىت تالىشىشنى ئەينەن دورىغاندەك، زوق-شوق بىلەن دوراپ سۆزلەشكە باشلىدى. بۇ يەرگە يىراق يەرلەردىن مۇشۇنداق گەپلەرنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئەتىگەنلىك چاي ئىچىشكە توپلانغان يېشى ھەر خىل، چىرايلىرى خىلمۇ-خىل، كېيىنىشلىرى، ئولتۇرۇشلىرىمۇ پەرقلىق بولغان دېھقانلار قىزىقىش، ھەۋەس ۋە زېھنى بىلەن زەممىنباينىڭ ئاغزىغا قاراشقان، ئۇرۇزلىرى ئارايغان، دىمىق چايخانا شۇ تاپتا ئۇلار ئۈچۈن ھۆزۈر-ھالاۋەتنىڭ بۆشۈكى. زەممىنباينىڭ يېكچەكە، ساپ ئاۋازى ئۇلار ئۈچۈن يېتىلگەن ئانارنىڭ قىرائىتىدەك تەسىرلىك.

چۈنكى بۇ ئۆي، بۇ ئاۋازدا يېڭىلىق-دەۋر ئاۋازى، يېڭى دۇنيانىڭ ئۈمىد-ئارزۇلىرى بار.

2

بۇتىيا زەممىنباينىڭ 200 يۈەن پۇلىنى ئارقا يانچۇقىدىن ئېلىپ 100 يۈەننى ئايرىپ كىتابلار تىزىملىكى يېزىلغان قەغەزنىڭ يېنىغا سېلىپ قويدى-دە، قالغان 100 يۈەننى ئۆز پۇللىرىغا قوشتى؛ «100 يۈەنلىك كىتاب ئالسامۇ ئۇ مەندىن مىڭ رازى بولىدۇ. ھەر تېتىم سودا بۇيرۇغاندا شۇنچىلىك پايدا ئالسام زەممىننىڭ تاپقان پۇلىنىڭ يېرىمى مېنىڭ!» دېدى ئۇ، موتوتسىكلىتنى بىر چوڭ قورا ئالدىدا توختىتىپ:

— نۇرەكۇاي! دەپ ۋارقىرىدى ئۇ خۇددى ھاڭگا ھاڭگىرىغاندەك يۇقىرى ئاۋازدا. دەرۋازىدىن شاپاق دوپپا، ئاق يەكتەك كەيگەن، مەيدىسى ئوچۇق، ئاق-سېرىق پوقاق ئادەم ئالدىراپ چىقتى:

— ئۆيگە كىرەيلى بۇتىياۋاي!

— خوشە، ئېتىڭ بارمۇ؟

— ئوغلاق بولامدىكەن، بەيگىمۇ؟

— ئېيتە نۇرەك، ئېتىڭنىڭ بىر كۈنلىكىگە نەچچە ئالىسەن؟

— بەيگە بولسا، 100، ئوغلاق بولسا، 150 نى بېرەرسەن؟

— نېمە؟—بۇتىيانىڭ قىيغاچ كۆزلىرى پىرقىرىدى،—ئوغلاققا چاپىمەن، بىر كۈنلۈككە 50 كوي. ئەگەر-توقۇمى بىلەن بۈگۈن كەچكىچە ئۆيگە ئاپىرىپ قوي، بولمىسا رەنجىشىپ قالىمىز-ھە!

بۇتىيا «گەپ تۈگىدى» دېگەندەك قىلىپ موتوتسىكلىتنى ئوت ئالدۇردى. نۇرەكنىڭ ئېغىزى كالا-مارىدەك ئوچۇق پېتى تۇرۇپلا قالدى. ئۇ بۇتىيانىڭ دېگىنىنى قىلماسلىققا ئىلاجسىزدە!

بۇتىيا غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ، ئەتراپتىكى

ئېتىزلار، باغلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ كېتىپ بارىدۇ. ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنى تەڭدىشى يوق دانا، كۈچلۈك، ھۆكۈمران ھېسابلىماقتا. ھازىر ئۇنىڭغا ھەددىسىلا جەرىمانە قويىدىغان سېكرىتارمۇ يۇۋاشلىغان، پات - پاتلا بۇتيانىڭ «ئىپادىسى»نى ئىگەللەشكە كېلىدىغان يېزا ساقچىسىمۇ كەلمەيدىغان بولدى. ئەمدى بۇتيانىڭ ئەقلىنى، قارا كۈچىنى راسا ئىشقا سالىدىغان ۋاقتى كەلدى. ئەقىلدە، قارا كۈچتە ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان بۇتيادەك ئادەم ھەرقانداق قاراملىقتىن ئۆزىنى تارتمايدۇ - دە، بىرلا شەرت شۇ: پۇل تاپسىلا بولدى. پۇللا ئۈنىدىكەن بۇتيا ھەرقانداق ئىشنى قىلىشقا تەييار. بۇ ئىش چوڭ - كىچىك، ئوڭاي - تەس بولسىمۇ مەيلى، بۇتيانىڭ قىلىشقا كۆزى يەتسىلا ئۇ ئىشتىن باش تارتمايدۇ. مانا شۇنىڭ ئۈچۈن بۇتيا داڭلىق، نامى ھەممە يەرگە مەلۇم ئادەمغۇ!

— يالغان بولسا، خەلق ئېغىزىدىكى ھېكايىلەرگە قۇلاق سېلىڭ:

... بۇتيا بىر كۈنى راسا مەس بولۇۋېلىپ ئىت تالاشتۇرۇۋاتقانلارنىڭ يېنىغا كەپتۇ - دە، تۆت پۇتلۇق بولۇۋېلىپ يېڭىپ چىققان قارا ئىتقا قاراپ بىردە ھاۋشۇپ، بىردە خىرقىراپ خىرىس قىلغىلى تۇرۇپتۇ، كۈچۈكلۈك قىزىقچىلىق قىلىپ ماقتىنىۋاتقان ئىت ئىگىسىنى دەيدەيگە ساپتۇ:

— بۇتيا جەزمەن 500 كويدىن دو تويۇپ ئىتىڭ بىلەن تالىشىدۇ!

— تالىشىمەن! — دەپتۇ بۇتيا ئىتقا ئېتىلىپ.

— پۇلۇڭنى چىقار! — دەپتۇ ئىت ئىگىسى. بۇتيا يېنىنى كولاپتۇ. قىزىقچىلار بىر دەمدىلا يىغىش قىلىپ 500 كوينى غەملەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇتيا ئىتقا ئېتىلىپتۇ. ئىت بۇتيا بىلەن ئۆرەدىشىپتۇ. بۇتيا قارا ئىتنىڭ ئىككى قولىقىدىن تۇتۇۋېلىپ ئۆزىنى زادىلا چىشلەتمەپتۇ. ئىت بىلەن ئۆرەدىشىپ - چىرماقلىشىپ ئاخىر بۇتيا قارا ئىتنى بېسىۋاپتۇ - دە، ئېغىر گەۋدىسى بىلەن ئىتنىڭ قورسىقىغا ئولتۇرۇۋېلىپ ئىتنىڭ بېشىنى يەرگە ئۇرۇۋېتىپتۇ. ئاخىر ئىت ھوشسىزلىنىپتۇ. بۇتيا بىر ئىشتان زىيان تارتقىنى بىلەن 500 كوي ئۇتۇۋاپتۇ.

— كىم مۇشۇ شوخا تىكەن ئۈستىدە يالىڭاچ ئېغناپ ئۇ باشقا چىقالىسا 100 كوي دەپتۇ بىر بەگگى 200 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى يەرنى كۆرسىتىپ، — بۇتيا دەرھال كېيىمىنى ساپتۇ ۋە گەپمۇ قىلماي ئېغناپتۇ. بەدەنلىرى سوقۇشقاق خورازنىڭ تاجىسىدەك قان تەپچىرەپ تۇرغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ بەگگىنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ۋە 100 كوينى ئۇنىڭ قولىدىن يۇلۇپ ئاپتۇ.

بۇنداق مىساللار خېلى كۆپ. بۇتيا بۇ «دو - چىلىق»لىرى بەدىلىگە نام چىقىرىپلا قالماي، پۇلمۇ تاپتى. «بىر كۈن ئۇۋاۋم بىلەن تىركىشىپ بىر ئاي بىكار يۈرسەم بۇنىڭ نېمىسى زىيان؟»

دەيدۇ ئۇ زەمىنبايدەك نەسىھەتچىلەرگە مەغرۇر ئادىمىپ.

ئەتىسى بۇتىياۋاي چايخانىغا مۇتۇتىسىكلىت بىلەن ئەمەس، ئات بىلەن كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم تىڭشامەت بۇرادەر — لەر! — دېدى ئۇ تۇنۇگۈن قىزىلىپ-ۋىيا بازىرىدىن ئۆگىنىۋالغان سۆزىنى ئىشلىتىپ. — سالامەت قوپاشتىلىمۇ؟

— ئەسسالامۇ — ئەلەيكۇم ئاما تىلىك بېگىم! — دېيىشتى كۆپچىلىك. — سودا — سېتىق بەلەنمۇ؟

— قۇرۇسۇن! — دېدى بۇتىيا تامغا يۆلىنىپ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇۋېلىپ، — ئېشەك دېگەن ئېخىمۇ هارام بولۇپ كەتسۇن، بىر پۇچۇلۇق پايدا يوق. هېلىقى خەنزۇمۇ يېنىۋاپتۇ. ئېشەك بازىرىغا مەدە دېگەن توشۇپ كېتىپتۇ. ياۋاللا، بۇ خەقنىڭ قولىقى، ئېشەكنىڭ قولىقىدىنمۇ ئۇزۇن جۇما. ئېشەك ئالىدىغانلارنىڭ شىڭشىڭشاغا كەلمەي تۇرۇپ بىزنىڭ سودىگەرلەر ماللىرىنى تەييارلاپ بولىشىدىكەن!

— پايدا ئالالمايلىمەدە، ئاپلا، يامان پوپتۇ.

— نېمىشقا ئالالمايدىكەنمەن؟ — دېدى بۇتىيا ئىچ ئاغرىتقۇچىغا قىيغاچ كۆزلىرىنى پىرقىرىتىپ قاراپ قويۇپ، — ئېشەكتىن پايدا ئالالمىغان بىلەن تاۋكادىن ئالدىم.

— نېمە دېدىڭە؟ — دېدى زەمىنباي خۇددى چايان چاققاندەك چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، — بۇ، بۇ . . .

— بۇ، بۇنى ئازراق دېسىلە زەمىنباي، — دېدى بۇتىيا كۈلۈپ.

— سەت گەپ بولسىمۇ دەپ بېرەي، تۇۋا، سىلىگە كىتاب ئالىمەن دەپ كىتابپۇرۇشنىڭ ئالدىدا شۇنداق زوڭ ئولتۇرۇۋىدىم، خۇددى خادانى يېرىتىلغاندەك، «تات — تات — تات» قىلىپ بىر نەچچىسى چىقىپ كېتىپتۇ. بىر كەمدە قارىسام، بىر ئاداش مۆرەمگە ئۇرىدۇ.

— نېمە دەيسەن ئاداش، گەپ بارما؟ دېسەم، — نوچى ئوخشىمامسەن؟ — دەيدۇ تېخى.

— هە، نوچى بولسام قانداق قىلماقچىسەن؟ دېسەم، — 100 كويدىن ئوسۇرۇشامسەن؟ — دېمەمدا ئوغرى. «ئەستەغپۇرۇللا» دەيمەن. زەمىنباي بىر قېتىم هېيت ئوغرى بىلەن 50 كويدىن كېكىرىشۋاتقاننىڭ ئۈستىگە كېلىپ تەنقىد قىللا ئەمەسما، شۇ تەنقىدلىرى قۇلىقىمدا تۇرۇپ قاپتىكەن، هېلىقى ئوغرىغا «ياق» دەپ سالپىتىمەن. قارىسام ئۇ ئوغرى قاقاقلاپ كۈلۈپ يۈرىدۇ. جۇدۇنۇم تۇتتى — دە، ماڭ جۇغۇ نەۋەدە تۇرۇپ تۇر دەپ ئوغرىنى كەتكۈزۈۋەتتىم. خام لەخمەندىن ئىككى تەخسە، ئۆرۈكتىن ئەللىكنى يەۋېتىپ ئىگەكىم هېلىقى ئوغرى بىلەن تازا زوڭ ئولتۇرۇپكىم،

— بولدى بۇتىياۋاي، — دېدى زەمىن تەرىنى تۇرۇپ، — باشقا گەپ قىلسىلا.

— ئۇتتىلىما — دېدى «خوتەك» ناننى قۇرۇق يەۋېتىپ قىزىقىپ.

— ئۇتمامدىغان، — دېدى بۇتىيا ئەتراپقا مەغرۇر قاراپ قويۇپ، — هېلىقى ئوغرى يەتمىشنى كەلتۈرۈۋىدى. پېقىر ماما ئەمسە دەپ تۇقسانى . . .

— ئەمدى بولار بۇتىياۋاي، — دېدى مويسىپىت ئادەم تەتۈر قاراپ، — غىمزا ۋاقتىمدا بېئەدەپ گەپ قىلىش گۇنا بولىدۇ بۇتىياۋاي.

— شۇنداقما؟ — دېدى بۇتىيا تەنە بىلەن موللا چىراي مويسىپىتكە ئالىيىپ قويۇپ، — ئەشۇ يۈز كوينى نەزىرىگە خەجلەپ ئالدىلىرىغا پوشكال قويسامچۇ؟

— ئازار بەرمىسىلە بۇتىياۋاي، — دېدى بايىقى مويسىپىت يىغلامسىراپ، — ناشتىمدا ياخشى گەپ، مۇھەببەت ئىزلەپ بۇ چايخانىغا كېلىمىز ئۇجام، ئازار بەرمىسىلە.

— ماقۇل ئاتا، ماقۇل! — بۇتىياۋاي قوغۇنلۇقتا قاغا قورىغاندەك ۋارقىرىدى، — زەمىنباي،

ئۇغلاققا ئىككى كۈن قالدىمۇ؟ ئات تاۋلاشنى سىلى ئوبدان بىلىدىلا. نۆرەكۆۋاينىڭ ئېتىنى 50 كويغا بىر كۈن مېنىشكە ئالدىم. ئاتنى تاۋلاپ بەرسىلە؟

— بولىدۇ بۈتياۋاي، مانا بۇ سەنئەت. ئۇغلاق تارتىشتا بىرىنچى بولسىلا سىلىگىمۇ، بىزگىمۇ پايدا. ناھىيىدىن تاللانسىلا ۋىلايەت، ئاپتونوم رايون بويىچە مۇسابىقىغا قاتنىشىدىلا، پۈتۈن ناھىيىمىزنىڭ شان - شەرىپى ئۈچۈن بەلەن ئىش قىلغان بولىلا. ناملىرى تېخىمۇ چىقىدۇ.

— مۇنداق دېسىلە، بەلەن، بەلەن! — دېدى بۈتيا بۇقا بويىنىدەك توم بويىنىدىكى تەرىنى كىرلۇڭگىسى بىلەن سۈرتۈپ، — زىمىنباي، ئەمما لېكىن سىلىنىڭمۇ ناملىرى چىقىپ بوپتۇ. ھەممىلا كىتابپۇرۇش سىلىنى تونۇيدىكەن. مانتىپەزنىڭ دۇكىنىدا ئىككى ئەپەندى سىلىنىڭ گەپلىرىنى ھەدەپ قىلغىلى تۇرۇپتۇ. بىر يازغۇچى دەمدۇ، مۇخبىر دەمدۇ سىلىنىڭ كىتابخانىلىرىنى، سىلىنىڭ ھېلىقى تېخنىكا ئۆگىنىدىغان مەكتەبلىرىنى ماختاپ ماقالە يازغان چېغى، سىلىنى بەلەن ماختىدى جۇمۇسىلا، ئاخىر چىدىماي ئۇلارنىڭ گېپىنى تارتىۋالدىم جۇما، «زىمىن دېگەن مېنىڭ دوستۇم، ئۇنىڭ سەيگۈيىدىنى ① مەن. ئۇنىڭ ھەممە كىتابلىرىنى، دۇتار، تەمبۇر راۋاپلىرىنى مەن ئېلىپ بەرگەن. مۇنۇ كىتابلارنى مانا بۈگۈن ئالدىم، زىمىن بىلەن خوتۇنى 10 - سىنىپنى تۈگەتكەن دېھقان بولغىنى بىلەن بىر دۆلەتكە زۇڭلى قىلىپ قويسا تەمتىرىمەيدۇ. ھەر قايسىلىرى ئەپەندى بولۇشقانلىرى بىلەن تېخى زىمىنبايدىن جىق دەرس ئېلىشىدىلا» دېدىم جۇمۇسىلا. لېۋەن باللىكەن، يېگەن مانتامنىڭ پۇلىنى تۆلەپ ئىككى چىنە پېۋا قويۇپ بەردى دېسىلە. مەدەنىيەتلىك دېھقان، 80 - يىللارنىڭ ئەمگەكچىسى دەپ مېنىمۇ ھەدەپ ماختاپ يۈرىدۇ تېخى!

كۆپچىلىك ھۇزۇر، زوق بىلەن كۈلۈشتى.

— ھېلىقى مۇسابىقىلەردىنى كۆرگەن بولسا مەدەنىي دېھقان دېمەيتتى جۇما؟

— بولدى، ۋاي خوتەك، بىر گەپنى ئاغزىڭغا ئېلىۋالساڭ ھېلىلىدەك كەچكىرگىچە شورايدىكەنسەن، جۆرە تالاغا چىقىلى!

بۈتياۋاي خۇددى ساچۇجىنى ئېلىپ ماڭغاندەك «خوتەك»نى تالاغا ئېلىپ ماڭدى.

چايخورلار قىزىقچىلىق كۆرگىلى تالاغا چىقىشتى. چايخانىنىڭ ئۇدۇلىدىكى كونا خامان ئورنىدا بۈتيا ئات ئويناتقىلى باياتقى «خوتەك»نى بىر قولى بىلەن يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاتنى بولۇشىغا چېپىپ دۈۋىلىكلىك پاخالنىڭ ئۈستىگە ئاتىۋاقتى. «خوتەك» ئۈستىۋېشى پاخالغا مىلىنىپ يەرگە چۈشسىلا بۈتيا يەنە ئۇنى بېلىدىن تۇتۇپ يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ قىينىماقتا ئىدى.

① مال سېتىۋالغۇچى

— بۇ قاملاشمىغان مەشىق! — دېدى زەمىنباي ئاچچىقى بىلەن ۋارقىراپ.— بۇتىياۋاي لازىم بولسا مەن سىلىگە بىر ئۆچكە سويۇپ بېرەي، شۇنى مەشىق قىلسىلا.

—قويۇپ بەرسىلە،مۇنۇ«خوتەك» تولا چىشىمغا تېگىدىغان بولۇپ قالدى!

—مەيلى! — دەپ چىرقىرىدى ئەسەبىيلەشكەن «خوتەك»، — قويۇپ بېرىڭلار، يولۋاستىن قورقمايدىغان «خوتەك» مەن!

— بىچارە! — دېدى مويسىپىت ياقىسىنى تۇتۇپ، — تۇۋا، تاپقان قىلىقىنى قاراڭلار بۇتىياۋاينىڭ، يىگىرمە يىلدەك سەرگەردان بولۇپ بۇ بىچارە ئەمدى يېزىسىغا كەلگەن تۇرسا، شۇنى بوزەك قىلمىسا نېمە بولاردى.

زەمىنباي خامانغا قاراپ يۈگۈردى.

— بۇتىيا ۋاي، ئۇنىڭ ئورنىغا مېنى ئوغلاق قىلسىلا!

بۇتىيا ئېتىنى توختاتتى. پاخال - سامانغا مىلەنگەن، كىيىملىرى يىرتىلغان، بۇرنى قانىغان «خوتەك» ئۇنىڭ قولىدىن سىيرىلىپ چۈشتى.

3

كىچىككىنە يېزا ئۈچۈن يېڭىلىق ھەر كۈنى دېگۈدەك تېپىلىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن بىرسىنىڭ قويى ئۈچنى قوزىلايدۇ، بىرسىنىڭ ئايالى قوش كېزەك تۇغسا، يەنە بىرسى ئايالىنى ئۈچ تالاق قىلىپ قويۇپ قايتىدىن نىكاھلىنىشقا پەتىۋا ئىزدەيدۇ، بىرسى قول تراكتور سېتىۋالسا يەنە بىرسى ماي زاۋۇتى قۇرىدۇ. بىرسى مەھەللىنى توك بىلەن تەمىنلەش ئۈچۈن سىم تارتىشقا كىرىشسە، يەنە بىرسى يوشۇرۇنچە ئۆسۈمگە قەرز تارقىتىدۇ.

لېكىن مەيلى قانداق بىر يېڭىلىق بولسۇن، ئۇ چايخورلارنىڭ ئاشتىلىقى بىلەن بىللە چايخانىغا كېلىدۇ - دە، ئۇ يەردە بىر دە سەمىرىپ، بىر دە پەدازلىنىپ، يەنە بىر دە بۇزۇلغان سائەتتەك قايتا توغرىلىنىدۇ - دە، قايتىدىن كوچىغا، ئۆيلەرگە، خامان - ئېتىزلارغا تارقايدۇ. مانا بۇلار يېزا قىزىقچىلىقى.

بۈگۈن ھاۋا تۇتۇق، دالا شاماللىق. چايخانىدا دىمىق، تورۇسنى بويلاپ كۆكۈش ئىس لەيلەپ يۈرمەكتە. لېكىن پەتنۇسلاردا سۇنۇلغان مېزىلىك چەينەكلەر بىلەن، ئۇشتىسالاڭ ھورى چىقىپ تۇرىدىغان مەگزى قىزارغان نانلارنىڭ پۇرىقى چايخانىغا كۆڭۈللۈك، ئىللىق ھاۋا تارقاتقاچقا چايخورلارنىڭ چىرايلىرى ئىللىق، گەپلىرى سىلىق، سالاملىرى قىزغىن.

— ئەسسالام داستىخىنى كەڭ ئۇلپەتلىرىم!

بۇتىياۋاي ئېغىر قەدەم، كۆڭۈلسىز سالام، تۇتۇق چىراي بىلەن كىرىپ كەلدى.

— يۇقىرى ئۆتسىلە بۇتىياۋاي، — دېدى مويسىپىت بەلبېغىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈزىنى ئېتىپ مېيىغىدا كۈلۈپ قويۇپ، — بۈگۈن ھاۋا ياخشى ئەمەس.

—نېمىگە خاپىسەن بۇتىيا دەيمىغۇ ھە قاچان،— دېدى بۇتىيا بوۋاينىڭ كۈلكىسىدىكى تەنىنى چۈشىنىپ،— خامىنىمغا ئوت كەتكىنى يوق، يا بولمىسا خوتۇنۇمنىڭ تۇغۇتى تەتۈر كەلگىنى يوق، يۇرتقا نام - ئاتاق ئەكېلىمەن دەپ ئوغلاق تارتىم قانداق بوپتۇ تەخسىر؟

— ناھايىتى بەلەن، ئۇلۇغ ئىش بۇتىياۋاي!— بوۋاي يەنە كۈلدى.

— بىرىنچى بولالمىدىڭ بۇتىيا دەۋاتىلىغۇ دەيمەن؟

— يوقسۇ، بەلەن تارتىپلا غوجام.

— يوقسۇ، تەخسىر سىلىمدەك تەقۋادارنىڭ چىشىغا تېگىپ قويماي دەپ ئاتنى تاۋلىغان بىلەن ئۆزەمنى تاۋلىماپتىمەن.

— بۇ نېمە دېگەنلىرىكەن؟

—ئىچەلمىدىمە—، «گۈچۈك داچىيى» دىن بىر بوتۇلكىنى بوشىتىۋېتىپ ئوغلاققا چۈشكەن بولسام، بىرىنچى بولاتتىم. شۇنىسى كەم بولۇپ قېلىپ، ئۈچىنچى بولۇپ قالدۇق، ئارانلا 100 كوي مۇكاپات ئالدۇق. ئاتقا تۆلەيتتىمەن قالدى قېتىقنىڭ بەش پۇلى، خاپا بولماي خۇشال بولسام بولاتتىمۇ ئەمەسە؟

گويا بۇتياۋاينىڭ كەيپى بۇ چايخانىنىڭ ھاۋاسىنى ئۆلچەيدىغان تېرمومېتىردەك ئۇنىڭ قابىقى تۈرۈلسە پۈتۈن چايخانا سوۋۇيتتى، چايخانىچىمۇ ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ پۇتىنىڭ ئۇچىدا ماڭاتتى. بۇتياۋاي قاھ ـ قاھلاپ كۈلسىچۇ؟ ئۇ چاغدا ھەممە چىرايلاردا كۈلكە، چايخانىدا ھارارەت پەيدا بولۇپ، چايخانىچى ئىككى سۇپا ئارىلىقىدىكى پەگەدە يورغىلاپ، ساماۋەرلەرنىڭ ئوتلىرىمۇ چوغلىنىپ كېتەتتى.

بۈگۈن بۇتيانىڭ كەيپى يامان، شۇڭا پاراڭ قىزىمىدى. بۇتيا ئەتراپىغا قاراردى:

— زىمىنباي كۆرۈنمەيدۇ — يا؟

— خوتەكمۇ ئىككى كۈن بولدى كەلمىدى، — مويسىپىت بۇتياغا قاراپ قويدى، — بۇتياۋاينىڭ چاقچىقى ھار كەلگەن چېغىۋا!...

— شۇ خوتەكنىڭ كاساپىتى، — دېدى بۇتيا قايماقلىق چايغا ناننى ئۇششاق توغراپ سېلىۋېتىپ، — شۇ كۈنى خوتەك ئاتنىڭ تۇمشۇقىغا ئۈچ قېتىم ئۇسسۇۋەتكەن، ئات چام ئېلىپ قاپتۇ. ئوغلاقتىن ئۆركۈپ يېقىن كەلگىلى ئۇنىماي ئۈچ قېتىم يەردىن ئوغلاقنى ئېڭىشىپ ئالالمىدىم. شۇڭا، ھېلىقى ئالا ئاتلىق توققۇز قېتىم تاشلىدى. مەن يەتتە قېتىم پەللەككە ئوغلاق تاشلىيالىدىم.

— گەپ ئاتنىڭكەن!

— «خوتەك» نىڭ كاشىلىسىكەن راست!

— بۇتياۋاي ئىككىنچى بولاتتىمۇ، ئات ئىككىنچى بولغان گەپ!

ئەمدى بۇتيانىڭ چىرايى ئېچىلدى. ئۇ ماختىنىشنى باشلىدى:

— شۇدە! مەن قاچان ئىككىنچى بولغان؟ ئاغامچا تارتىشتا بىزنىڭ يېزا كىمنىڭ كۈچى بىلەن بىرىنچى بولدى؟ ھاشاردا كۈنىگە 50 كۈب توپا قازغان كىم؟ باشقىنى قويايلى، تومۇزدا پاخلان گۆشى يېيىشتە كىم مېنى يېڭەلمىدى؟ ئون كىلو پاخلان گۆشىنى سۇدا ياتماي سىڭدۈرگەنمۇ، ئوتتۇز بوتۇلكا پىۋىنى بىر ئولتۇرۇشتا ئىچىۋېتىپ ئەللىك كوي ئۇتۇۋالغانمۇ، زوڭزىيىپ ئولتۇرۇۋېلىپ ئون قوغۇننى يەپ بولغانمۇ مەن بۇتيا. تېخى يەنە يىگىرمە يىل بىرىنچىلىكنى بەرمەيمەن. بەسلىشىدىغانلا ئىش بولسا پۇل تىكىدىغانلا ئادەم بولسا، قىلالمىغان ئىشلارغىمۇ ياق دېمەيمەن. بىر كۈنى دەرياغا راسا لىقىلدىشىپ كەلكۈن كەلدى. قارىساڭ بېشىڭ ئايلىنىدۇ. بىر ئوغرى قوپاپ، كىم مۇشۇ دەريادىن ئۈزۈپ ئۆتەلىسە، مۇشۇ ھاڭگىنى بېرىمەن دېمەمدا، ئويلانمايلا كىيىم سالدىم. ئىنگەكىم ئېشەككە ئوخشاش، سۇنى كۆرسەم تېنىم جۇغۇلدايتتى، ھاڭگىنى بېرىمەن دېۋىدى، ھەممىنى ئۇنتۇپتىمەن. سالاچىلار پەلەن ـ شەلەن دېگۈچە سۇغا سەكرىدىم. چۆكىمەن، سەكرەيمەن، يەنە چۆكىمەن، يەنە سەكرەيمەن، بىر كەمدە ھالىمدىن كەتتىم، ئىنگەكىم مېڭىنى سەكرىگەندىمەن، ئەمدى ئۆلدۈم دەپ يەرنى دەسسەسەم دەريا سۈيى كىندىككە كېلىدىغان يەردە تۇرىمەن. تۆت تاقلاپ ئا قاتقا ئۆتتۇم. كېيە بىلەن بۇ قاتقا ئۆتۈپ، ھاڭگىنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتتۇم. «سەن بۇتيا ئۈزمەستىن سەكرەپ ئۆتتۈڭ» دېمەمدا ھېلىقى ئوغرى، گەپ قىلماستىن بوغدىيىكمگە بېرىنى تۇرتۇپ ئېشەكنى ئېلىۋالدىم! مانا مۇشۇنداق قىلىپ داڭ چىقارغان مەشھۇر ئادەممەن!

— ئامەتى بار، بۇتياۋاينىڭ ئامەتى بار، — دېدى بىر چايخور.

— مۇشۇنداق قىلىپ بېيىۋاتىدۇ. قارا كۈچنى پۇل قىلىۋاتىدۇ، — دېدى يەنە بىرسى.

چايخانىغا زىمىن كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا چاقىقان ئۇنئالغۇ بار ئىدى. ئۇنئالغۇدىن قالۇن، غىجەك، دولان راۋاپى تەڭكەش قىلىنغان مۇزىكا، يېقىملىق ناخشا ئاڭلىنىۋاتاتتى.

زىمىننى كۆرۈپ بۇتيا ئورنىدىن تۇردى ۋە چوتكىدەك قاشلىرىنى ئېتىپ، كېلەڭسىز گەۋدىسىنى لىغىرلىتىپ، ھۆكۈزنىڭ پاچىقىدەك قاسماقلاشقان ئاياغلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ، يېڭى ئۆگىنىلگەن ئېيىقتەك ئۇسۇل ئوينىغىلى تۇردى.

— سىلى ئۇسۇلدا ھېچكىمنى يېڭەلمەيلا، — دېدى زىمىنباي ئۇنىڭغا بېقىپ ئىككى ئايلىنىپ قويۇپ، — ناھىيىدە چېلىش بولىدىكەن. سىلى مانا بۇ مۇسابىقىدە نام چىقىرالايلا.

— بىرىنچى بولغان ئادەمگە نېمە بېرىدىكەن؟ بۇتيانىڭ چوڭقا قاشلىرى دىڭگايدى، قىيغاچ كۆزلىرى پىرقىرىدى.

— ئۇقمىدۇم، ناھىيە بويىچە پالۋان تاللاش بولغاندىكىن ئاز بولمىسا كېرەك.

— ئون تەڭگە بولسىمۇ يۇلغىنىم - يۇلغان، — دېدى بۇتيا خۇددى ھازىرلا چېلىشقا چۈشىدىغاندەك ئالدىراپ.

شۇ سائەتتىن باشلاپ بۇتيا باشقا ھەممە ئىشنى يىغىشتۇردى. ئۇ كۆرۈنگەنلا ئادەمنى بېلىدىن تۇتۇپ پىرقىرىتىدىغان، مورىسىگە ئېلىۋالىدىغان، يېقىنلىرىنى پىرقىرىتىپ ئاتىدىغان، كۈچلۈكرەك-لەرنى تەتۈر، ئوڭ چىماق ئۇرۇش، يامپاشقا ئېلىش، قول قايرىش ماھارەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ خېلىلا قاتتىق ئاتىدىغان بولۇۋالدى. بەزىلەر خاپا بولسا، بۇتيا ئۇنىڭدىن بەتتەرەك كۆكەپ:

— يېزىمىزنىڭ داڭقىنى چىقىرىش ئۈچۈن بىر يېرىڭ ئاغرىسا نېمە بولاتتى! — دەپ ۋارقىرايتتى تېخى.

بۇتياۋاينىڭ كۈچلۈك قوللىرىدا مەھەللىدە مەجرۇھلانمىغان ئەركەك قالمىغىلى تۇردى. كىشىلەر ئۇنى كۆرسە قاچىدىغان بولۇۋالدى. بىر كۈنى ھويلىسىدا چېلىشىدىغان ئادەم تېپىلمىغىنى ئۈچۈن ئايالىنىڭ بېلىدىن تۇتۇۋېلىپ پىرقىرىتىشقا باشلىدى. ئايال خۇددى ئىتنىڭ ئاغزىدا چىشلەنگەن مېكىياندەك ئالەمنى بېشىغا كەيدى. قوشنىلار يۈگۈرۈشۈپ كېلىشتى. بۇتياۋاي تاقاقلاپ كۈلۈپ ئايالىنى كەڭ يېيىلغان تونۇرنىڭ بېشىغا ئاتتى - دە:

— مەشق، بىرىنچىلىك ئۈچۈن! — دېدى.

— كۈچلۈكرەك بىرسىنى تاپقىن - دە، ھەي خوتەكنىڭ يوقلۇقى!

«خوتەك» مەھەللىدىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ ئۇستا چېلىشچى ئىكەنلىكىنى بۇتيا ئاڭلىغان. لېكىن ھېلىقى كۈنى بۇتيا ئۇنى «ئوغلاق» قىلىپ ئوينىغاندا «خوتەك»نىڭ مۇنۇ ئايالچىلىكمۇجېنى يوقلۇقىنى كۆردىغۇ. ئۇ بولسا قانداق قىلاتتى. بۇتيا ئۇستىنى يالىڭاچ، ئىشتاننى تىزىدىن يۇقىرى تۈرگەن ھالدا ئۇت كېچىگە چىقىپ تۇردى. ئۇنىڭغا ھېچكىم ئۇچرىمىدى. بىر كەمدە مەھەللىنىڭ دومچىدەك ئىمامى بىر قارا خوتەكنى يېتىلەپ كوچىدا پەيدا بولدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئىمام ئاخۇنۇم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام بۇتياۋاي.

ئۇلار كۆرۈشتى. كۆرۈشتى - دە، بۇتياۋاي ئىمامنى يەردىن ئىككى مېتىر ئېگىزلىككە كۆتۈرۈپ ئەپچىقىپ خۇددى بوۋاقنى ئويناتقاندەك ئويناتقىلى تۇردى. ئاخۇنۇم قورققىنىدىن ھوشىدىن كېتىشكە تاسلا قالدى. بۇتيا ئاخۇنۇمنى بېشىدىن ئېگىزدە توختىتىۋېلىپ يۈزىنى يۈزىگە توغرىلىدى - دە:

— ئاخۇنۇم «خوتەك» نېمىگىز، — دەپ سورىدى.

— ئوغلۇم...، — ئاخۇنۇم غالىلداپ تىترىدى.

— ئۇ چېلىشچىمۇ؟

— شۇ...شۇنداق...يېنى يەرگە تەگمىگەن...

— نەدە ئۆگەنگەن؟

— ئاستىن ئا...تۇشتا...

— مېنى باسالامدۇ؟

— بىلمەيمەن بالام...

— راست گەپ قىلسىلا؟

— ئۇ ھازىر ئەللىكتىن ئاشتى...بەلكىم...

بۇتيا ئاخۇنۇمنى قويۇپ بەردى — دە، ھېلىلا ئېغناپ قويۇپ يەر پۇراۋاتقان قارا خوتەكنى ئالدى پۇتى بىلەن قورسىقىدىن تۇتۇپ يەردىن يۇلۇپ ئالدى ۋە ئۇنى پىقىرىتىپ تۇرۇپ پۈتۈن مەھەللە ئاڭلانغىدەك قىلىپ ھۆركىرىدى:

— خوتەك!...

ئۇ ئېشەكنى ئۆزىدىن بەش - ئالتە مېتىر يىراق يەرگە ئاتتى - دە، قاياققىدۇر يۈگۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئەتىسىدىن باشلاپ چايغانغا ناشتا قىلغىلى كەلمىدى.

— بۇتياۋاي كەلمەيدىغان بولۇپ قالدىيا؟

— بۇتياۋايمۇ؟ — دېدى زىمىن كۈلۈمسىرەپ، — يېزىمۇ - يېزا سەييارە چېلىش قىلىپ يۈرگەندەك. «مېنى باسقانغا ئەللىك كوي» دەپ ۋارقىراپ يۈرگىدەك. ھازىرغىچە ئون پالۋانلار چېلىشىپتۇ،

لېكىن ھېچكىم ئۇنىڭ ئەللىك كويىنى ئالالمايتتۇ. ناھىيىنى تولۇق ئارىلاپ چىقارمىش. ھەركۈنى قاۋۇل ياشلارنى ئىككى-ئۈچ كويىدىن ياللىۋېلىپ چېلىش مەشق قىلىپ يۈرگىدەك.

— پاھ، بۇتياۋايزە، نام چىقىرىش ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشنى قىلىۋېرىدىكەن - دە!

— سەئىدنىڭ «گۈلىستانى»دا، — دەپ گەپ باشلىدى زىمىن چاي ئوتلىغاچ، — مۇنداق بىر ھېكايەت يېزىلغانىكەن...

— قېنى، قېنى، كىتاب گېپىنى ئاڭلايلى.

— ھە، شۇنداق بولسۇن!...

لېكىن ئاڭلىغۇچىلار بەكمۇ ئىزدىقمىدى. سەۋەبى ئۇلار بۇتيانىڭ كالا ھۆركىرىگەندەك چىقىدىغان قوپال ئاۋازىغا كۆنۈپ قېلىشقان، ئەشۇ ئاۋاز بۈگۈن كەمچىل...

4

— چىقسۇن، مۈڭگۈزى بار، ئىككى بېشى بار پالۋان بولسىمۇ چىقسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى بۇتيا چېلىش مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يالىڭاچ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇۋېلىپ، ئىككى قولىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ.

كەڭ، قۇملۇق سەينادا دۈرە بولۇپ ئولتۇرۇشقان ئادەملەر ئارىسىدىن ماختاشلارمۇ، زوقلىنىش، ھوزۇرلىنىشلارمۇ، زاڭلىق - مەسخىرىلىك گەپلەرمۇ كەلمەكتە.

بىرلىرى بىلەن پەخىرلەنگەن، يەنە بىرلىرىدىن غەزەپلەنگەن بۇتياۋاي خۇددى پادىسىدىن ئايرىلىپ قالغان بۇقىدەك ھۆركىرەپ، ئۆز ھەيۋىسىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن تۆت پۇتلۇق بولۇپ ئالقانلىرى بىلەن توپا تىلغاپ چاڭ چىقىرىپ قويدى ۋە يەنە ۋارقىرىدى:

— تەنتەربىيە① نىڭ پالۋانلىرى نېمىشكە چىقمايدۇ. قېنى ھېلىقى ئۇزۇنتۇرا چىماقچى؟ چاشقان تۆشۈكىگە كىرىپ كەتتىمۇ-يا ھا ھا!...

مەيدانغا ياچۇۋەگىدەك ئاۋاق، ئۇزۇنتۇرا ئالاۋاش دېھقان چۈشتى بۇتيا بۇقىدەك ئالايدى، ماي تارتتى - دە، يىلپىزدەك ئېتىلىپ بېرىپ، رەقىبىنىڭ بويىنىدىن ۋە پاچىقىدىن ئالدى ۋە ئۇنى

① تەنتەربىيە كومىتېتىنى دېمەكچى.

مۈكىنى قاتلىغاندەك قاتلاپ قۇملۇق يەرگە دۈگلەتتى ۋە:

— ئىسمى قويۇلمىغان ئوخشايدۇ، ئاللاھۇ ئەكبەر ئىسمى ئالاقاغا بولسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.

مەيداندا قاتتىق كۈلكە كۆرۈلدى. كۈلكە بېسىلغىچە بۇتيا قەپەزدىن چىقىشقا ھەرىكەت قىلىۋاتقان يىرتقۇچتەك مەيداننى ئايلىنىپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— بارمۇ؟ ئارماندا قالمىغىن ئاغىنە باللا!

پالۋان تاللىغۇچىلار يەنە بىر يېزىنىڭ پالۋىنىنى ئوتتۇرىغا ئەپچىقتى. بۇ پالۋان پاكار، كەڭ غوللۇق، پۇت - قوللىرى دىقماق، شاپ بۇرۇت ئادەم ئىدى.

بەللى، تويمىغانمىدىڭ قاسىمەك! دېدى — بۇتيا تونۇش پالۋاننى كۈلكە بىلەن قارشى ئېلىپ، — سېنى بۇ قېتىم يار - يار چاقىدەك پىرقىرىتاي كەلگىن.

— يا...پىر، ھەزرىتى ئەلى! — دەپ ۋارقىراپ ئۇنىمۇ ھەش - پەش دېگىچە مۈرىسىگە ئېلىۋالدى بۇتيا. ئۇ رەقىبىنى مۈرىسىگە خورجۇندەك سېلىۋېلىپ لوكىلداپ قاتراپ مەيداننى بىر ئايلىنىپ چىقتى - دە، باھالىغۇچىلارنىڭ ئالدىغا ئەپكىلىپ راسا بىر پىرقىرىتىپ تىزلىنىپ تۇرۇپ رەقىبى چىققان تەرەپكە قارىتىپ ئۆزىدىن بەش-ئالتە مېتىر نېرىغا كۈچ بىلەن ئاتتى.

مەيداندا چاۋاك، قىقاس كۆتۈرۈلدى:

— يەتتىنچى! — دەپ ۋارقىرىدى بۇتيا بىر سىقىم قۇم بىلەن ئالقانلىرىنى ئۇۋۇشلاۋېتىپ يەنە بارمۇ؟

— ھەرقايسى يېزىلار پالۋانلارنى مەيدانغا ئەپچىقايلى! — دەپ ۋارقىرىدى مەيدان باشقۇرغۇچى. لېكىن ئەمدى ھېچكىم چىقمىدى.

— بارمۇ - يوق؟ ئىختىيارىي چۈشىدىغانلار بولسىمۇ مەيلى!

— مەن بىرسىنىشىپ باقاي! — مەيدانغا ئاللىداپ تىترەپ ۋىجىك، قاتاگغۇر، بېلىك مۇسكۇللىرى

بورتۇپ چىققان بىردى چۈشتى.

— خوتەك!— دەپ ۋارقىرىدى بۇتيا كۆزدىكە ئىلماستىن، — بىر ئۇچۇپ باقاي دەپسەن - دە!

ئۇلار بىر-ئىككى ئايلىنىشتى. بۇتيا «خوتەك»نى تۇتۇش ئۇچۇن ئۆزىنى ئاتتى، «خوتەك» چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ قولتۇقىدىن چىقىپ كەتتى. بۇتيا «خوتەك!» دەپ ۋارقىراپ كەينىگە بۇرۇلىشىغا پۇتىغا بىرنەرسە ئۇرۇلدى، بۇتيا مەيدانىنىڭ سىرتىغا قاراپ، دۈمچىيىپ يۈگۈرۈپ بىر ئادەمنى ئۇسسۇپ تۆت پۇتلۇق بولۇپ توختاپ قالدى.

— خوتەك! — دەپ ھۆركىرىدى ئۇ غەزىپى بىلەن. بۇتيا رەقىبىگە غەزەپ بىلەن تاشلاندى، لېكىن قولىغا ھېچنەرسە چىقماي يەنە دەلدۈگىنىپ مۇدۇرۇپ، قۇمغا تايىنىپ توختىدى. ئەمدى ئۇ چالا ئوق تەككەن شىردەك غالجىرلاشتى. چۈشىنىكسىز بىر نىمىلەرنى دەپ ۋارقىراپ «خوتەك»نى قوغلىدى. قىقاس - چوقان، چاۋاك، چاڭ-توزان كۆتۈرۈلدى. بۇتيا شۇنچىلىك غەزەپ بىلەن قوغلىسىمۇ «خوتەك» تۇتۇق بەرمىدى. بۇتيا ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاپ ھالىدىن كەتكىچە قوغلىدى، نۇرغۇن قېتىم قول سوزدى، بىر نەچچە قېتىم «خوتەك» نى تۇتۇپمۇ ئالدى، لېكىن ئۇ بېلىقتەك «غىرت» قىلىپ قولىدىن چىقىپ كەتتى. بۇتيا قۇم - تەر ئارىلاشمىسى بىلەن خۇددى قاۋان تۇسىگە كىردى. ئۇنىڭ قوللىرى تولا يەر تايىنىپ قالدى، پۇتلىرى كالۋالاشتى. مانا شۇ چاغدىلا «خوتەك»نىڭ بەلبېغى ئۇنىڭ قولىغا كىردى. ئۇ پۈتۈن كۈچى بىلەن بەلباغدىن تارتتى، بەلباغ بوشلا باغلانغان چېغى، ئۈگدىسىغا ئۇچۇپ چۈشتى. ئۇ ئورنىدىن ئۆمىلەپ قوپۇشىغا بىر بېلەك چاتادىن ئۆتكەندەك قىلدى - دە، بۇتيانىڭ پۇتلىرى يەردىن ئىككىدە كۆتۈرۈلدى. بۇتيا ھەش- پەش دېگۈچە پۇتلىرىنى پۇلاڭلىتىپ، قوللىرىنى ئارۋاڭ - سارۋاڭ قىلىپ «خوتەك»نىڭ ئوڭ مۈرىسىگە قورساقچىلاپ «مىنىپ» «خورجۇن» غا ئايلىنىپ قالدى. ئۇنى «خوتەك» شۇنداق پىرقىراتتىكى، كىچىكىدە دادىسى ئەركىلىتىپمۇ ئۇنى بۇنچىلىك پىرقىراتمىغانىدى. ئۇنىڭ بېشى قېيىپ يەرگە قانداق چۈشكىنىنى سەزمىدى.

ئەتىسى ئۇ ئۆيىدە ئارانلا مىدىرلىغىدەك ھالغا كەلدى. شۇنداقتىمۇ بويىنىنى قىمىرلىتالمىدى.

— نېمىلەر بولدى زىمىنباي؟ — دوستىغا بىچارىلەرچە پىچىرلىدى ئۇ، — مەن ساقمۇ - ئۆلۈكمۇ؟

— سىلى ساق، يەنە ئىككىنچى بولۇپ قالدىلا؟

— ياق، قوپۇپ ئالغان بولسام خوتەكنىڭ يولىنى ئۈزۈۋېتەتتىم جۇما!

— يا ئاللا، خۇدا ساقلىسۇن، ھېلىمۇ ياخشى باشلىرى قۇمغا يېرىم مېتىر كىرىپ كەتكىنى ياخشى بوپتىكەن، بولمىسا قاتىل بولۇپ قالاتتىكەنلا بۇتياۋاي!...

مانا كەچكۈزمۇ كەلدى. چايخورلار ھەر كۈنى سەھەرلىكى ناشتا قىلىش ئۇچۇن ئارىنى يىراق كۆرمەي يول مېڭىپ چايخانىغا كېلىشىدۇ. ئۇ يەردە ئاجايىپ كۆڭۈل كۆتۈرۈلىدۇ. لېكىن ھازىر بۇ خۇشۋاخ ئادەملەر ئارىسىدا بۇتيا بىلەن «خوتەك» يوق.

— بۇتياۋاي بارمۇ - ئۆلدىمۇ؟— دەپ قوپال سوئال سورىدى موزىپەت، — ئەجەپ نام چىقىرىشقا ئامراق يېتىم ئىدى، مانا تازا نامى چىقتى.

بۇتيا ھايات، — دېدى مەنىلىك قىلىپ زىمىنباي، — ھەم ئۆلدى.

— بۇ قانداق گەپ؟

— روھى ئۆلدى، ئۆزى تىرىك، بۇرۇنقى تويمىغۇر بۇتيا ئۆلدى، قانائەتچان، گېپى، كۆڭلى يۇمشاق يېڭى بۇتيا ھايات.

— ئۇ نېمىشقا چايخانىغا كەلمەيدۇ ئەمسە؟

— چايخانىدىن كۆڭلى قاپتۇ. ئۇ ھازىر بىزنىڭ كىتابخانىغا ئۆگىنىۋالدى. باش كۆتەرمەي كىتاب ئوقۇيدۇ.

— ھىم، — دېدى موزىپەت كۈلۈپ قويۇپ، — خوتەكتىن يىقىلغىنى ياخشى بوپتۇ - دە، تۆگىدىن يىقىلغان بولسا، يەرگە بوش چۈشەتتى. بەك چۈشكىنى بىلەن، ئىككىنچى خوتەك مىنمەيمەن دېمەيدۇ!

— بۇ ھەقتە «گۈلىستان»دا مۇنداق بىر ھېكايەت يېزىلغانىكەن.

— قېنى كىتاب سۆزىنى ئاڭلايلى!...

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

1. سەپەر تەسىراتى ھەققىدە سۆز

مەن بۇرۇن چەت ئەللەرنىڭ، چەت ئەلدە ياشىغۇچى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئەھۋالى ھەم تەبىئىي شارائىتى، ئۆرپ - ئادەتلىرى ھەققىدە ئوقۇشقا ۋە ئاڭلاشقا بەكمۇ قىزىقاتتىم، چەت ئەلگە چىقىش ئامىتىگە ئېرىشكەنلەرگە تولىمۇ ھەۋەس قىلاتتىم. گېزىت - ژۇرنال، كىتابلاردىن چەت ئەلگە چىققانلار تەرىپىدىن يېزىلغان ماقالىلەرنى تېپىپ قايتا - قايتا كۆرۈپ چىقاتتىم. دەرۋەقە، كېيىنكى كۈنلەردە چەت ئەلگە چىقىش پۇرسىتى ماڭىمۇ نېسىپ بولدى. 1984- يىلى جۇڭگو ياشلار مەتبۇئاتى ۋەكىللەر ئۆمىكى تەركىبىدە چاۋشيەندە 16 كۈن زىيارەتتە بولۇپ قايتىپ كېلىپلا «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 1985-يىللىق سانلىرىدا «چاۋشيەن تەسىراتلىرىدىن پارچە - پۇراتلار» سەرلەۋھىلىك ئۇلانما ماقالەمنى ئېلان قىلدىم. مۇشتەرىلەرنىڭ ئاغزاكى ئىنكاسلىرى ۋە خەتلىرىدىن مەلۇم بولدىكى ئۇلارنىڭ چەت ئەل ۋە چەت ئەلدىكى مىللەتلەرنىڭ قانداق ياشايدىغانلىقى ھەققىدە بىر نېمە بىلىۋېلىش ئارزۇسى مېنىڭكىدىن ھەسسىلەپ كۈچلۈك ئىكەن. ھالبۇكى ھازىر بىز نۇرغۇن ساھەدە دۇنياغا يۈزلىنىش شۇئارىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق. مانا مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا دۇنيانى بىلىشكە ئىنتىلىش ئەلۋەتتە ياخشى ئەھۋاللار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا تېگىشلىك.

دۇنيانى بىلىشتە كىتابخانىلىرىمىز ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدە جۇغراپىيە دەرسلىكىنى ئوقۇغان بولسىمۇ لېكىن بۇنداق دەرسلىكنىڭ ھەممە مەزمۇنىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ كېتەلىشى ناتايىن. شۇڭا بىزدە چەت ئەلگە چىقىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانلارنىڭ ھەممىسى ئاز - تولا سەپەر تەسىراتلىرىنى يېزىپ ئېلان قىلىپ تۇرسا ئىكەن دەپ ئويلاپمۇ قالىمەن. دەرۋەقە، پارتىيە 3- ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئىچكى جەھەتتە ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈش، سىرتقا ئىشىكنى ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغانلىقتىن چەت ئەللەر بىلەن ئىقتىساد، سودا، پەن - مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئىشى كۈنسايىن كۆپىيىۋاتىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىزدىنمۇ كۆپلەپ كىشىلەر چەت ئەللەرگە چىقىپ تۇرۇۋاتىدۇ. بەزى يولداشلار تەسىرات ماقالىلىرى ئېلان قىلدى، مانا بۇ ياخشى ئەھۋال.

يېقىندا ئۆتكەن يىلى دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن گوۋۇيۈەن تەشكىللىگەن جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئۆمرەھەج قىلىش، دوستلۇق ۋەكىللەر ئۆمىكى تەركىبىدە سەئۇدى ئەرەبىستانى،

پاكىستان، كۇۋەيت دۆلەتلىرىدە زىيارەتتە بولۇش جەريانىدا ئىمكان قەدەر تولۇق خاتىرە قالدۇرۇشقا تىرىشتىم، كۆپ سورىدىم، كۆپ ئاڭلىدىم. ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتكەن بۇ تىرىشچانلىق ئەلۋەتتە مۇشتەرىلەر ئۈچۈن سەپەر جەريانىدىن تولۇقراق، مۇكەممەلرەك بىر نەرسە تەقدىم قىلىش ئىستىكى ئارقىسىدا كۆرسىتىلىدى.

سەپەردىن يانغىنىمدىن كېيىن نۇرغۇن كىتابخانىلار خەتلىرىدە سەپەر تەسىراتى توغرىسىدا جەزمەن بىر نەرسە يېزىشىم كېرەكلىكىنى ئەسكەرتتى، بەزى گېزىت-ژۇرناللارمۇ ئۆز مەتبۇئاتى ئۈچۈن ماقالە يېزىپ بېرىشىمنى تەلەپ قىلدى. «خەۋەردارلىق بولمىسا، زىيالىقنىڭ نەئەتتەۋا» دېگەن تەمسىلنى ھەر دائىم ئېسىمدە ساقلاپ يۈرۈيدىغان مەن، كىتابخانىلارنىڭ تۈرتكىسىگە ۋە ئەشۇ گېزىت ژۇرناللارغا چىن دىلىمدىن رەھمەت ئېيتقاچ، ئەڭ بۇرۇنقى خەۋەردارىم «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۈچۈن قولۇمغا قەلەم ئالدىم. چىن تەشەككۈرۈم ۋە ئەرزىمەس ماقالەم ژۇرنال رېداكسىيىسى، شۇنداقلا بۇ ژۇرنالنىڭ مۆھتەرەم مۇشتەرىلىرى تەرىپىدىن قوبۇل كۆرۈلگەي.

2. پاكىستاننىڭ دوستلۇقى

يولداش ئىسمايىل ئەھمەت باشچىلىقىدىكى بۇ ئۆمەك بېيجىڭدا بىرەر ھەپتىدىن ئارتۇقراق تۇرۇپ گوۋۇيۈەن ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ ئۆمرە ھەج، دوستلۇق زىيارىتى توغرىسىدا بەرگەن يولىيورۇقلىرىنى ئۆگەنگەندىن كېيىن 1985-يىل 11-ئاينىڭ 18-كۈنى كەچ سائەت 6 دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە پاكىستان خەلقئارا ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ «بوئىن 707» تىپلىق ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ بېيجىڭدىن پاكىستانغا قاراپ يولغا چىقتۇق. ھېچ يەرگە قونماي 7سائەتكە يېقىن ئۇچقاندىن كېيىن پاكىستان ۋاقتى بىلەن شۇ كۈنى سائەت 12 دىن ئاشقاندا ئىسلامئاباتئايرودرومىغا قوندۇق. بۇ ئايرودروم كۆلىمى جەھەتتە ناھايىتى چوڭ بولۇپ چوڭ تىپتىكى ئايروپىلانلار چۈشۈپ، كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىكەن. بىز ئالىي دەرىجىلىك مېھمان كۈتۈش زالىدا دەم ئالغاچ چېگرىدىن كىرىش رەسمىيىتىنى ئادا قىلدۇق ۋە يەنە 2 سائەتكە يېقىن ئۇچۇپ كاراچى ئايرودرومىغا قوندۇق. بىز بۇ يەرگە كېلىپلا كاراچىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىمىزنىڭ ئىشخانا مۇدىرى، دۇنيا ئىسلام كونگرېسىنىڭ كاراچىدا تۇرۇشلۇق ئەمەلدارى خالىد ئىكرا موللاخان، دىنى ۋازارەت ھەج ئىشلىرى ئىشخانىسىنىڭ ئەمەلدارى ئەشۋا ئەھمەد ئابباس قاتارلىق ئەرباپلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇق. بىز مانا مۇشۇ ئەرباپلارنىڭ ۋە ھۆرمەت قاراۋۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا كۈندۈزدەك يورۇپ تۇرغان ئايرودروم يولىنىڭ ئەتراپىنى تاماشا قىلغاچ «تاج مەھەل» مېھمانخانىسىغا كېلىپ ئورۇنلاشتۇق. ھىندىستاندىكى مەشھۇر ئىسلام يادىكارلىقلىرىدىن بىرى بولغان «تاج مەھەل» مەسچىتىگە نام جەھەتتىن ئوخشاش بولغان بۇ مېھمانخانا شەھەر مەركىزىگە ئانچە يىراق ئەمەس يەرگە جايلاشقان ئىكەن. بۇ ھەيۋەتلىك مېھمانخانىنىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبى ئۆزگىچە بولۇپ ئەتراپى قىشۇ - ياز گۈل ئېچىلىپ تۇرىدىغان مەنزىرە دەرەخلىرى بىلەن قاپلانغان ئىكەن. مېھمانخانىنىڭ كەينى تەرىپىگە ناھايىتى ئىخچام قىلىپ ياسالغان سۇ ئۈزۈش كۆلچىكى، سېتكا توپ مەيدانى جايلاشقان بولۇپ، كۆل ئەتراپىدا ئۈچ، تۆت كىشىلىك ئورۇن ھازىرلانغان باراڭلىقلار ياسالغان ئىكەن. مېھمانخانىدا تۇرىدىغان غەيرى مۇسۇلمان ئەللەرنىڭ ساياھەتچىلىرى ئۈچۈن ھەر كۈنى كەچلىكى مانا مۇشۇ كۆل بويىدا مۇزىكا، ناخشا كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلىدىكەن. ھەتتا بەزىلەر دېسكو، تانسا ئوينىشىدىكەن، بىراق بۇنداق پائالىيەت سورۇنىدا سېپىرتلىق ئىچىملىكلەر ئىچىلمىسە كېرەك.

ئەتىسى بىز كونسۇلخانا خادىملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا كاراچىنىڭ شەھەر قىياپىتىنى ئېكىسكۇر-

سەيلە قىلدۇق. ئېكسكۇرسىيە داۋامىدىكى تۇنجى تەسىراتىم شۇ بولدىكى، ئىككى مىليوندىن كۆپرەك ئاھالىسى بار بۇ شەھەرنىڭ كۆلىمى يەتكۈچە كەڭ ئىكەن، ھەر خىل گۈل دەرەخلىرى ۋە ئاكاتسىيە بىلەن ئىككى تەرىپى بارانلاشتۇرۇلغان كەڭ يوللاردا ماشىنىلار بىر-بىرىنى قوغلاشقاندەك تېز سۈرئەت بىلەن مېڭىشىدىكەن، مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەش ۋە ھۆررىيەت مەزمۇنى ئىپادە قىلىنغان ئۈچ خەنجەر خاتىرە مۇنارىسى ۋە باشقا ھەر خىل مەزمۇندىكى مۇنارىلار يوللارنىڭ ئۆتۈشمىلىرىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدىكەن. پاكىستاندا ئىشلىتىلىۋاتقان قاتناش قوراللىرىنىڭ مەن بۇرۇن كۆرگەن ۋە كېيىن كۆرگەن مەملىكەتلەردىكىگە ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، بۇ يەردە شەخسىلەر ئىگىدارچىلىقىدىكى چوڭ-كىچىك ئاپتوموبىللار نىكەللەنگەن قەلەي بىلەن كۆزنى ئالاچەكمەن قىلغۇدەك دەرىجىدە نەقىشلىنىدىكەن، بولۇپمۇ كىرا ئاپتوبۇسلىرى بىر قارىماققا ئېلان تاختىسىغا ياكى زىننەت بويۇملىرى ساقلىنىدىغان زور ساندۇققا ئوخشايدىكەن، ھەتتا ماي تۇڭلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بىنزاۋۇزلارمۇ قايتا قوراشتۇرۇلۇپ كىشى ھەۋەس قىلغۇدەك دەرىجىدە بېزىلىدىكەن. بىراق ھۆكۈمەت ئىگىدارچىلىقىدىكى قاتناش شىركەتلىرىنىڭ چوڭ ۋە ئۇزۇن ئاپتوبۇسلىرى باشقىچە بىر دۇنيا ئىكەن. بۇنداق ئاپتوبۇسلارنىڭ داتلىشىپ، ئاجراپ كەتكەن قاڭالتىرلىرى لەپىلدەپ تۇرىدىكەن، ئۈستى تەرىپى ئوت كەتكەن ئۆينىڭ ئۆگزىسىگە ئوخشاش ئوچۇق تۇرىدىكەن. بىز نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئەنە شۇنداق ئاپتوبۇسلارنىڭ ئۈستىدىن بېشىنى چىقىرىۋېلىشقانلىقىنى، ھەتتا نەچچە ئون كىشىنىڭ ئاپتوبۇس ئۆگزىسىگە چىقىۋېلىپ كۆينەكلىرىنىڭ پەشلىرىنى لەپىلدىتىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردۇق. بۇ ئەھۋال بۇ يەردە قاتناش ۋاسىتىلىرىنىڭ يەنىلا جىددىيلىكىدىن ياكى پاكىستانلىقلارنىڭ ئەشۇنداق قىلىشقا ئامراقلىقىدىن بولسا كېرەك.

بىزنىڭ زىيارەت قىلىپ پاكىستاننىڭ دۆلەت ئاتىسى مۇھەممەد جىننانىڭ مەقبەرىسىگە بارغان مەزگىلىمىز دەل چۈش ۋاقتىغا توغرا كەلدى. گۈمبەز شەكلىدە ياسالغان بۇ مەقبەرە شۇنچىلىك ھەيۋەتلىك ئىكەنكى، ئۇ ئەينەكتەك يالتىراپ تۇرغان تۆت چاسا كۆلچەكلەر ئارىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدىكەن. گۈمبەز ئىچىدىكى تۆت رىشاتكا ئارىسىدا تۇرغان مۇھەممەد جىننانىڭ قەۋرىسى ئەتراپىدا پاكىستانلىق ۋە چەت ئەللىك زىيارەتچىلەر سانجاق-سانجاق تۇرۇپ كېتىشىپتۇ، بىز قەۋرە ئالدىغا بېرىپ ئىككى رەكەت نامازغا سەپ راستلاپ تۇرغاندا نۇرغۇن پاكىستانلىق دوستلار پاراڭلىرىنى توختىتىپ بىز بىلەن بىللە سۈكۈتتە تۇردى. نامازدىن كېيىن بىزنى خاتىرە رەسىمگە چۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى.

11-ئاينىڭ 20-كۈنى بىز مەسچىدى كوبىانى زىيارەت قىلدۇق ۋە بۇ كاتتا مەسچىتتە تۆت رەكەت ناماز ئوقۇدۇق. بۇ مەسچىت ئاڭلاشلارغا قارىغاندا پاكىستان دېڭىز ئارمىيىسى تەرىپىدىن مەبلەغ سېلىپ 1966-يىلدىن 1969-يىلغىچە بىر قانچە يىل ۋاقىت سەرىپ قىلىپ ياسالغان بولۇپ، غايەت زور گۈمبەزگە ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ مەسچىتنىڭ ئەمەلىي ئىشلىتىلىدىغان كۆلىمى 5532 كۋادرات مېتىر كېلىدىكەن. 22 مىڭ كىشى بىرلا ۋاقىتتا ناماز ئوقۇيالايدىكەن، مەسچىتنىڭ تورۇسلىرى ھەرە كۆنىكى شەكلىدە نەقىش چىقىرىپ ياسالغان بولۇپ، ئاۋاز قايتۇرۇش ئىقتىدارى ناھايىتى ياخشى ئىكەن. مەسچىتتە تۇرۇپ پىچىرلاپ سۈرە ئوقۇغاندىمۇ تەرەپ-تەرەپتىن ياڭخۇ بېرىدىكەن. مەسچىت ھويلىسى ياپ-يېشىل چىملىق مەيدان ئىكەن. گۈل دەرەخلىرى ئوتقاشتەك قىزىرىپ تۇرىدىكەن. تۆت چاسا كۆلچەكلەر سەنئەتلىك باراڭلار ئارىسىدا قۇياش نۇرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ كىشىگە جەزبىلىك تۇيغۇ بەخش ئېتىدىكەن. بۇ مەسچىتتە پاكىستانلىق جامائەتلەر ۋە مەسچىت قارمىقىدىكى

مەدرىس ئالىملىرى بىزنى خۇش تەبەسسۇم، قىزغىن سالام بىلەن كۈتۈۋالدى. ئايرىلىش ۋاقتىمىزدا ئۇلار جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىغا ئۆز سالامىنى ئالغاچ كېتىشىمىزنى ئۆتۈندى.

11-ئاينىڭ 21-كۈنى چۈشتىن كېيىن بىز دۇنيا ئىسلام كونگرېسى تەرىپىدىن زىيايەتكە تەكلىپ قىلىندۇق. زىيايەت مەيدانى كاراچى خەلقئارا مېھمانخانىسىنىڭ 10-قەۋىتىدە راسلانغان بولۇپ، بۇ يەرگە ھەر قايسى دىنىي جەمئىيەتلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىك كىشىلىرى، مويسىپىت، ئوتتۇرا ياش ۋە ياش دىنىي پائالىيەت ئەرباپلىرىدىن 120 دەك كىشى جەم بولغان ئىكەن. ئۇلار قىزغىن چاۋاك بىلەن بىزنى قارشى ئېلىپ يۇقىرىغا تەكلىپ قىلدى ۋە ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ بويىنىغا قىزىل ئەتىرە گۈلنى زەر يىپقا ئۆتكۈزۈپ تەييارلانغان چەمبىرەك ئېسىپ قويدى، زىيايەت ئۆتكۈزگۈچى تەرەپنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ئۆمىكىمىزدىن شاگىدىلىك مۇھەممەد ئەھەدى قۇرئان قىرائەت قىلغاندىن كېيىن سۆزگە چىقىشلار باشلاندى. ئۆمىكىمىز پاكىستاندا تۇرۇۋاتقان مەزگىلدە پاكىستاننىڭ زۇڭلىسى مۇھەممەدخان جۇنەجو دۆلىتىمىزدە زىيارەتتە بولۇۋاتقان بولۇپ بۇ ئەھۋال ئىككى مەملىكەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ خۇشال - خۇرام جەم بولۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى كەيپىيات ياراتقان ئىدى. پاكىستاننىڭ دىنىي ئەمەلدارى ئۆز سۆزىدە جۇڭگو پاكىستان خەلقىنىڭ ۋە دۆلەتلىرىنىڭ كۈندىن - كۈنگە راۋاجلىنىۋاتقان دوستلۇقىغا يۇقىرى باھا بەردى ۋە بۇندىن كېيىن ئىككى دۆلەت خەلقىنىڭ دوستانە بېرىش - كېلىشىنى راۋاجلاندۇرۇشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئۆمەك باشلىقى يولداش ئىسمايىل ئەمەت سۆزگە چىقىپ، پاكىستانلىق دوستلارغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ مەملىكىتىمىزنىڭ تاشقى سىياسىتىنى شەرھلەپ ئۆتكەندىن كېيىن «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى، جۈملىدىن شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرى پاكىستانلىق دوستلارنىڭ مەملىكىتىمىزدە زىيارەتتە بولۇشىنى قارشى ئالىدۇ، شىنجاڭ دەرۋازىسى پاكىستانلىق دوستلارغا ئوچۇق» دېگەندە مەيداندا گۈلدۈراس ئالقىش ياڭرىدى، ھەتتا بەزىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى.

پاكىستان تەرەپتىن سۆزگە چىققانلار جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىغا تولۇق دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى بەرگەنلىكىگە مەدھىيە ئوقۇشتى. زىيايەت تامام بولغاندىن كېيىن پاكىستانلىق ئەر - ئايال ساھىپخانلار ۋە بىز ئىما - ئىشارەتلەر بىلەن دوستلۇق مەخسەتلىرىمىزنى ئالماشتۇرۇشتۇق. ئۇلار خاتىرە قالدۇرۇش ئۈچۈن بىزنى تالىشىپ يۈرۈپ فوتو ئاپارات ئالدىغا ئېلىپ بېرىشتى، ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن ساھىپخانلارنىڭ ھەممىسى بىلەن ئايرىم - ئايرىم سۆرەتكە چۈشەلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن ئەپسۇسلانغان ھالدا زىيايەت مەيدانىدىن ئايرىلدۇق.

پاكىستان خەلقى جۇڭگولۇقلار بىلەن بولغان دوستلۇقنى تولىمۇ قەدىرلەيدىكەن، ئۆزىنىڭ جۇڭگودەك دوستىنىڭ بارلىقىدىن پەخىرلىنىدىكەن. ئۆمىكىمىز ئەسلىدە پاكىستاندا رەسمىي زىيارەتتە بولماقچى ئەمەس ئىدى. جامائەت تەشكىلاتلىرىنىڭ مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدىمۇ ئۆمىكىمىزنى دوستانە كۈتۈۋېلىشلىرى، ھەتتا مېھمانخانا خىزمەتچىلىرىنىڭمۇ بىزگە تۇرلۇك ئوڭايلىق يارىتىپ بېرىپ دوستلۇق بىلدۈرۈشى يۇقىرىدىكى نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. بىراق بىزنىڭ ئارىمىزدىكى قىسمەن كىشىلەرنىڭ پاكىستاننى ۋە پاكىستان خەلقىنى چۈشىنىشى ئانچە يېتەرلىك ئەمەستەك قىلىدۇ. مەن پاكىستانغا بارماستىن بۇرۇن بەزى كىشىلەرنىڭ پاكىستاننى تولىمۇ ئارقىدا قالغان، كەمبەغەل دېگەنلىكلىرىنى ئاڭلاپ قالاتتىم. بۇنداق قاراشلارنى ئەلۋەتتە ئەيىپلىگىلى بولمايدۇ. چۈنكى بۇنداق قاراشتىكى كىشىلەر ئۆزىمىزنى ئەڭ تەرەققىي قىلغان، باشقىلارنىڭ ھەممە نەرسىسى مالماتاڭ دېگەن تەشۋىقاتلار ئەۋج ئېلىپ كەتكەن 10 يىللىق قالايمىقانچىلىق دەۋرىنى بېشىدىن كەچۈرگەن، ئەنە شۇنداق تەشۋىقاتلارنىڭ

ئەسىرى تېخى تامامەن ئازادلىنىپ كەتتى دېگىلى بولمايدۇ. پاكىستان ئىجتىمائىي تۈزۈم جەھەتتە بىزگە ئوخشىمايدۇ، ئەمما ئۇ تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەت نۇقتىسىدىن بىز بىلەن ئوخشاش. پاكىستاننىڭ ئۆز ئەھۋالىنى ياخشىلاش ئۈچۈن كۆرسىتىۋاتقان بەزى تىرىشچانلىقلىرى بىزنىڭ ئۆرنەك قىلىشىمىزغا ئەرزىسە كېرەك. مەسىلەن: پاكىستان خەلقى مۇستەملىكە دەۋرىدە قوللىنىشقا باشلىغان ئىنگلىز تىلى ئاساسىدا بۇ بىر تىلنى پۇختا ئىگەللەشكە كۈچ چىقىرىپ ئوبدان ئۈنۈم ھاسىل قىلىپتۇ، پاكىستانلىقلارنىڭ كۆپ قىسمى ئىنگلىز تىلىنى بىلگەچكە ھەر يىلى چەت ئەلگە بىر قانچە مىليون ئەمگەك كۈچى چىقىرىدىكەن. بۇ ئەمگەكچىلەر چەت ئەلدە ھەر خىل كەسىپلەر بويىچە بىر قانچە ئاي، ھەتتا بىر قانچە يىل ئىشلەپ نۇرغۇن ئاشقى پېرېۋوت ئېلىپ قايتىپ كېلىدىكەن، مانا بۇ بىر ئەھۋالمۇ پاكىستانلىقلارنىڭ چەت ئەل تېخنىكىسىنى ئىگەللىۋېلىشتا، ئارتۇق ئەمگەك كۈچلىرىگە چىقىش يولى تېپىشتا، دۆلەت بايلىقىنى كۆپەيتىشتە ئىجابىي رول ئوينايدىكەن. ئاھالىلارنىڭ شەھەرگە توپلىشىۋېلىشىنىڭمۇ ئالدىنى ئالىدىكەن.

بىز كاراچىدا تۆت كۈن تۇرۇش داۋامىدا نۇرغۇن دوست تۇتتۇق ۋە چۈشىنىش ھاسىل قىلدۇق، ئۆمرە ھەج تەرتىپلىرىنى ئۆگىنىپ، تەييارلىقنى پۇختىلاپ، 11- ئاينىڭ 22- كۈنى چۈشتىن كېيىن 500دىن ئارتۇق يولۇچى سىغىدىغان ئىككى قەۋەتلىك «بوئىڭ 747» تىپلىق ئايروپىلان بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ جىددە شەھىرىگە قاراپ ئۇچۇپ كەتتۇق.

3. مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس جايى—— مەككىدە

بىز ھاۋا سەپىرىدە ئەرەب دېڭىزى ھاۋا بوشلۇقىدىن ئۆتۈپ، ئەرەپ يېرىم ئارىلى ئاسمىنىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ جايدا قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەچكە 12 مىڭ مېتىر ئېگىزلىكتىن پەسكە نەزەر تاشلىغاندا يەر يۈزىدە ئۇيەر - بۇيەردە ئادەم ياشايدىغانلىقىدىن بەلگە بەرگۈچى چىراقلار تۈركۈملىرى كۆرۈنۈپ قالاتتى. چىراقلارنىڭ تىزىلىش شەكلىگە قاراپ نېفىت قېزىلىۋاتقان توچكىلارنى ياكى شەھەر - بازارلارنى قىياس قىلغىلى بولاتتى. كاراچى - جىددە سەپىرىمىزنىڭ ئاخىرىدىكى بىر سائەتتى قالغاندا ھەممەيلەن ئېھرام باغلاشقا ئۇتتۇش قىلدۇق. بۇ ئۆمرە ھەج ئۈچۈن زۆرۈر بولغان بەلگىلىمىلەرنىڭ بىرى ئىدى. بىز ھەش - پەش دېگۈچە ئايروپىلان خىزمەتچىلىرىنىڭ بىز ئولتۇرغان ئالاھىدە بۆلمىنىڭ چىراقلىرىنى ئۆچۈرۈپ شارائىت يارىتىپ بېرىشى ئارقىسىدا كىيىملىرىمىزنى يېشىپ، ئېھرام باغلاپ بولدۇق. ئېھرام دېگىنىمىز ھەر بىرى ئىككى مېتىردىن كېلىدىغان ئىككى پارچە ئاق رەخت بولۇپ، بىر پارچىسى بەدەننىڭ تۆۋىنىگە، يەنە بىر پارچىسى بەدەننىڭ يۇقىرىسىغا يۆگىلىدىكەن. ھەج ئېھرامى باغلىغاندا يىڭنە بىلەن تىكىلگەن كىيىملەرنى كىيىش مەنئىي قىلىنىدىكەن. بۇ قائىدىگە مۇۋاپىق، ئاياقلىرىمىزنىمۇ سېلىپ تاشلاپ، بېيجىڭدىن ئالاھىدە ئېلىۋالغان يەملىنگەن پىلاستىماسسا سەندەل كەش كىيىۋالدۇق. بۇ چاغدا ھەر بىر كىشىنىڭ خىيالى ئوبدانلا ھاياجانلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس ئىدى. قائىدە بويىچە ئېھرام باغلىغاندىن كېيىنلا ھەجگە نىيەت قىلغانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدىكەن. نىيەت قىلغاندىن باشلاپ تا ھەج پائالىيەتلىرى تۈگىگۈچە ھەج قائىدىلىرىگە قەتئىي رىئايە قىلىش كېرەك ئىكەن. ھەتتا يامان چاقچاقلىشىشقا، كۆڭۈلدە يامان ئىشلارنى ئويلاشقىمۇ بولمايدىكەن. ئۆمىكىمىزنىڭ نامى جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئۆمرە ھەج

قىلىش، دوستلۇق ۋە كىشىلەر ئۆمىكى بولغىنى ئۈچۈن ۋە مۇسۇلمان بولغىنىمىز ئۈچۈن دىنىي پائالىيەتلەرگە چىن كۆڭۈلدىن قاتنىشىش كېرەك ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئېھرام باغلىغاندىن كېيىنلا ھەج نىيىتى داۋامىدا ئوقۇلىدىغان ئايەتنى ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدۇق. دەرۋەقە، بەزىلىرىمىزنىڭ بۇ ئايەتنى تۇنجى قېتىم ئوقۇشىمىز بولغاچقا تىلىمىزمۇ ئانچە قاملىشىپ بەرمەي، تەلەپپۇزىمىز ئوخشاش بولماي قالدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن بىر يولۇچى (قايسى مىللەت ئىكەنلىكىنى ئۇقالمىدۇق، ئايروپىلاننىڭ ئالاھىدە بۆلمىسىدە بىز بىلەن بىللە ئولتۇراتتى) تەشەببۇسكارلىق بىلەن بۇ ئايەتنى بىزگە باشلاپ ئوقۇپ بەردى. بىز ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئوقۇدۇق.

ئايروپىلانىمىز ھەش - پەش دېگۈچىلا تۆت سائەتلىك سەپەرنى تاماملاپ، جىددە شەھىرىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىغا كېلىپ پەسلەشكە باشلىدى. قىزىل دېڭىزنىڭ شەرقىدە ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ غەربىي قىسمىغا جايلاشقان، سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ سودا - سانائەت ۋە دىپلوماتىيە مەركىزى بولغان بۇ شەھەر ئاسماندىن قارىغاندا شۇنچىلىك چوڭ ۋە شۇنچىلىك يورۇق ئىدى. قاتار كەتكەن چىراقلاردىن كەڭ ۋە تۈز كەتكەن يوللارنى، ئاقىرىپ تۇرغان بىنالارنى، ماشىنا توختىتىش مەيدانلىرىنى، ھەر خىل رەڭدە چاقناپ تۇرغان ئېلان تاختىلىرى ۋە ۋىۋىسكىلارنى خېلى ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولاتتى. شۇ يەرنىڭ ۋاقتى كەچ سائەت توققۇزدا ئايروپىلان كۆلىمىنىڭ كەڭلىكى ۋە زامانىۋى ئۈسكۈنىلەر بىلەن قوراللىنىش جەھەتتە داڭقى بار جىددە ئايرودرومىغا قوندى. بىز ئايروپىلان شوتىسىدىن چۈشۈپلا دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ باش كاتىپى دوكتور ئابدۇللا نەسىف ۋە رەھمەتۇللا ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتۇق. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئايرودرومنىڭ كاتتا بېزەلگەن ئالىي مېھمانخانىسىغا كىردۇق. ساھىپخانلار ئەرەب ئادىتى بويىچە بىزگە نەفىس چوگۈندا قاينىتىلىدىغان ساپ - سېرىق ئەرەب قەھۋەسى كەلتۈردى. قىسقا سۆھبەتتىن كېيىن بىز ۋە ساھىپخانلار تۆت رەكئەت نامازنى دوكتور نەسىف ئەپەندىنىڭ ئىماملىقىدا تامام قىلغاندىن كېيىن، ماشىنىغا ئولتۇرۇپ مەككە شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. جىددە بىلەن مەككىنىڭ ئارىلىقى 70 نەچچە كىلومېتىر بولۇپ ئاسفالىت يوللىرى ناھايىتى ئوبدان ياسالغان ئىكەن. كېلىدىغان ۋە كېتىدىغان ماشىنىلارنىڭ يوللىرى بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىلگەن بولغاچقا، بىز چۈشكەن ماشىنا 140 نەچچە كىلومېتىر سائەت تېزلىك بىلەن ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەۋاتاتتى. چوڭ ھەجىمدىكى ئاقىرىپ تۇرغان ئېلان تاختىلىرى، يول كۆرسەتكۈچلەر، «مەككىگە غەيرىي مۇسۇلمانلارنىڭ كىرىشى مەنئىي قىلىنىدۇ» دېگەن خەت يېزىلغان لوزۇنكىلار ۋە مۇساپە تاختىلىرى كۆزگە غىل - پال چېلىقىپ ئۆتۈپ كېتەتتى.

پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ تەلپۈنىدىغان مۇقەددەس جايى — مەككە شەھىرى ھەققىدە ئەقلىمگە كەلگەندىن تارتىپلا ئاتا - ئانامدىن ۋە ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەردىن ئاڭلاپ كەلگەن ئىدىم. كېيىنچە بۇ مۇقەددەس جاينى ۋە ھەرەمنى خەرىتىلەردىن، سۈرەتلەردىن كۆرۈپ ھەر خىل سۈپەت بىلەن كۆز ئالدىمغا كەلتۈرىدىغان مەن، يەنە ئون نەچچە مىنۇتتىن كېيىنلا كەئبىنى تاۋاپ قىلىدىغانلىقىمنى ئويلىغىنىمدا ئۆزەمنى چەكسىز ھاياجان ئىلكىدە ھېس قىلاتتىم. يۈرىكىمنىڭ رىتىممۇ ئوبدانلا تېزلىشىپ قالغان ئىدى. چۈنكى بىر مۇسۇلمان بولۇش سۈپىتى بىلەن كىممۇ مۇنداق شەرەپكە ۋە تەقەززالىققا گىرىپتار بولمىسۇن دەيسىلەر؟

تامامى كىيىملىرىمنى سېلىپ تاشلاپ ئېھرام باغلىغاندىن كېيىن ئېھرامغا ئادەتلەنمىگەنلىك سەۋەبىدىنمىكىن، ئۆزەمنى يالىڭاچتەك ھېس قىلىپ، مۇشۇ ھالىتىم بىلەن كىشىلەر ئارىسىدا پەيدا بولۇشنىڭ ئوڭايسىزلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىغان مەن مۇشۇ مىنۇتلاردا ھەممىنى ئۇنتۇغان ئىدىم.

20 مىنۇتلۇق سەپەردىن كېيىن بىز مەككە شەھىرىنىڭ ئەۋەسىگە كىرىپ كەلدۇق. جىددىدىن
مەككىگىچە بولغان ئارىلىقتا «مەككىگە مۇنچە كىلومېتىر قالدى» دەيدىغان كىلومېتىر كۆرسەتكۈچلىرى
بولسا، مەككە ئەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن «ھەرەمگە مۇنچە كىلومېتىر قالدى» دېگەن كۆرسەتكۈچ
تاختايلار ھەر كىلومېتىر ئارىلىقتا بىردىن ئورنىتىلغان ئىكەن.

يول باشلىغۇچى ساقچى ماشىنىلىرى لاپ - لاپ قىلىپ نۇر چاقنىتىپ، چىقىراق كارنايلىرى بىلەن
يول ئېچىش بۇيرۇقىنى بەرگىنىچە بىزنى ئۇدۇل ھەرەم مەسچىتىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا باشلاپ كەلدى.
بىز ئالدىراشلىق بىلەن ماشىنىدىن چۈشۈپ، كەشلىرىمىزنى دەرۋازا يېنىدىكى ئاليۇمىنىدىن ياسالغان
ساندۇقچىلارغا قويۇپلا ھەر خىل پىرىدىوكسۇن چىراق ۋە سىماپلىق يۇقىرى ۋاتلىق چىراقلار بىلەن
كۈندۈزدەك يورۇتۇۋېتىلگەن ھەرەمگە قەدەم تاشلىدۇق. مەخسۇس بەلگىلەنگەن باشلىغۇچىنىڭ باشچىلى -
قىدا ھەج ئايەتلىرىنى ئۈنلۈك ئوقۇپ، ئادەم دېڭىزىنى يېرىپ ئۆتۈپ ئۇدۇل كەئبە (قارا تاش)
ئالدىغا كەلدۇق - دە، كەئبىنى مەركەز قىلىپ توختىماي ئايلىنىۋاتقان كىشىلەر توپىغا قوشۇلۇپ،
ئايلىنىشقا باشلىدۇق. ھەج قائىدىسى بويىچە كەئبىنى تولۇق بىر قېتىم ئايلىنىپ بولغاندىن كېيىن
كەئبىنىڭ بىر بۇرجىكىدىن چىقىپ تۇرغان ھەجرى ئەسۋەتنى بىر قېتىمدىن سۆيدۇق، شۇنداق قىلىپ
يەتتە قېتىم ئايلىنىشنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ماقام ئىبراھىم (ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىزى چۈشكەن
تاش بىر نەپىس ئەينەك ساندۇقتا سېلىپ قويۇلغان جاي) غا كېلىپ، ھەج ئايەتلىرىنى يەنە بىر قېتىم
تەكرارلاپ ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇدۇق.

ئاندىن كېيىن سافا ۋە مەرۋە تاغلىرى ئارىسىدا يۈگرەشنى باشلىۋەتتۇق. ئارىلىقى تەخمىنەن
يەتتە سەككىز يۈز مېتىر كېلىدىغان، گرانت تاشلىق ئىككى تاغ ئارىسىدا بېرىپ كېلىشنى بىر قېتىم بويىچە
ھېسابلىغاندا يەتتە قېتىم يۈگۈردۇق، ئۇنىڭدىن كېيىن ھەرەم مەسچىتىنىڭ مەخسۇس بۆلمىسىگە كىرىپ
زەم - زەم سۈيى ئىچتۇق ۋە قائىدە بويىچە چاچلىرىمىزنى سەۋۇل خاراكتېرىدە قىرقىتتۇق.

بايام ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم ھەرەمدە بولغانلىق ۋە ئۆمرە ھەج قىلغانلىقىمنىڭ خوشاللىقىدا ھەرەم
مەسچىتىگە تەپسىلى سەپ سېلىشنى ئۇنتۇلغان ئىكەنمەن. يۇقىرىدىقى پائالىيەتلەردىن كېيىن ھەرەم -
دىن چىقىپ كېتىۋېتىپ خىرۇستالدەك نۇرلىنىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك مۇنارلارغا، ئىككى قەۋەتلىك
مەسچىتكە سىنچىلاپ قاراپ چىقتىم. مەسچىتنىڭ تېگىگە تۆت چاسا تەبىئىي مەرمەر تاشلار ياتقۇزۇلغان
ئىكەن. ناماز ئوقۇيدىغان جايغا بولسا سەپتە تۇرۇش سىزىقى چۈشۈرۈلگەن رەڭدار گىلەملەر سېلى -
نىپتۇ. تام تورۇسلىرىمۇ، قۇچاقتا پاتمىغىدەك نەقىشلىق تۈۋرۈكلىرىمۇ مەرمەردىن ياسىلىپتۇ. ھەجەرى
ئەسۋەتنى تاۋاپ قىلىدىغان كەڭ مەيداننىڭ ئۈستى ئوچۇق بولۇپ مىڭلىغان پرويېكسۇن چىراقلار بىلەن
يورۇتۇلغان بۇ مەيداندا ھەج تاۋاپ قىلىۋاتقان نەچچە مىڭ كىشىلەر ئارىسىدىن يەر يۈزىدە بولغان
ھەممە ئىرقلارنى، مىللەتلەرنى كۆرۈش مۇمكىن ئىكەن.

بىز يۇقىرىدىقى پائالىيەتلەردىن كېيىن رەھمىتۇللا ئەپەندى، مۇھەممەد سەئىد ئەپەندى قاتارلىق -
لارنىڭ ھەمراھلىقىدا مەككە شەھىرىنىڭ شەھەر رايونىدىكى «Kontin Intinintal» مېھمانخانىسىغا
قايتىپ بېرىپ ئورۇنلاشتۇق.

ئىككىنچى كۈنى ناشتىدىن كېيىن ئارپات تېغىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. ئارپات تېغى مەككىدىن
23 كىلومېتىر كېلىدىغان يەردە بولۇپ، قارمۇ - قارشى يۆنۈلۈشلۈك يۇقىرى سۈرئەتلىك ئاسفالت يول
بىلەن ئون نەچچە مىنۇتتىلا يېتىپ چىقىپتۇق. بۇ تاغ ئۈيۈل گرانت تاشتىن تۈزۈلگەن بولۇپ، دائىر -
رىسى ئانچە چوڭ ئەمەسكەن. تاش پەلەمپەي بىلەن ئىككى مىنۇتتىلا تاغ چوققىسىغا

چىققىلى بولمايدىكەن. تاغ چوققىسىدا تىكلەپ قويۇلغان ئۈچ مېتىرچە ئېگىزلىكتىكى بىر تاش بولۇپ، بىز تاغ ئۈستىگە چىققاندا نۇرغۇن كىشىلەر بۇ يەردە ناماز ئوقۇۋېتىپتۇ. بىز ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ ۋە دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئارىپات تېغىنىڭ يېنىغا جايلاشقان ئارىپات مەسچىتىنى يىراقتىن تاماشا قىلىپ، خاتىرە رەسىمگە چۈشتۇق. بۇيەردىكى پائالىيەتلەرنى تۈگىتىپ مۇزدەلىپە ۋە مىنا مەسچىتلىرىگە باردۇق.

مەككىدىن ئارىپاتقىچە بولغان ئاسفالت يول ئۈچ لېنىيىلىك بولۇپ چەتتىكى قارىمۇ - قارشى ئىككى لېنىيە ماشىنىلار ئۈچۈن، ئوتتۇرىدىكى بىر لېنىيە پىيادىلەر ئۈچۈن ياسالغان ئىكەن. ھەر يىلى قۇربان ھېيتتىكى ھەج ۋاقتىدا 3 مىليونچە كىشى بىرلا ۋاقىتتا مەككىدىن ئارىپاتقا قاراپ يولغا چىقىدىغانلىقى ئۈچۈن، پىيادە مېڭىشنى خالىغانلار ۋە قاتناش ۋاستىلىرىگە ئېرىشەلمىگەن تاۋاپچىلار ئوتتۇرىدىكى پىيادىلەر يولىدىن ماڭىدىكەن. بۇ يوللارنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر قانچە كىلومېتىر ئارىلىقتا بىردىن تېببىي پونكىتلار بولۇپ، ھەج ۋاقتىدا مۇشۇ يولدىن ئۆتكەنلەر ئۈچۈن تېببىي ياردەم كۆرسىتىلىدىكەن. ھازىر سەئۇدى ئەرەبىستانى ھەج ئىشلىرى كومىتېتى ناھايىتى چوڭ مەبلەغ سېلىپ، ھەج ۋاقتىدىكى پىيادە ماڭغۇچىلارغا ئاسانلىق يارىتىش مەقسىتىدە ھەرەمدىن ئارىپاتقىچە بولغان 23 كىلومېتىر پىيادىلەر يولىنىڭ ئۈستىنى بېتون بىلەن يېپىپ، مۇۋاپىق ھاۋا تەڭشەش ئۈسكۈنىلىرى بىلەن تەمىن ئېتىش ئىشلىرىنى باشلىۋېتىپتۇ. بىز ئارىپاتقا چىققان كۈنلەردە بۇ يولنىڭ بىر قىسمى يېپىلىپ بولغان ئىكەن.

شەيتانغا تاش ئېتىش — ھەج پائالىيەتلىرىنىڭ بىرى ئىكەن. ھەج ۋاقتىدا 3 مىليون كىشىنىڭ بىرلا ۋاقىتتا بىر - بىرىگە يېقىن جايلاشقان چوڭ، ئوتتۇرا ۋە كىچىك شەيتانغا سىمۋول قىلىنغان ئۈچ كىچىك مۇنارغا تاش ئېتىشى نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ھازىر بۇ ئىشمۇ شەيتان مۇنارلىرىنىڭ ئۈستىگە بېتون بىلەن يەنە بىر قەۋەت يول ياسىلىش بىلەن ھەل قىلىنىپتۇ. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا تاۋاپچىلار يەردە تۇرۇپ ۋە ئىككىنچى قەۋەت يولىدىن كېلىپ شەيتانغا تاش ئاتالايدىكەن. ئىككىنچى قەۋەتتىكى ۋورۇنكا شەكىللىك ئويمانغا تاشلانغان تاش ۋورۇنكىنىڭ كىچىك تەرىپى ئارقىلىق شەيتانغا تېگىدىكەن.

بىز ئارىپات تېغىدىن قايتىپ، پېشىن نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن ھەرەم مەسچىتىگە كەلدۇق. ئەزان مىكروفون ئارقىلىق ئوقۇلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئاۋاز خېلى يىراقلارغىچە ئاڭلىنىدىكەن. بىرىنچى ئەزان چىقىشىغىلا پۈتۈن ماگىزىنلار سودا - سېتىقلىرىنى توختىتىپ، ناماز ۋاقتى بولغانلىقىنى بىر - بىرىگە خەۋەر قىلىشىپ، يېقىندىكىلەر پىيادە ۋە يىراقتىكىلەر ماشىنىلىق ھالدا مەسچىتكە قاراپ ئاقىدىكەن. ھەرەم ئەتراپىدىكى ماشىنا توختىتقۇچىلىك يەرلەرنىڭ ھەممىسى ماشىنا بىلەن تولۇپ كېتىدىكەن. ھەرەم ئەتراپىدا ماشىنا مەيدانلىرى قىس بولغىنى ئۈچۈن ھازىر ھەرەمگە يېقىن يەردە ئالتە قەۋەتلىك بىر ماشىنا توختىتىش مەيدانى ياسىلىۋېتىپتۇ.

مەسچىت ئىچىگە زاماننىۋى ئاۋاز چوڭايتقۇچىلار ئورنىتىۋېتىلگەن بولغاچقا ئىمامنىڭ ئاۋازى ناھايىتى ئېنىق ۋە دولقۇنلۇق ئاڭلىنىدىكەن. نەچچە ئون مىڭ ئادەم سىغىدىغان بۇ مەسچىت ناماز ۋاقتىدا بەكمۇ ھەيۋەتلىك تۈس ئالىدىكەن. بىز پېشىن نامىزىنىڭ پەرز، سۈننەت، ۋاجىپلىرىنى تولۇق ئوقۇغان بولساقمۇ يەرلىك كىشىلەرنىڭ پەقەت پەرزىنىلا ئوقۇپ مەسچىتتىن چىقىپ كېتىۋاتقانلىقى بىزنى ئەجەپلەندۈرمەي قالمىدى، كېيىن مەن بۇ ئەھۋالنى بىزگە ھەمرا بولۇۋاتقان رەخمىتۇللا ئەپەندىدىن سورىغىنىمدا ئۇ مەنىلىك قىلىپ: «بىر مۇسۇلماننىڭ ئەگەردە قىلىدىغان ئىشى بولمىسا

بىر سوتكىنىڭ 24 سائىتىنىڭ ھەممىسىدە ناماز ئوقۇسىمۇ مەيلى، ئەمما ھازىر ھەممە كىشىنىڭ قىلىدىغان يا ئوقۇتى،يا خىزمىتى بار» دەپ جاۋاب بەردى. رەخمەتۇللا ئەپەندىنىڭ ئاتىسى خوتەنلىك بولۇپ، ئۆزى ئەرەبىستاندا تۇغۇلغان ئىكەن. مەككىدىكى مەشھۇر ئۇمۇرقۇرا ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرۈپ يەنە بىلىم ئاشۇرغان، دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ خادىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن دىنىي قائىدىلەردىن مۇكەممەل ئاساسى بار ئىكەن. ئەرەب ۋە ئىنگلىز تىلىدا سۆزلەشتىن سىرت، ئۇيغۇر تىلىنىمۇ خېلى پىششىق بىلىدىكەن. مەن ئۇنىڭدىن ھەرەمگە نامازغا كەلگەنلەر ئارىسىدا خېلى كۆپ كىشىلەرنىڭ يالاڭپاشتاق ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتكىنىمدە ئۇ: «بىر شىمغا بىر نىمچە كەيسە ياخشى، بىراق ھەر مىللەتنىڭ ئۆز ئادىتى بار» دەپ جاۋاب قايتۇردى.

شۇنىڭغا ئوخشاشلا مەككىدە نامازغا ئەزان توۋلاۋاتقاندا توختاپ تۇرۇپ ئەزان تۈگىگەندىن كېيىن ئاندىن ماڭىدىغان ئەھۋال يوق ئىكەن. بىز شىنجاڭدىكى ئەھۋالنىڭ بۇيەردىكىگە ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئېيتقىنىمىزدا بىزگە ھەمرا بولغۇچىلار كۈلۈپ قويدى - يۇ، بىرنىمە دېمىدى.

مۇشتەرىدلار ۋە بىز ئۆزۈندىن بېرى ئاڭلاپ كېلىۋاتقان مەككىدىكى مۆجىزاتلارنىڭ بىرى بولغان زەمزەم قۇدۇقى ھەرەم مەسچىتىنىڭ ئىچىگە جايلاشقان ئىكەن. لېكىن ھازىر بۇ قۇدۇقنىڭ ئاغزى تۆت - بەش مېتىر چوڭقۇرلۇقتا بېتون بىلەن نەقىش ياسالغان يەر ئاستى زالىنىڭ ئىچىگە ئېلىنىپتۇ. قۇدۇق سۈيى ماشىنا بىلەن تارتىپ چىقىرىپ زال ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. يۈزلىگەن جۈمەكلەرگە تۇرۇبا ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇلىدىكەن. زەمزەم سۈيى ئىچكۈچىلەر ئۈچۈن شارائىت ناھايىتى قۇلايلىق ئىكەن. قۇدۇق ئاغزى تۆمۈر رېشاتكا ئىچىگە ئېلىنغان بولۇپ ئۇ يەردە قوراللىق ئەسكەرلەرنىڭ ھۆرمەتتە تۇرغانلىقىنى كۆردۇق. مەسچىت ئىچىگە قويۇلغان يۈزلەپ پىلاستىماسسا ئىدىشلارغا زەمزەم سۈيى تولدۇرۇلۇپ تۇرىدىكەن. پاكىزە ئىستاكانلارمۇ قويۇلىدىكەن. ھەج تاۋاپقا ۋە نامازغا كەلگەنلەر بۇ سوغۇق ۋە ئەتىۋارلىق سۇنى خالىغىنىچە ئىچەلەيدىكەن.

بىز نامازدىن كېيىن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان ئۆيىنى (ھازىر كۇتۇپخانا قىلىپ قايتا ياسىلىپتۇ) زىيارەت قىلغاندىن كېيىن مەككىنىڭ شەھەر مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىش ۋە ماگىزىن ئارىلاش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇق.

مەككە — تاغلىق شەھەر بولۇپ، ئاھالىسى بىزگە ھەمرا بولغۇچىلارنىڭ ئېيتىشىچە 400 مىڭ ئىكەن. تاغلارنىڭ قاپتىلىغا ۋە ھەتتا تاغلارنىڭ ئۈستىگىمۇ ئون نەچچە قەۋەتلىك بىنالار سېلىنىپ كېتىپتۇ. تاغلار بىلەن تاغلارنى يەردىن كۆتۈرۈپ سېلىنغان قەۋەتلىك ستېرېئولۇق يوللار تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىكەن. يوللارنىڭ ئەگىملىرىمۇ ستېرېئولۇق ئىكەن. يوللاردا تولۇپ كەتكەن كىچىك ماشىنىلار يۇقىرى سۈرئەت بىلەن ئۆتۈشۈپ تۇرىدىكەن. بىر قەدەر كىچىكرەك بولغان ماگىزىنلار شەھەر ئىچىگە ۋە ھەرەمنىڭ ئەتراپىغا جايلاشقان ئىكەن. چوڭ ۋە يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن ماگىزىنلار بولسا شەھەرنىڭ سىرتىدىراق ياكى بىر قەدەر چەترەك جايلاردا ئىكەن. چۈنكى شەھەر ئىچىدە ماشىنا توختىتىش مەيدانلىرى كەمچىل بولغىنى ئۈچۈن خېرىدارلارغا مەلۇم دەرىجىدە قولايسىزلىق بولىدىكەن. ھەر بىر ئائىلىدە كەم دېگەندە بىردىن كىچىك ماشىنا بولغاچقا شەھەر سىرتىدىكى چوڭ ماگىزىنلارغا خالىغان ۋاقىتتا بېرىپ سودا قىلىپ كېلەلەيدىكەن.

قارىغاندا مەككە شەھىرى يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بېرى كۆكەرتىلىۋاتسا كېرەك. سۇ مەسىلىسى بىر قەدەر مۇھىم مەسىلە بولغانلىقى ئۈچۈن يېشىللىق كۆزگە كۆپ چېلىقمايدىكەن. يېڭىدىن بەرپا قىلىنغان دەرەخزارلىقلار ۋە چىملىقلار بارغانسېرى كۆپىيىۋېتىپتۇ. بىراق شۇنداق

بولسىمۇ مەككىنىڭ شەھەر قىياپىتى كىشىگە بىر خىل يېقىملىق تۇيغۇ بېغىشلايدىكەن. چوڭ ـ كىچىك ماگىزىنلار ۋە باشقا دۇكانلارنىڭ ئىشىك ـ دەرۋازىلىرى رەڭمۇ ـ رەڭ نېئون چىراغلىرى بىلەن يورۇتۇلۇپ بېزىلىدىكەن. يول بويلىرى ياكى ئايلانمىلاردا خىلمۇ ـ خىل ھەيكەللەر، (ئادەمنىڭ ئەمەس) ئايلانما چىراقلار، ئاجايىپ كىنوتېئاتىرلىك ئەيكەللەرنى ھاسىل قىلىدىغان تاش ئويمىلار بار ئىكەن. شەكىل چىقىرىپ سۇ پۈركەيدىغان فونتانلارمۇ بۇ شەھەرنىڭ بىر زىننىتى ئىكەن.

مەككە ئاھالىسى ھەپتىنىڭ پەيشەنبە ۋە جۈمە كۈنى دەم ئالىدىكەن. ھەپتىنىڭ باشقا كۈنلىرى چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىدىن كېيىن يەنە دەم ئالىدىكەن. كۈندۈزلىرى، بولۇپمۇ چۈش مەزگىلىدە سودا ـ سېتىقمۇ ئانچە قىزىمايدىكەن. نامازدىگەردىن كېيىنلا يوللاردا ئادەم كۆپىيىپ، دۇكانلاردىكى سودا جانلىنىپ كېتىدىكەن. ماگىزىنلار كېچە سائەت 12 گىچە، ھەتتا بىرلىرى كېچە تىجارەت قىلىدىكەن. كۈندۈزلىرى كۆزگە چېلىقمايدىغان قارا پەرەنجىلىك ئاياللارمۇ كەچ كىرگەندىلا ئەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا سودىلىقلىرىنى ئورۇنلايدىكەن.

بىز ئاخشاملىرى ۋە بەزىدە كۈندۈزلىرى تېلېۋىزور كۆرۈپ تۇردۇق. مەككىنىڭ تېلېۋىزىيە ئىشلىرى ئالاھىدە تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئۈچ قانالدا بىرلا ۋاقىتتا ئاڭلىتىش بېرىدىكەن. بۇنىڭ ئىچىدە بىر دولقۇن ئىنگلىزچە ئىكەن. تېلېۋىزور باشلىنىش بىلەنلا قۇرئان قىرائەت قىلىنىپ، تەپسىر ئېيتىلىدىكەن. ئاندىن باشقا نومۇرلار كۆرسىتىلىشكە باشلايدىكەن. بالىلارغا ئاتالغان پروگراممىلار، كىنولار، تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى كۆرسىتىلىدىكەن. باشقا ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئارتىسلىرى ئورۇنلىغان ناخشىلارمۇ بېرىلىدىكەن. سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ پۈتۈن تېلېۋىزىيە تورلىرى يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن بولۇپ، مەككە ۋە مەدىنە مەسچىتىدە ئوقۇلغان جۈمە، بېشىن ۋە خۇپتەن نامازلىرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى بۇ مەسچىتلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان يىراقتىن باشقۇرۇلىدىغان رەسىمگە ئېلىش ئاپپاراتلىرى ئارقىلىق مەملىكەت بويىچە بىرلا ۋاقىتتا كۆرسىتىلىدىكەن، مەملىكەتنىڭ قايسىلا يېرىدە بولمىسۇن مەككە ۋە مەدىنە مەسچىتلىرىدە ئوقۇلغان نامازنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى كەم دېگەندە كۈندە ئىككى قېتىم كۆرۈشكە بولىدىكەن. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ھەممە ئائىلىلەردە دېگۈدەك سىنئالغۇ بار ئىكەن. بىز زىيارەت داۋامىدا جىددە ۋە باشقا شەھەرلەردە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كىرگۈزۈلگەن تېلېۋىزىيە، كىنو فىلىملىرى ئىشلىتىلىرى سېتىلىدىغان چوڭ ـ چوڭ ماگىزىنلارنى كۆردۇق.

بىز سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە مەككىدە زىيارەتتە بولغان چاغلىرىمىزدا نۇرغۇن شىنجاڭلىق قېرىنداشلار بىلەن ئۇچراشتۇق. ئۇلار بىلەن يۇرت پاراڭلىرىنى سىلىشتۇق، ۋەتەننى سېغىنىشتۇق.

بىز مەككىگە يېتىپ بارغان ھامانلا تېلېۋىزور، رادىئو، گېزىتلەردىن ئۆمەكىمىز توغرىسىدا خەۋەردار بولغان مۇھاجىر قېرىنداشلار بىزنى ئىزلەپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى بۇرۇنقى چاغلاردا ھەج ۋە سودا ئىشلىرى بىلەن مەككىگە بېرىپ ئورۇنلىشىپ قالغانلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەن. بىر قىسمى بولسا شىنجاڭدا تۇغۇلۇپ ھەج قىلىش ئۈچۈن مەككىگە بېرىپ تۇرۇپ قالغانلار ئىكەن. ئۇلار ھازىر سەئۇدى ئەرەبىستانى پۇقراسى سۈپىتى بىلەن ھەر خىل كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ خېلى ئوبدان تىرىكچىلىك قىلىۋېتىپتۇ.

ئۇلارنىڭ مەيلى چوڭى بولمىسۇن، كىچىكى بولمىسۇن ئوخشاشلا ئۆزلىرى تۇغۇلغان ياكى ئاتا ـ بوۋىلىرى تۇغۇلغان ۋەتەننى بەكمۇ سېغىنىدىكەن. ۋەتەننىڭ ھازىرقى ئەھۋاللىرىنى بىلگۈسى كېلىدىكەن. ئۇلار پۇرسەت بولسىلا بىزدىن ئۇنى ـ بۇنى سوراشتۇردى. بىز پارتىيىمىزنىڭ دىنىي ئەركىنلىك سىياسىتىنى، ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈش، سىرتقا قارىتا ئىشىكنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى سۆزلەپ

بەرگىنىمىزدە ئۇلار خۇشال بولۇشتى. بىر قىسىم كىشىلەر يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ۋەتەننى كۆرۈپ قايتقانلار ئىكەن. ئۇلارمۇ ۋەتىنىمىزنىڭ ھازىرقى تەرەققىياتىدىن، سىياسىتىدىن رازى بولغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

بىز مەككىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز تىلىنى ئۇنتۇپ كەتمىگەنلىكىنى، بولۇپمۇ شۇ يەردە تۇغۇلغان ياشلارنىڭمۇ ئۇيغۇر تىلىنى ئۆلچەملىك سۆزلەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇق. بىر كۈنى بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا 40 ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى بىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىنى شۇنچە ئوبدان سۆزلەيدىغانلىقىنى سەزگەن يولداش ئىسمايىل ئەھمەت ئۇنىڭدىن ئۇيغۇر تىلىنى قانداق ئۆگىنىۋالغانلىقىنى سورىدى. ئۇ بۇ ھەقتە مۇنداق دېدى: «مەن مۇشۇ يەردە تۇغۇلغان. ئەمدى تىلىم چىقىشقا باشلىغاندا دادام ماڭا، ئەگەر ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلىسەڭ ھەر كۈنى ساڭا يېرىم تەڭگە بېرىمەن، ئەگەر ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلىمىسەڭ بەرمەيمەن، — دېدى. ئۇ چاغدا مەن ئۆز ئانا تىلىمىزنى ئۆگىنىشنىڭ ئەھمىيىتىنى تېخى بىلمىسەممۇ ئەمما دادامنىڭ دېگىنى بويىچە قىلەۋەردىم. داداممۇ يېرىم تەڭگىنى بېرىۋەردى. ئەمدى ئويلىسام دادام شۇ چاغدا ئۆز ئانا تىلىمىزنى ئۇنتۇپ كەتمەسلىكىمىزنى مەقسەت قىلغان ئىكەن. ھازىرمۇ مەن باللىرىمغا قارىتا دادام ماڭا قوللانغان ئۇسۇلنى قوللىنىۋاتىمەن، باللىرىممۇ ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلىشىدۇ» — دېدى. بۇ تەسىرلىك ھېكايىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ۋەتىنىگە، ئۆز ئانا تىلىغا قانچىلىك چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتتۇق.

ئۆمىكىمىز سەئۇدى ئەرەبىستانىدا زىيارەتتە بولغان ئونجى ۋەكىللەر ئۆمىكى بولغاچقا پائالىيەتلىرىمىز ھەر كۈنى دېگۈدەك گېزىتلەردە، رادىئولاردا، تېلېۋىزوردا خەۋەر قىلىنىپ تۇردى. ئۇ يەردىكى ۋەتەنداشلار مەيلى ئۇيغۇرلار بولمىسۇن، مەيلى تۈركگانلار بولمىسۇن ھەر ئاخشىمى ئائىلە ئەزالىرىنى تېلېۋىزور ئالدىغا توپلاپ ئۆمىكىمىز ھەققىدە بىرەر خەۋەر بېرىلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشىدىكەن. ئۆز قېرىنداشلىرىنى ئېكراندا كۆرگەندە خۇشاللىقىدىن قىن - قىنىغا پاتماي كېتىدىكەن. خەۋەر بېرىلمىسە تاكى تېلېۋىزور تۈگىگىچە كۈتۈدىكەن. بۇنى كېيىنچە بىز مەككىدە ئولتۇرۇشلۇق ۋەتەنداشلارنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىدۇق.

بىز يەنە مەككىدە مەشھۇر ئۇمۇلقۇرا ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئېكىسكۇرسىيىدە بولدۇق. بۇ ئۇنىۋېرسىتېت سەئۇدى ئەرەبىستانى بويىچە تارىخى ئەڭ ئۇزۇن ئۇنىۋېرسىتېت ئىكەن. بۇ ئۇنىۋېرسىتېت قارمىقىدا 10 فاكۇلتېت ۋە ئىككى ئىنستىتۇت بار ئىكەن. دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن 40 نەچچە مىللەتتىن بولغان ئوقۇغۇچىلار ئوقۇيدىكەن. دىنىي دەرسلەرلا ئەمەس، تەبىئىي پەن فاكۇلتېتلىرىمۇ بار ئىكەن. بۇ ئۇنىۋېرسىتېت قۇرۇلغاندىن تارتىپ ھازىرغىچە 1 مىڭ 500 دىن ئارتۇق دوكتور، 15 مىڭدىن ئارتۇق ماگىستىر يېتىشتۈرۈپتۇ. غەيرى ئىسلام دۆلەتلىرىدىن كەلگەنلەرمۇ بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇش ياردەم پۇلىغا ئېرىشىدىكەن. ئۇنىۋېرسىتېتتا مۇكەممەل كۇتۇپخانا، زامانىۋى تەجرىبىخانىلار بار ئىكەن. ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرى زامانىۋى بولۇپ، ئېلېكترلاشقان ئوقۇتۇش تورى تۇرغۇزۇلۇپتۇ.

بىز يەنە مەككىدە ھەرەمدىكى كەئبىگە ئۈچۈن يوپۇق توقۇيدىغان بىر زاۋۇتنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدۇق.

ئادەتتە كەئبىنىڭ ئۈستى غايەت زور قارا يوپۇق بىلەن يېپىلىپ، ئالتۇن يىپ بىلەن كۆپ تۈرمە قىلىپ كەشتىلەنگەندىكى سۈرە چۈشۈرۈلگەن رەخت بىلەن سىل ئۈستۈنرەك تۇغرىسىغا يۆگىلىدىكەن. بۇنداق قارا يوپۇق ۋە كەشتىلەنگەن سۈرە رەخت بىزگە ھەمراھ بولغۇچىلارنىڭ ئېيتىپ

بىردىشچە يىلىغا ئىككى قېتىم ئالماشتۇرۇلىدىكەن. بۇرۇن ئۆز تېگىدىن ئايەت خەتلىرىنى چىقىرىپ توقۇلىدىغان بۇنداق يوپۇق مىسىردا تەييارلىنىدىكەن. مىسىردىن بۇ يوپۇقنى مەككىگە ئېلىپ ماڭغاندا مىسىر خەلقى كاتتا ئۇزىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزىدىكەن. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇنداق يوپۇق مەككىدە توقۇلىدىغان بوپتۇ. يېرىم ئاپتوماتلاشتۇرۇلغان ماشىنىلاردا يوپۇق توقۇيدىغان، كۆلىمى ئانچە چوڭ بولمىغان بۇ زاۋۇتتا ئىككىلا سېخ بار ئىكەن. ئەمما بۇ زاۋۇت چوڭ ھۆرمەتكە ئىگە ئىكەن. بىزگە ھەمراھ بولغۇچىلار ياشانغان بىر كىشىنى تونۇشتۇرۇپ ئۇنىڭ سېخ مۇدىرى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. بىز بۇ كىشى بىلەن پاراڭلاشقىنىمىزدىن كېيىنلا ئۇنىڭ ئەسلى يۇرتى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ يىتىملىقۇم دېگەن يېرى ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتۇق. بۇ كىشى گەرچە قاغىلىقتىن كىچىك ۋاقتىدىلا چىقىپ كېتىپ، ئەرەبچە تىل ئىشلىتىشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن «مەن قاغىلىقنىڭ يىتىملىقۇم دېگەن يېرىدىن» دېگەن ئۇيغۇرچە سۆزنى ئۇنتۇماپتۇ. ئېكسكۇرسىيىدىن كېيىن زاۋۇت مەسئۇلى ھەر بىرىمىزگە ئەڭ ئەتىۋارلىق مېھمانلارغا بېرىلىدىغان خاتىرە بويۇمى — كەئبىدىن ئالماشتۇرۇلغان يوپۇقتىن بىر پارچىدىن بەردى.

بىز مەككىدە تۇرغان چاغلاردا 12 - ئاي كىرىپ قالغان بولسىمۇ تېمپېراتۇرا يەنىلا 30 گرادۇس ئەتراپىدا ئىدى، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ياز كۈنلىرى 45 گرادۇستىن يۇقىرى بولىدىكەن. ئەمما مەككىدە سانائەت كارخانىلىرى يوق دېيەرلىك بولغاچقا ۋە يېقىلغۇ ئۈچۈن نېفىت گازى ئىشلىتىلگەچكە، ھاۋا بۇلغانمىغان ئىكەن. ئارىلاپ يامغۇرمۇ يېغىپ تۇرىدىكەن. بىز تايىف شەھرىدىن قايتىپ كېلىۋاتقىنىمىزدا بىر مەيدان قارا يامغۇرغا يولۇقتۇق.

دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى زىيارىتىمىزنى ئەتراپلىق ئورۇنلاشتۇرغاچقا ھەر كۈنى ئىككى - ئۈچ 6
نۇقتىدا زىيارەتتە بولدۇق. قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە پائالىيەتلەر شۇنچە زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلسىمۇ كەيپىيات قىزغىن بولغاچقا ھارغىنلىق ھېس قىلمىدۇق. مەيلى باش كاتىپ نەسىف ئەپەندىنىڭ قوبۇلىدا بولمايلى، مەيلى مېھمانخانىدا بولمايلى ئۆزىمىزنى ئەركىن، ئازادە سەزدۇق.

بىز مەككىدە تۇرغان كۈنلىرىمىزدە بامدات نامىزىنى ئۆزىمىز تۇرغان مېھمانخانىنىڭ مەسچىتىدە ياكى ياتاقلىرىمىزدا ئوقۇغاندىن تاشقىرى، قالغان نامازنىڭ ھەممىسىنى ھەرەمدە دۇنيا جامائەتلىرى بىلەن بىللە ئوقۇدۇق. شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، مەككىدىكى مېھمانخانىلاردا، چوڭ ماگىزىنلاردا، مەكتەپلەردە ناھايىتى نەفىس ياسالغان مەسچىتلەر بار ئىكەن. ھەر قانداق مەسچىتلەرنىڭ يېنىدا تەرەت ئېلىش ئورۇنلىرى (ئەلۋەتتە مەلۇم دەرىجىدە ئاپتوماتلاشتۇرۇلغان ۋە پاكىز) بار ئىكەن.

بىر كۈنى كەچتە مەككىدىكى مەدەنىيەت كلۇبىغا دوكتۇر ئابدۇللا نەسىفنىڭ لېكسىيىسىنى ئاڭلاشقا تەكلىپ قىلىندۇق. بۇ كلۇب مەدەنىيەت كلۇبى دېگەنگە لايىق كۇتۇپخانا، ساتىراچخانا، ئاشخانا، يېمەكلىكلەر ماگىزىنلىرى ۋە دوكلات مەيدانلىرىدىن تەشكىل تاپقان ئىكەن. بۇ لېكسىيىگە مەككىنىڭ دوكتۇرلىرى، مۆتىۋەرلىرى ۋە ئىلىم ئەھلىلىرى قاتناشقان بولۇپ، ئالدى بىلەن نەسىف ئەپەندى لېكسىيە سۆزلىدى. لېكسىيىدە مۇسۇلمان ياشلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئىلىم - پېننى ئىگەللىشىنىڭ زۆرۈرلىكى قاتارلىق مەسىلىلەر سۆزلەندى. كېيىن ھەر كىمگە ئىككى - ئۈچ ۋاراقتىن قەغەز تارقىتىلدى. لېكسىيىگە كەلگەنلەر بۇ قەغەزگە سوئال يېزىپ مىكروفون ئالدىغا كېلىپ ئوقىدى، نەسىف ئەپەندى ھەر بىر سوئالغا قانائەتلىنەرلىك قىلىپ جاۋاب بەردى. لېكسىيە مەيدانى ھەتتا مۇنازىرە مەيدانىغا ئايلىنىپ كەتتى. پەقەت دۇئا - تەكبىر، نامازلا بار دەپ قىياس قىلىنىپ

كەلگەن بۇ شەھەردە ئىلىم ـ پەن ئۈچۈن شۇنچە قىزغىن ئېكسپېدىتسىيە ۋە مۇنازىرىلەرنىڭ بولۇپ تۇرىدىغانلىقى كىشىنى ھەقىقەتەن ھەيران قالدۇرىدۇ. ئابدۇللا نەسىق پەقەت سەئۇدى ئەرەبىستانىدىلا ئەمەس، بەلكى دۇنيا ئىسلام تەشكىلاتلىرى، مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا يۈكسەك ئابرۇيغا ئىگە كىشى بولسىمۇ، كىشىلەر ئۇنىڭغا دادىل سوئال قويۇپ جاۋاب ئالالايدىكەن. بۇ كىلوب ئېكسپېدىتسىيە تامام بولغاندىن كېيىن، بىزنى تاماققا تەكلىپ قىلدى. ئۇز جايىنىڭ تىلىدا «بۇخارى» دەپ ئاتىلىدىغان پولو مېھمان كۈتۈشتىكى ئاساسىي تاماق ئىكەن. بۇنداق پولو ئەرەبىستانغا ئوتتۇرا ئاسىيادىن تارقالغان بولۇپ، ئۈستىگە گۆش بېسىلغان چوڭ بىر لىگەن پولونى يەتتە ـ سەككىز كىشى يەيدىكەن. بىراق بۇنداق پولوغا سەۋزە سېلىنمايى، تەم تەڭشىگۈچى دورا ـ دەرمەكلەر بىلەن تەم كىرگۈزۈلىدىكەن. پولودىن كېيىن بانان، ئەپىسلىن، ئانار، ئۈزۈم قاتارلىق مېۋە ـ چېۋىلەر كەلتۈرۈلدى. بىز پولونى ۋە مېۋىلەرنى ئىشتەھا بىلەن يېگەندىن كېيىن ساھىپخانىغا رەھمەت ئېيتىپ، مېھمانخانىغا قايتتۇق.

4. مەدىنە ۋە باشقا شەھەرلەرگە سەپەر

11 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى قاتارلىق زاتلار بىز چۈشكەن بىر مېھمانخانىنىڭ زالىدا كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزدى. زىياپەتتىن كېيىن ھەرەمگە بېرىپ خوشلىشىش ھەج پائالىيەتلىرىنى ئادا قىلدۇق ۋە جىددە ئايرودرومىغا يېتىپ كېلىپ ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن «ھاۋادىكى ئاپتوبۇس» تىپلىق چوڭ ئايروپىلان بىلەن مەدىنىگە قاراپ ئۇچتۇق.

20 نەچچە مىنۇت ئۇچۇپ مەدىنە ئايرودرومىغا يېتىپ كەلدۇق. مەدىنە ـ ئىسلام دىنىنىڭ يەنە بىر مۇقەددەس جايى بولۇپ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇ شەھەردە ئىسلام دىنىنى تارقىتىش ئۈچۈن نۇرغۇن پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارغان. ئۇنىڭ ھاياتىي پائالىيىتىگە ئائىت نۇرغۇن ئەسلىمىلەر، ئۆز ۋاقتىدا سالدۇرغان مەسچىتى ۋە ئۆيى مۇشۇ شەھەردە، ئۇنىڭ قەبرىسىمۇ مۇشۇ شەھەردە.

بىز مەدىنىگە كېلىپ «ئەلنەخىل» مېھمانخانىسىغا ئورۇنلىشىپ بولغىچە بامدات نامىزىغا ئەزان چىقتى. بىز ھارغىنلىقىمىزغا قارىماي دەرھال تاھارەت ئېلىپ مەدىنە مەسچىتىگە بامداتقا باردۇق. بۇ مەسچىتنىڭ كۆلىمى، ھەيۋىتى، جاھازلىنىشى جەھەتتە مەككىدىكى ھەرەمدىن چوڭ پەرق قىلمايدىكەن. ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، مەسچىت ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى رىشاتكا بىلەن ئىككىگە بۆلۈنگەن بولۇپ، سول تەرىپى ئايال جىنسىدىكى نامازخانلارغا، ئوڭ تەرىپى ئەر نامازخانلارغا تەئەللۇق ئىكەن. ئەر ـ ئاياللار ئورتاق بىر ئىمامغا ئىقتىدا قىلىدىكەن. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام شەخسەن بەرپا قىلدۇرغان تۇنجى مەسچىت ۋە مەسچىتنىڭ يېنىدىكى خۇسۇسى ئۆيى بۇ چوڭ مەسچىتنىڭ تۆرىدە جايلاشقان بولۇپ، ئۆي تۆمۈر رىشاتكا ئىچىگە ئېلىنغان ئىكەن. نامازدىن بۇرۇن ۋە نامازدىن كېيىن دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن مۇسۇلمانلار ۋە يەرلىك مۇسۇلمانلار ئايەت ئوقۇغاچ بۇ ئۆينى ئايلىنىدىكەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەشۇ ئۆيىنىڭ ئىچىگە دەپنە قىلىنغاچقا بۇ يەرمۇ مۇقەددەس جايلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدىكەن. مەدىنە بوستانلاشتۇرۇلۇش جەھەتتە مەككىدىن ياخشى بولۇپ، كەڭ كەتكەن خورمىلىق باغلار بار ئىكەن. شەھەر سودىسى خېلى راۋاجلانغان ئىكەن. كىشىنى خۇشاللاندۇرىدىغىنى شۇ ئىكەنكى ھەممە ماگىزىنلاردا ئىشلىگۈچىلەر ئاساسەن تۈركى تىل قوللىنىدىغانلار ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز ماگىزىنلارغا كىرگىنىمىزدە تىل جەھەتتە ھېچبىر قىيىنالمىدۇق.

شۇ كۈنى كەچتە مەن ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىنىڭ مەسئۇلى جۇماخۇن بىلەن بازار ئارىلاشقا چىقتۇق. ئۈنجى قەدىمىمىزدىلا بىر سائەت دۇكىنى ئالدىدىن ئۆتۈپ قالدۇق. جۇماخۇن ئەرەپ دۆلەتلىرىدىكى ئەلچىخانىلىرىمىزدا بىر مەزگىل تۇرغان بولغاچقا، ئۇنى يا ئۇيغۇر يا بولمىسا ئۆزبېك دېدى. ئىككىمىز قىزىقىپ دۇكانغا كىرىشىمىزگىلا دۇكان ئىگىسى بىزنى ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلدى ۋە ئۆزىنىڭ ئۆزبېك ئىكەنلىكىنى، بىزنى كۆرۈپ بەكمۇ خۇشال بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بىزگە چاي ئۇتتى. دۇكاندا بىز بىلەن قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ ئۆزىنىڭ خېلى چوڭ سائەت دۇكىنىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى: «مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، مېنىڭ مانا مۇشۇنداق دۇكىنىمدىن ئىككى-ئۈچى بار. ئەھۋالىمۇ ياخشى، بەش مىللەتنىڭ تىلىنى بىلىمەن. لېكىن ۋەتەنسىزلىك يامان ئىكەن. ۋەتەنسىز بولساڭ پۇل-بايلىقىڭمۇ بىكار ئىكەن. بۈگۈن سىلەرنى كۆرۈپ بەكمۇ خۇشال بولدۇم». كېيىنچە بۇ سۆز مەدىنىدە ياشىغۇچى يۇرتداشلارنىڭ ئورتاق قارىشى ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى. ئۇلار ۋەتەنگە تەلپۈنىدىكەن ۋە ۋەتىنىنىڭ ھەر بىر مۇۋەپپەقىيىتىدىن خۇشال بولىدىكەن.

بىز ئەتىسى ئوھود تېغىغا كەلدۇق. ئوھود تېغى ئىسلام تارىخىدىكى مەشھۇر جەڭلەرنىڭ بىرى — ئوھود جېڭى بولغان جاي. ئوھود تېغى مەدىنە شەھىرىنىڭ بىر بېشىغا جايلاشقان بولۇپ كۆرۈنۈشىمۇ ئانچە چوڭ ئەمەسكەن. گىياسىز بۇ تاغ قاراتاشلاردىن تەركىب تاپقان ئىكەن. ئوھۇد ئېغىنىڭ يېنىغا تام بىلەن دائىرە قىلىنغان قەۋرىستانلىققا ئوھۇد جېڭىدە شېھىت بولغان 70 نەپەر كىشىنىڭ جەسىتى دەپنە قىلىنغان ئىكەن. لېكىن شېغىل ئارىلاش قارا تۇپراقلىق بۇ قەۋرىستانلىقتا ھېچقانداق قەۋرە ياكى خادا يوق ئىكەن. بىز بۇ شېھىتلەر نامىغا دۇئا قىلغاندىن كېيىن، ئىسلام تارىخىدىكى داڭلىق ئۇرۇشلاردىن بىرى — خەندەك جېڭى بولغان جايغا ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھىجرەت قىلىپ مەككىدىن مەدىنىگە كەلگەندە مەدىنە ئاھالىسى ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالغان ۋە بىللە ناماز ئوقۇغان مەسچىتنى زىيارەت قىلدۇق.

3- كۈنى مەدىنە دائىرىلىرى بىزنى سەئۇدى ئەرەبىستانى قۇرئان باسما مەركىزىگە باشلاپ باردى. قۇرئان باسما زاۋۇتى قۇرئان باسما مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ، بۇ يەردە تولۇق ئاپتوماتلاشقان باسما ماشىنىلىرىدا ئۆلچەملىك قۇرئانلار بېسىلىپ تۈپلىنىدىكەن. ئۆلچەملىك قۇرئانلارنى تارقىتىش خىزمىتىنىمۇ مۇشۇ مەركەز ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىكەن. بۇ مەركەزدە يەنە قۇرئان قىرائىتى ئۈنئالغۇغا ئېلىنىپ ئاقما مەشغۇلات لىنىيىسى بويىچە يۈرۈشلەشكەن قۇرئان ئۈنئالغۇ لېنتىلىرى ئىشلىنىدىكەن.

بىز مەدىنىدە تۇرغان كۈنلىرىمىزدە مەدىنە شەھىرىنىڭ يۈز نەچچە كىلومېتىر نېرىسىغا، يەنى قىزىل دېڭىزنىڭ قىرغىقىغا جايلاشقان مەشھۇر نېفىت بازىسى — چۆلدە بەرپا قىلىنغان يېڭى شەھەر — يومبۇغا زىيارەتكە باردۇق. ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە مەشھۇر «بەدر غازىتى» بولغان بەدردىن ئۆتتۇق. ئىسلام تارىخى ھۆججەتلىرىدە قاقاس چۆل دەپ تەسۋىرلەنگەن بۇ جىلغا ھازىر قەۋەتلىك بىنالار قەد كۆتەرگەن مۇھىم بىر بازارغا ئايلىنىپتۇ.

مۇشتەرىلارغا مەلۇم بولغايكى، بىز يومبا شەھىرىدە زىيارەتتە بولغان كۈنىنىڭ ئاخشىمى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ پايتەختى رىياد شەھىرىگە قاراپ ئۇچتۇق. يومبىدا كۆرگەن نېفىت سانائىتى مۆجىزاتلىرىنى ۋە رىياد قاتارلىق شەھەرلەردىكى كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىمىزنى مۇشتەرىلارنىڭ چارچاپ قالماسلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، مەزكۇر ژۇرنالنىڭ كېيىنكى سانىغا قالدۇردۇق.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى

جۇنەيد بەكرى

نورۇز بايرىمى — ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزۇن يىللىق تارىخقا ئىگە، ئومۇمىيۈزلۈك تەنتەنە ۋە دەبدەبىلىك ئۆتكۈزۈلىدىغان قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋىي مىللىي بايراملىرىدىن بىرى. بۇ بايرام شەمسىيە (كۈن) كالىندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ يېڭى يىل كىرىش كۈنى ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ، ئەسلىدە يېڭى يىل بايرىمى بولۇپ، كېچە بىلەن كۈندۈز ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن تەڭلىشىدىغان، مىلادىيە كالىندارى بويىچە 3 – ئاينىڭ 22 – كۈنىگە توغرا كېلىدۇ.

يەرنىڭ كۈن ئەتراپىدا ئايلىنىشى بىلەن تۆت دەۋر ھاسىل بولىدۇ: بىرى، كۈننىڭ قىسقارغان ۋاقتى (12 – ئاينىڭ 22 سى)؛ ئىككىنچىسى، كۈننىڭ تازا ئۇزارغان ۋاقتى (6 – ئاينىڭ 22 سى)؛ ئۈچىنچىسى، كۈزلۈك كۈن-تۈننىڭ تەڭلەشكەن ۋاقتى (9 – ئاينىڭ 22 سى)؛ تۆتىنچىسى، باھارلىق كۈن — تۈننىڭ تەڭلەشكەن ۋاقتى (3 – ئاينىڭ 22 سى)؛ نورۇز بايرىمى دەل مۇشۇ كۈنى بولىدۇ.

نورۇز — قىش - زىمىستان تۈگەپ، پۈتۈن تەبىئەت ئويغانغان، قار - مۇز ۋە توڭلار ئېرىپ ئەگىزلەر ۋە ئېرىق - ئۆستەڭلەردە سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىشقا باشلىغان، دېھقانلار ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا كىرىشىدىغان گۈزەل باھار پەسلىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ، نورۇز قوشاقلىرىدا مۇنداق مەدھىيىلەنگەن:

نورۇز كەلدى جاھانغا، باھار بولۇر كۈندۈر بۇ كۈن،
دەرەخلەرگە سۇ يۈگۈرۈپ، بىخ ئۇرۇر كۈندۈر
بۇ كۈن.
دېھقانلار قوشنى ھەيدەپ، ئۇرۇق ساچۇر كۈندۈر
بۇ كۈن،
كۆچەت ۋاقتى، ئۇلاق ۋاقتى ئىشلەيدىغان كۈندۈر
بۇ كۈن.
ئىش بېشى، سائەت كۈنى ئامبار تولار كۈندۈر
بۇ كۈن.

نورۇز كەلدى جاھانغا، جاھان بولۇر ئەرزانلىق،
باغدىلەر ئابى نىسان ① بوغدايلار بولۇر دانلىق.
ئاچ - ئورۇق ھەم كەمبەغەل بارچىسى بولۇر
دانلىق،
دانغا تويۇپ ھەر گاداي ئۆيىدە قىلدۇر خانلىق.
توخۇلار تۇخۇم باسىپ، چۆجىلەر كۈندۈر بۇ كۈن.

كەلدى نورۇز يىل باشى، كەتتى كۆكلۈنىڭ
چىركىنى،
نورۇز دىبان كېلۇرلەر خاتۇنلەرنىڭ تۈركىنى،
گۈللەر قىسىپ، قىز - ئوغۇل ئەگرى قويار بۆركىنى،

① ئابى نىسان — باھار يامغۇرى، نورۇز تامچىسى شۇنداق دەپ ئاتىلىدۇ.

مېلىس(1) قىلىپ ئوينىشار ئاچۇر كۆزگۈل مۈلكىنى،
قايغۇ-مېھنەتلەر كېتىپ، ياپراشۇر كۆزندۇر بۇ كۈن.

بۇنىڭدا ئاساسەن كونا يىلنى ئۇزىتىپ، ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىش، يېڭى يىلنى قۇتلۇقلاپ، خۇشال - خۇرام قارشى ئېلىش بىلەن بىرگە ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تەييارلىق كۆرۈپ، ئاسايىشلىق ۋە توقچىلىق بولۇش مەقسەت قىلىنىدۇ. ئۇيغۇر خەلقى يېڭى يىلنىڭ بېشى قانداق باشلانسا، شۇنداق ئاخىرلىشىدۇ دېگەن كونا قائىدە بويىچە بۇ كۈننى بەك ئۇلۇغلايدۇ. بارلىق ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ، ياخشىلىق، خۇشاللىق، سەخىلىق ۋە باياشاتلىق بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. تۆۋەندىكى نورۇز قوشاقلىرىدا بۇ نۇقتا ئىخچام سۈرەتلەنگەن:

كەلدى نورۇز يىل بېشى يوقتۇر بۇنىڭ تەڭدىشى،
نورۇز بولغان كۈنىدىن ئىپتىدا قىلسا ئىشى،
ھېچ ۋاقىت زايا ئەمەس، ئۇشبۇ كۈن قىلغان ئىشى،
مۇرادى ھاسىل بولۇپ، مەقسىدىگە يېتەر كىشى،
ھەممە ئىشنىڭ ئەۋۋىلى غايەت مۇبارەكتۇر بۇ كۈن.

كەلدى نورۇز يىد سىلىق سويغان قوينىڭ يېغىدا،
ئادەملەرنى چاقىرىق ئولتۇرغۇزۇق ئايۋاندا،
نازۇ - نېمەت تولدۇرۇق مېھمانلارنىڭ ئالدىدا،
ئالدىدا دۇئا ئېلىك ياد ئېتىپ پىر ھەققىدە،
ئاشلىرىك ئوبدان بولۇر ئىش ئىپتىدا كۈندۇر بۇ كۈن.

شۇ ئەقىدە بويىچە بايرامنى ئىنتايىن باياشات ئۆتكۈزۈشكە تىرىشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئالدىدا كىشىلەر مۇھىت تازىلىقى قىلىدۇ. ئۆي-قورولىرىنى ۋە ئىشىك ئالدى، كوچىلارنى تازىلايدۇ، پاكىزە كېيىنىدۇ. نورۇز بايرىمىنىڭ ئالدىدىكى تازىلىق، نورۇز قوشاقلىرىدا مۇنداق ئىپادە قىلىنىدۇ.

كېگىزلەرنى قېقىشتۇرۇپ ئۆيلەرنى قىلغىن يورۇق،
بولۇڭلاردا قالمىسۇن پايىتىما، ئەسكى چورۇق،
بولسۇن مۇھىت پاكىزە، ئەخلەت-چاۋادىن ئەسەر يوق،
كەلسە مېھمانلار كۆرۈپ، كۆڭۈللىرى بولسۇن ئوچۇق،
بەھۇزۇر كەيىپ سۈرۈپ، يايرىسۇن مېھمان بۇ كۈن.

كەلسە مېھمان ھويلا - ئارامدا ھېچ ئەخلەتنى
كۆرمىسۇن،
بالا-چاقا، مال - ۋاران قىلغان تېزەكنى كۆرمىسۇن،
ھېچنەرسىدە نا خۇشلۇق مېھمانلارغا يەتمىسۇن،
بەرگەن تائامىنى يېسۇن، ھالاۋەتتە ئولتۇرسۇن،
ھەممىدە خۇشنۇد بولۇپ، خۇشلۇق بىلەن كەتسۇن
بۇ كۈن.

ئومۇمەن بۇ كۈندە خۇشاللىق ئاساسىي ئورۇنغا قويۇلۇپ، كىشىلەرگە ياخشىلىق ۋە ساۋابلىق ئىشلارلا قىلىنىدۇ. يامان ئىشلار، كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىدىغان، كىشىگە ئازار بېرىدىغان ئىشلار قىلىنمايدۇ. بايرام ئىنتايىن مېھماندوستلۇق بىلەن ئۆتكۈزۈلىدۇ. نورۇز بايرىمىنى ياخشى ئۆتكۈزۈش ھەر بىر ئائىلە ئۈچۈن شەرەپ ھېسابلىنىدۇ.

كەلدى نورۇز يىل بېشى، كۆپ سائادەتتۇر بۇ كۈن،
كىم قىلسا نورۇزلۇق كۆپ ئىبادەتتۇر بۇ كۈن،
نورۇزلۇقنى قىلماقلىق كۆپكە ئادەتتۇر بۇ كۈن،
تەجرىبە قىلساڭ ئەگەر كۆپ ئالامەتتۇر بۇ كۈن،
ئۆيىدىن - ئۆيگە ھېيتلىشىپ، مېھمان بولۇر
كۈندۇر بۇ كۈن.

نورۇز بايرىمى ھەرقايسى جايلارنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن ئۆتكۈزۈلىدۇ. كۆپىنچە جايلاردا، بىر يۇرت ۋە ياكى بىر مەھەللىنى ئاساس قىلغان ھالدا، كۆپچىلىك ئۆز ئىقتىسادىي ۋە ئىختىيارىي بويىچە باراۋەت (يىغىش) قىلىپ قوي، گۆش، گۈرۈچ، ياغ، سەۋزە قاتارلىق ئاماددىلارنى ھازىرلاپ، چوڭ مەسچىت، مازار، سەيلىگاھ، كەڭتاشا سورۇن، يېزا بازارلىرى، تاغ - دەريا بويلىرىدىكى مەنزىرىلىك جايلارغا بېرىپ، كوللېكتىپ ھالدا داش قاينىتىپ، ياكى نورۇز ئامىقى ئېتىپ، نەزىر - نۇزرەت ئۆتكۈزىدۇ. ياشانغان تەقۋادارلار تۆۋە - ئىستىغپار ئېيتىشىدۇ. ئوتتۇرا ياش ۋە ياشلار سەيلە قىلىپ ئۆگدىشىپ كۆڭۈل ئېچىشىدۇ. بەزى جايلاردا، كەڭتاشا بىر جاينى سەيلىگاھ قىلىپ، ھەممە شۇ جاي-

① مېلىس — قەدىمقى ئۇيغۇرلارنىڭ بىر يەرگە يىغىلىپ، كۆڭۈل ئاچىدىغان مىللىي ئويۇنلىرىدىن بىرى.

غا تولىنىدۇ، ھەر بىر ئائىلە ئۆز ھالىغا قاراپ، بىرەر قازان تاماق ياكى بىرەر داستىخان، بىرەر تاۋاق تاماق، پوشكال، نان، سامسا قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى تەييارلاپ، كۆپچىلىك يىغىلغان سورۇنغا ئەكىلىدۇ، بۇنىڭدىن جامائەت بەھرىمەن بولىدۇ. ئاندىن ھەر خىل پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بەزى جايلاردا، بۇنى ئادەتتە زاراخەتمە ياكى ساراخەتمە دەپمۇ ئاتىشىدۇ. گاھى جايلاردا، پۈتۈن يۇرت خەلقى ئېگىز چاقلىق ياردىيا ھارۋا، كۆتەك ھارۋا، تۆمۈر ھارۋا، مەپىلەرگە چۈشۈپ ياكى تۆگە، ئات، ئېشەك، كالا، قوتاز قاتارلىق ئۇلاغلار بىلەن خۇددى كۆچۈنۈپ چىققاندەك قازان - قومۇچلاردىن تارتىپ ئېلىپ، يۇقىرىقىدەك كەڭتاشا، مەنزىرىلىك جايلارغا بېرىپ، ئۆز ئالدىغا چېدىر - بارگاھلارنى تىكلەپ ۋە كەپە - ساتىملارنى تىكىپ ئورۇنلىشىدۇ. نەغمىكەش - سازەندىلەر ۋە ئومۇمەن سانائىي نەپىسە ھەۋەسكارلىرى ھەر خىل داقا - دۇمباق، ناغرا - سۇناي، داپ، دۇتار قاتارلىق سازلارنى ئاپىرىدۇ. ھەر خىل تىجارەتچىلەر، كاۋاپچىلار، سامسىپەز، ناۋاي، ئاشپەزلەر، يايمىچىلارمۇ بېرىپ، ۋاقىتلىق ياينا ۋە دۇكانلارنى ئېچىپ تاپاۋەت قىلىدۇ. نورۇزدا چوڭ قازاندا بۇغداي كۆجىسى ۋە ئۇماچتىن ئىبارەت نورۇز تامىقى ئېتىلىدۇ. شۇنىڭدەك مېۋە - چېۋە، سامساق، جىگدە، سېرىقياغ، گۆش، قوينىڭ كاللىسى، سىركە قاتارلىق يەتتە نەرسىنى سۇغا چىلاپ قويۇپ، ئەتىسى ھەممەيلەن ئىچىدۇ. بۇ «ھەپتە سالام سۈيى» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ خۇددى رۇسلارنىڭ يېڭى يىل بايرىمىدا ئۈچەي، قېرىن، پاقالچەكلەرنى پىشۇرۇپ يېيىش ئادىتىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا سەيلىگاھقا بارغان ئائىلىلەر ھەممىسى دېگۈدەك ئۆز كەپىلىرىدە تاماق تەييارلايدۇ. مۇنداق تاماقلار بىر ۋاقىت ئىچىدە (ئاساسلىقى چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا) تەييار بولىدۇ. بۇ تائاملار ئۇيغۇرلاردا دائىم ئىستېمال قىلىنىدىغان پولو، مانتا، ئاردىن چۆپ، شويلا، بەتتە، چۆچۈرە، جۇۋاۋا، سامسا، سامبۇسا، ئۆگرە ئاش، گۆش - شورپا، ئۆپكە - ھېسىپ، ئاقئاش، ئاتىلا، قويماق، پوشكال ۋە ھەر خىل نان - توقاچلاردىن ئىبارەت بولىدۇ. بۇ ئەسنادا، ئومۇمىي بىر جاكا بىلەن كەڭ بىر چەمبىرەك شەكلىدە سورۇن ھاسىل قىلىنىپ، كۆپچىلىك شۇ دائىرە بويلاپ ئولتۇرىدۇ. بۇنداق سورۇندا خاھى شاھ، خاھى گاداھ بولسۇن ئۆز نۆۋىتى بويىچە سورۇنغا كىرىپ، رەت بويىچە ئورۇن تۇتۇپ ئولتۇرىدۇ. يۇمۇلاق دائىرە ئىچىدە بىر - ئىككى مېتىردەك يەر ئىشىك ئورنىدا بوش قالدۇرۇلىدۇ. ھەر بىر ئائىلىدىن بىر ۋىراقى كەلتۈرۈلگەن تائام ھېلىقى ئىشىك ئارقىلىق بىر ۋىراقى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا تارتىلىدۇ. بۇ كەلتۈرۈلگەن تائام مەيلى ئەڭ ئىسىل تاماق بولسۇن ياكى ئاددىي تاماق بولسۇن كىمنىڭ ئالدىغا قايسى تاماق توغرا كەلسە، شۇ تاماق تارتىلىدۇ. ھېچكىم تاماق تاللىمايدۇ ۋە تاللىماسلىقى كېرەك. تاماقتىن كېيىن ئادەت بويىچە دۇئا قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىشقا بەرىكەت ۋە سۇ تەلەپ قىلىنىدۇ. تېرىلغۇ ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋاللىرى ئۈستىدە مۇزاكىرىلەر بولىدۇ. ئاندىن تۇغقان چېيى باشلىنىدۇ. بۇ، نورۇز چېيى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭدا ئۇرۇق - تۇغقانلار، تونۇش - بىلىشلەر بىر - بىرىنىڭ داستىخانلىرىغا بېرىپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا مېھمان بولۇشىدۇ. بۇنىڭدا بىر - بىرىدىن ھال سورىشىپ، ئۆزئارا ئەھۋال ئېيتىشىدۇ. ئۆزئارا قۇتلىشىش، سودا - سېتىق ۋە باشقا ئىشلار ئۈستىدە پاراڭلىشىدۇ. ئاندىن ھەر خىل كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى باشلىنىدۇ.

نورۇز بايرىمىدىكى كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى

بۇنداق پائالىيەت ۋە ئويۇن - تاماشىلار بىر قانچە جايدىكى سورۇندا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئويۇن-تاماشا تۈرلىرى ھەر خىل بولىدۇ. بۇ تاماشىلار نورۇز قوشاقلىرىدا مۇنداق ئىپادىلەنگەن:

كەلدى نورۇز يىل بېشى، ئەلدە تاماشا ئاردىلاش،
بولدىلەر راھەت جاھان، يوق بولدى جاپا ئاردىلاش،
كوچىدا قىلدى گاداھ، شاھلار تاماشا ئاردىلاش،
ئويىنىدى يومزەك ئوغۇل، لەگلەكنى قىزلار ئاردىلاش،
بارچە خۇشلۇق يېتىپ كەلدى، تاماشالار كۆپ بۇ كۈن.

بۇ يەركە يۇرت- يۇرتلاردىن ئاتاقلىق دارۋازلار، پالۋان - مەركەنلەر، ئوۋچىلار، قۇشچىلار، چەۋەندازلار، ئوغلاقچىلار، پومزەكچىلەر (توپچىلار)، چاقپىلەك ماھىرلىرى، كۆلەڭگۈچ ماھىرلىرى، ياغاچ پۇتچىلار، قوچاقۋازلار، مەddاھلار، داستانچىلار، قىزىقچىلار، ھاپىزلار، مەسخىرەۋازلار ئۆز قىزغىنلىقلىرى بىلەن كېلىپ، ھەرقايسىسى ئۆزىگە خاس ماھارەتلىرىنى نامايەن قىلىپ مۇراسىمنى قىزىتىدۇ. شۇنىڭدەك بۇ مۇراسىمغا يەنە دەرۋىشلەر، سوپىلار، بۇۋدىلەر، تىلەمچى - قەلەندەرلەر، بەڭگىلەر، قىمارۋازلار ... مۇ كېلىدۇ. ماھارەت كۆرسەتكۈچىلەر مەيدانىنىڭ بىر چېتىدىن مۇۋاپىق جاي تاللاپ، ئۆزىگە خاس ئورۇن (سەھنە) ھازىرلايدۇ.

دارۋازچىلىق

دار ئادەتتە 20-30 مېتىر ئېگىزلىكتە باغلىنىدۇ. 70 - 80 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئاغامچىنىڭ بىر ئۇچى يەر تەكشىلىكىدىن باشلىنىپ، بىر ئۇچى يانتۇ شەكىلدە 20 - 30 مېتىر ئېگىزلىككە كۆتۈرۈلىدۇ. ئۆزىگە خاس مىللىي نۇسخىدا كەشتىلەنگەن ۋە نەپىس زەر تۇتۇلغان قىزىل رەڭلىك مىللىچە دارۋاز كىيىمى كىيگەن دارۋاز يالىڭاياق بولۇپ، دار ئۈستىگە چىقىپ، ئالدى - ئارقىسىغا مېڭىش، ئولتۇرۇپ قوپۇش، موللاق ئېتىشتەك ھەر خىل قىزىقارلىق ماھارەتلەرنى كۆرسىتىدۇ. گاھىدا دارۋاز دار ئۈستىدە كۆزىنى تېڭىپ قويۇپ دار ئوينايدۇ. گاھىدا پۇتىغا تەخسە تېڭىۋېلىپ دار ئۈستىدە ماڭىدۇ. دارۋازنىڭ دار ئۈستىدە باسقان ھەر بىر قەدىمى تۆۋەندە چېلىنغان ناغرا - سۇنايىنىڭ رېتىملىق ئاۋازىغا ماس كېلىدۇ. دارۋازلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسى — تاختا پەردىگە چىققاندا، چىغىردىق ئويۇنى، چىغىردىقتا ئۇچۇش، پۇتنى ئۈستۈن، باشنى تۆۋەن قىلىپ پىرقىراش ۋە ئۇچۇش، ئۆزىنى تۆۋەنگە ئېتىشتەك ھەيران قالارلىق ماھارەتلەرنى ئورۇنلاپ، تاماشىبىنلارنى تاڭ قالدۇرىدۇ.

دارۋازلىق ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى ئۇزۇن ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە ئەنئەنىۋى ماھارەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەملىكىتىمىزدە ۋە خەلقئارادا داڭ چىقارغان.

11 - ئەسىردە ياشىغان ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقىرى «تۈركى تىللار دىۋانى»دا «يىبىلادى» دېگەن سۆزنى «دارۋازلىق قىلدى»، «ئەرىيىبىلادى» دېگەن سۆزنى «ئادەم دارۋازلىق قىلدى» يەنى ئارغامچا ئۈستىدە ئوينىدى ① دەپ يەشكەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا، دارۋازلىق 11- ئەسىردە ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزاق ۋاقىتلاردىن بۇيان ئۇيغۇرلار ئارىسىدا مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ.

«خەننامە» ۋە «تاڭ بايانلىرى» دېگەن كىتابلارنىڭ گۇۋالىق بېرىشىگە قارىغاندا، «شەرقىي خەن دەۋرى (مىلادىنىڭ 25 - يىلىدىن 220- يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)دىن تاڭ سۇلالىسىغىچە بولغان دەۋرلەردە غەربىي دىيار سېھىرگەرلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە چاڭئەنلەرگە بېرىپ، دار باغلىغان» ② لىقى مەلۇم. تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن چاڭچۈن راھىبى چيۇجۇجى يازغان «غەربكە ساياھەت» ناملىق ئەسىرىدە: «شىمالدىن غەربىي - جەنۇبقا قاراپ ئۈچ كۈن يول يۈرۈپ بىر شەھەرگە كەلدۇق. بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ئۇيغۇر ئىكەن. ئۇ، بىزگە قىزغىن مۇئامىلە قىلىپ سوغا بەردى، بىزنى شورپا، قاتلىما نان بىلەن مېھمان قىلدى...يەنە بىر شەھەرگە كەلسەك، بىر كىچىك ئۇيغۇر بالىسى موما ياغاچنىڭ ئۈستىگە دېگىپ چىقىپ پىچاقۋازلىق ماھارىتىنى كۆرسەتتى» ③ دېگەن. دېمەك، بۇ، مۇندىن ئاز كەم ئىككى مىڭ يىل بۇرۇن دارۋازچىلىق ئويۇنلىرىنىڭ شىنجاڭدا ئەۋج ئالغانلىقى ۋە ئىچكى ئۆلكىلەرگىمۇ يېتىپ بارغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. مىڭ سۇلا-

① «تۈركى تىللار دىۋانى» 3 - توم، 412 - بەت. ② ③ «شىنجاڭ مىللىي تەنتەربىيىسى»دىكى نەقىلدىن

لىسى دەۋردە ئۆتكەن تارىخچى ۋاڭ چى «سەنەي توخۇي» ناملىق كىتابىدا، پادىشاھ ئوردىسىدا ئوينىلىدىغان ئويۇنلار ھەققىدە توختىلىپ: «ئوردىدىكى ئويۇنلار ئىچىدە دارۋازلىق ھەرىكىتى غەربىي ئەلدىن كەلگەن» دېيىلگەن. شۇنىڭدەك «تۇڭدىيەن» ناملىق كىتابتا تېخىمۇ كونكرېت قىلىپ: «خەنزۇلار ئوينىغان دارۋازلىقمۇ غەربىي ئەلدىن كەلگەن» دېيىلگەن. بۇ يەردە ئېيتىلغان غەربىي ئەل دەل شىنجاڭنى كۆرسىتىدۇ.

مەدداھ - داستانچىلىق

بۇ سورۇندا مەدداھ - داستانچىلارمۇ ئۆزىگە مۇۋاپىق ئورۇننى تاللىغاندىن كېيىن داپ-ساپايى قاتارلىق سازلار بىلەن ئادەم توپلايدۇ. توپلانغان كىشىلەر مەدداھلارنى چۆرىدەپ چەمبىرەك ھاسىل قىلىدۇ. ئاندىن مەدداھ - داستانچى ناھايىتى قىزىقارلىق ھەرىكەت ۋە يۇمۇرىستىك سۆزلەر بىلەن ئۆز داستانىنى باشلايدۇ. داستاننىڭ مەلۇم قىسمى ئاخىرلاشقاندا، ياكى بىرەر ئابزاس تۈگىگەندە، داستانچىنىڭ قارشىسىدا خەلق توپى ئىچىدە ئولتۇرغان شاگىرت ئۇنىڭغا ماسلىشىپ «دوست» تارتىشىپ بېرىدۇ. بۇنىڭدا كۆپرەك «ھەزرىتى ئەلى»، «رۇستەمى داستان»، «جەمشىت»، «ئابا مۇسلىم»، «مىڭ بىر كېچە»، «چاھار دەرۋىش» قاتارلىق تارىخىي داستان، جەڭنامە ۋە ھېكايىلار سۆزلىنىدۇ. داستان سۆزلەش ئاخىرلاشقاندا، ئاڭلىغۇچىلار ئۆز ھالىغا يارىشا، داستانچىغا پۇل قاتارلىق سوغىلارنى ئىنئام قىلىدۇ.

نورۇز سەيلىسىدىكى باشقا ئويۇنلار

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگىنىدەك، نورۇز سەيلىسىدىكى ئويۇنلار خىلمۇ - خىل بولۇپ، ھەر خىل ئويۇنچىلار ئۆز ئالدىغا سورۇن تۈزۈپ، ئۆز ماھارىتىنى كۆرسىتىدۇ. مۇراسىم قاتناشچىلىرى ئۆزى ياخشى كۆرگەن ئويۇنلارنى تاماشا قىلىدۇ. ئاتلىقلار، چەۋەندازلار ئوغلاق تارتىدۇ ۋە ئات بەيگىسىگە قاتنىشىدۇ. پالۋان - مەرگەنلەر ئوۋ (شىكار)غا چىقىدۇ. چېلىشچى باتۇرلار چېلىشىدۇ. ئارغامچا تارتىپ كۈچ سىنايدۇ. ئۆسمۈر باللار لەگلەك ئۇچۇرىدۇ. بىر يەردە چاقپىلەك (سارغايدى) ئوينىسا، يەنە بىر يەردە نەغمە - ناۋا، ئۇسسۇل - سەما، زىكرى - سۆھبەتلەر بولىدۇ. بۇنداق سەيلىگاھلاردا ناغرا - سۇناي چالىدىغان سەھنە، ئۇسسۇل - سەما مەيدانلىرىمۇ رۇسلىنىپ، ناغرا - سۇناي رىتىمىغا كەلتۈرۈپ ئۇسسۇل ئوينىلىپ سەما سېلىنىدۇ. بۇنىڭدا ئەنئەنىۋى ئويۇنلاردىن «قىش بوۋاي ئويۇنى»، «يولۋاس ئويۇنى»، «شىر ئويۇنى»، «ئارغىماق ئويۇنى»، «ياغاچ پۇتچىلار ئويۇنى»، «سۇ - مۇز ئويۇنى» قاتارلىق ئويۇنلارمۇ ئوينىلىدۇ. بۇ ئويۇنلار ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئەجدادلىرىمىز ياشىغان بارلىق جايلاردا، ئالايلۇق، قەدىمكى كۈسەن دۆلىتى (بۈگۈنكى كۇچار)دا، گىنگىت دۆلىتى (بۈگۈنكى قاراشەھەر)دە، ئۇدۇن دۆلىتى (بۈگۈنكى خوتەن)دە، ئىدىقۇت دۆلىتى (بۈگۈنكى تۇرپان)دا، سۇلۇق دۆلىتى (بۈگۈنكى قەشقەر)دە، قىسقىسى ئۇرخۇن ۋادىسىدىن تارتىپ تاكى جۇڭغار ۋە تارىم ئويمانلىقىغا قەدەر بولغان كەڭ زېمىندا ھەر يىلى ئۆتكۈزۈلىدىغان بايرام، مۇراسىملاردا، بەزمە، مەشرەپلەردە، مۇجەسسەملەشكەن ۋە كامال تاپقان. ھەقىقەتەن ئەجدادلىرىمىز ئۇچۇن خۇددى سوۋېت ئۇيغۇر شائىرى ئىلىيا بەختىيا ئېيتقاندەك «ناخشا-سازسىز ۋە مەشرەپسىز يۈرمىگەن»① ئۇلار ئۆزىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى داۋامىدا شانلىق مەدەنىيەت ۋە سەنئەتنى ياراتقان. كېيىن بۇ مەدەنىيەت ئۇلۇغ جۇڭخۇا مەدەنىيىتىگە قوشۇلۇپ، ئۇنى تېخىمۇ بېيىتقان.

① قەشقەر ئەدەبىياتى 1985 - يىل 4 - سان 113 - بەت.

سۇ - مۇز ئويۇنى

سۇ - مۇز ئۇيغۇرلارنىڭ سۇ چاچىدىغان بىر خىل ئويۇنى بولۇپ، نورۇز ۋاقتىدا ئوينىلىدۇ. بۇ ئويۇننىڭمۇ تارىخى ئۇزۇن. تاڭ سۇلالىسىنىڭ تارىخچىسى خۇي لىن ئۆزىنىڭ «مۇزىكا تەزكىرىسى» ناملىق كىتابىدا: «سۇ - مۇز ئويۇنى ھەر يىلى 2-ئاينىڭ 8-كۈنى ئوينىلىدىغان، كونا يىلنى ئۇزىتىپ، يېڭى يىلنى قارشى ئېلىش ئويۇنى بولۇپ، بۇ ئويۇن ھايۋان قىياپىتىدىكى گىرىملىك كوچا تىياتىرى بولۇپ، كۆسەن (كۇچار)دا ناھايىتى كەڭ ئومۇملاشقان. بۇ نورۇز بايرىمىنىڭ قەدىمكى شەكلىدىن ئىبارەت» ① دېيىلگەن.

سۇ - مۇز ئاتالغۇسى توغرىسىدا قەشقەرلىك مەشھۇر ئۇيغۇر بۇددا ئالىمى ئۇيلان (732-820) ئۆزىنىڭ «نوم سۆزلۈكلىرىنىڭ شەرھىسى» ناملىق كىتابىدا: «سۇ - مۇز غەربىي دىيار ئۇيغۇرلىرىنىڭ سۆزى بولۇپ، ئەسلى سامۇز دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ئويۇن غەربىي كۇچار ئېلىدىن چىققان. ئۇنىڭ ئۆز نەغمىسى ھېلىمۇ بار. بۇ يەرتقۇچ سۈرەتلىك يابولمىسا، جىن - ئەرۋاھلار سۈرىتىدە نىقاپلار تاقاپ ئوينىلىدۇ ۋە ياكى ئۆتكەن كىشىگە لاي - سۇ چېچىپ ياكى قولىغا سالما، ئىلمەك ئېلىپ، ئۆتكەن كىشىنى تۇتۇپ قىزىقچىلىق قىلىدۇ. ھەر يىلى 1-ئاينىڭ بېشىدا باشلىنىپ يەتتە كۈن داۋام قىلىدۇ. ئەل ئىچىدىكى رىۋايەتتە بۇ خىل ئويۇن خەلققە ئاپەت سالىدىغان جىن - شەيتانلارنى قوغلاش ئويۇنى دەپ قارىلىدۇ» دەپ يازغان. تاڭ دەۋرىدىكى دۇەن چىڭشى يازغان «يۇيياڭدا يېزىلغان خاتىرىلەر» دېگەن كىتابتا: «قاراشەھەر (ئاراچىن)دا يېڭى يىل كۈنى ۋە 2-ئاينىڭ 8-كۈنى سۇ - مۇز ئوينىلىدۇ» ② دېيىلگەن.

«بۈيۈك ياپونىيە تارىخى»دا كۆرسىتىلىشىچە، بۇ سۇ- مۇز ئويۇنى ياپونىيەگىمۇ تارقالغان بولۇپ، ئىسمى «سۇمۇجىيە»دەپ ئاتالغان، ئايرىم نىقاپلىق كىيىملىرى بولغان. بۇ ئويۇندا يەنە «سۇجەۋلى» ئىسىملىك بىر شەخس بولۇپ، ئات مىنىپ ئۇيغۇرلارنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، قولىغا قاپاقتا سۇ ئېلىپ چاچماقچى بولغان سۇمۇجىيە بىلەن ماسلىشىپ، ئاڭا يېقىنلاپ - قېچىپ ئوينايدۇ. بۇ بىر خىل قەدىمىي ئوپېرا شەكلىدىكى ئۇسۇل بولغان. ③

شىر ئۇسسۇلى

بۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ نورۇز بايرىمىدا ئوينىلىدىغان كوچا ئۇسسۇللىرىدىن بىرى بولۇپ، ئىنتايىن چوڭ تەسىرگە ئىگە. بۇ ئويۇن ئىچكى ئۆلكىلەرگىمۇ تارقالغان، خەنزۇچە يېزىلغان قەدىمىي ماتېرىياللارنىڭ مەلۇمات بېرىشىچە، «شىر ئۇسسۇلى» ئەسلى كۇچار ئۇيغۇرلىرىنىڭ نەغمىسىگە تەئەللۇق بولۇپ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا، يەنى مىلادى 618-يىللىرى كۇچاردىن كىرگەنلىكى مەلۇم. تاڭ سۇلالىسى زامانىدىكى مەشھۇر ئەدىب بەي جۈيى ئۆزىنىڭ «غەربىي لياڭ ئويۇنلىرى» ناملىق شېئىرىدا بۇ شىر ئۇسسۇلىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

غەربىي لياڭ ئويۇنلىرى، غەربىي لياڭ ئويۇنلىرى،
ئوينايدۇ يالغان شىرنى ئۇيغۇرلار تارتىپ نىقاپ.
ئالتۇن يالىتقان كۆزى، كۈمۈش يالىتقان چىشى،
ياغاچ بىلەن باش ياساپ، يىپ-يىپەك قۇيرۇق تاقاپ.

چۇلغىتىپ تۈكلۈك كىيىم، ئەگىسە بىر جۈپ بەللىرىنى،
تۈگۈلگەندەك تاغىل قۇم خۇددى ئونمىڭ يول قاپساپ.
مەللە ساقال، چوڭقۇر كۆز ئىككى ئۇيغۇر سەھنىگە،
سەكرەپ كېلىپ سۆزلىدى تۇتۇپ قوللىرىغا داپ④...

يۇقىرىقىلاردىن شۇنى كۆرۈش مۇمكىنكى، قەدىمكى ئۇيغۇرلاردا ئۆتكۈزۈلىدىغان نورۇز بايرىمىدا ئوينىلىدىغان ھەرخىل ئويۇنلار ئىچكى ئۆلكىلەرگە ھەتتا چەت ئەللەرگىمۇ تەسىر كۆرسەتكەن.

---

① «ئۇيغۇر ئەلنەغمە تىياتىر سەنئىتى توغرىسىدا» 17-بەتتىكى قىلىدىن. ② «شىنجاڭنىڭ تاڭ دەۋرىدىكى ناخشا-ئۇسسۇل سەنئىتى» 75—76- بەت ③ «ئۇيغۇر ئەلنەغمە تىياتىر سەنئىتى توغرىسىدا» 77-بەت.
④-ئۇيغۇر ئەلنەغمە تىياتىر سەنئىتى توغرىسىدا»: 77-بەت

ئوۋچىلىق

بۇرۇنقى زامانلاردا ئوۋچىلىق ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىنىڭ مۇھىم مەزمۇنىدىن بىرى. شۇنىڭدەك قەدىمكى ئۇيغۇرلار ھېيت - ئايەم، مۇراسىملاردا بولۇپمۇ نورۇز بايراملىرىدا ئوۋغا چىقىپ ئەكەلگەن ھاسىلاتلىرىدىن ئەر ۋە ئاياللار جەم بولۇپ، سورۇن تۈزۈپ، ئورتاق پايدىلىنىدىغان ئادەت بار ئىدى. مۇنداق ئادەت خېلى ۋاقىتلارغىچە داۋام قىلغان. قىر ۋە تاغلىق جايلاردا ياشايدىغان خەلقلەردە ھېلىمۇ ساقلانماقتا. ئۇيغۇرلاردىكى ئوۋچىلىق ھەققىدە ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقەرى «تۈركى تىللار دىۋانى»دا مۇنداق مەلۇماتلارنى بېرىدۇ:

ئەسلىسى

يىگىتلەرنىڭ ئىشلەتۇ،
ياغاچ يىمىش ئىرغاتۇ،
قۇلان - كىيىك ئاۋلاتۇ،
بىزدەم قىلىپ ئاۋنالىم. (1- توم 348- بەت)

يەشمىسى

يىگىتلەرنى ئىشلىتىپ،
مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئىرغىتىپ،
قۇلان - كىيىك ئوۋلىتىپ،
بايرام قىلىپ ئاۋۇنايلى. (كۆڭۈل ئاچايلى)

ئەسلىسى

چاغىر بېرىپ قۇشلاتۇ،
تايغان ئېزىپ چىشلەتۇ،
تونغۇز، تۈلكە تاشلاتۇ،
ئەردەم بىلە ئۆكلەلىم. (2- توم 502- بەت)

يەشمىسى

قارچىغا بېرىپ قۇشلىتىپ،
تايغان سېلىپ چىشلىتىپ،
تۈلكە، توڭگۇزنى تاش بىلەن ئۇرۇپ،
پەزىلەت بىلەن پەخىرلىنەيلى.

ئوۋچىلىق ھەققىدىكى بۇ قوشاقلار بىزگە قەدىمكى ئورۇقچىلىق جەمئىيىتىنى ئەسلىتىدۇ. شۇنداقلا بۇ ئادەتنىڭ بوۋىمىز مەھمۇد دەۋرىگىچە داۋام قىلىپ كەلگەنلىكىنى ۋە ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئاشۇ دەۋرلەردىمۇ ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، بايرام ئۆتكۈزۈپ كۆڭۈل ئاچىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ھالبۇكى، بۇ ئادەت تارىختىن بۇيان داۋام قىلىپ كەلمەكتە. ھازىر بىزگىچە داۋاملىشىۋاتقان نورۇز بايرىمىدا ئوۋغا چىقىش ھەققىدە مۇنداق قوشاقلار بار:

نورۇز كەلدى جاھانغا ئوۋ قىلغىلى چىقارمىز،
قايغۇ باسقان كۆڭۈلنى تاغدا يۈرۈپ ئاچارمىز.
جىرغىلاردا ئات ئېتىپ بۇغا - كىيىك ئاشارمىز،
تېرىسىن تاسما ئېتىپ مۈڭگۈزىنى ساتارمىز،
قول - پۇتىنىڭ پاچىقى قامچىغا دەستە بۇكۈن.

چېلىشىش

چېلىشىش — ئۇيغۇرلاردا ئۇزاق تارىخ ۋە چوڭقۇر ئىجتىمائىي ئاساسقا ئىگە ئەنئەنىۋى ئادەتلەردىن بىرى. بۇ يالغۇز ھېيت - ئايەم، توي - تۆكۈن، سەيلە، مۇراسىم ۋە يىغىلىشلاردىلا ئۇيۇشتۇرۇپلا قالماستىن، تۆت ئادەم تەبىئىي رەۋىشتە جەم بولغان جايدىمۇ بىر - بىرى بىلەن چېلىشىپ ئۆز كۈچلىرىنى نامايەن قىلىشىدۇ. نورۇز سەيلىسىدە بولىدىغان چېلىشىش ھەققىدە «نورۇزنامە»دا مۇنداق قوشاقلار بېرىلگەن:

تۆت ئەتراپتا ئادەملەر ئولتۇرۇرلەر تۆردەك،
چېلىشىشقا مەيدانغا كىرۇر يىگىت بۆرىدەك،
ئولتۇرۇپ ئالۇر مەيداندا تىزلاندۇرغان تۆگىدەك،
كى ساچراپقوپۇر بەزى مەس بولغان بۇغرىدەك،
رۇستەمىداستان كەبى پەشۋا ئاتار كوندۇر بۇكۈن.
كى تۇرتۇپ بىر - بىرىدىن بۇرۇن جەڭ قىلىپ،
كى مەيداننى تىلغاپ توپىلاڭ قىلىپ،
كى ئادەملەرگە تەلەپلەر قىلىپ،
بۇ، باللار ھەققىدە دۇئالار قىلىپ،
كۆتارىپ ئېلىپ بىر-بىرىنى پەشۋا ئاتار كوندۇر بۇكۈن.

بەرى ئۇتسا قولىدىن، بەرى ئۇتار يۇشقاق،
بەرى ئۇتسا بويۇنىدىن، بەرى ئۇتار بەلباغ،
بەرى قالۇر ئۇتالماي، بەرى سالۇر چىرماق،
بەرى قالۇر يېڭىلىپ، بەرى يەرگە ئۇرماق،
ئىچىپ تاشلاپ، ئېتىپ تاشلاپ، پەشۋا ئاتار كۈنـ
ـدۇر بۇ كۈن.

بىردىنىڭ بۇگۈن بەختى باردۇر،
بىردىنىڭ بۇگۈن بەختى كاجدۇر،
كۆتارىپ بىردىن يەرگە ئۇرادۇر،
بەرى يىقىلسا بەرى چېلىشقا تەييار دۇر،
پەشۋا بېرىپ، بەرى - بىردىن يىقىتار كـۈندۇر بۇ
كۈن.

ئۆرە قالسا خۇشاللىق، يىقىلسا خۇمار كـەتكەي،
بۇ چېلىشنى ئىشىتىپ، بارمىغان پۇشمان ئەتكەي،
بۇئويۇننىڭ قايىسىنى سەنوبەرشاه ① بايان ئەتكەي،
بۇ نورۇز كۈن بولمىسا. كىم بۇنى بايان ئەتكەي،
كىمىكى كۆرسە خۇش بولۇر، كەيىپ بولۇر كۈنـ
ـدۇر بۇ كۈن.

بۇ قوشاقلاردىن شۇنى كـۆرۈش مـۈمكىنكى، نورۇز مەزگىلىدە يۇرت - يـۇرتلاردىن كـەلگەن پالۋان - باتۇرلار چېلـىش مـەيدانىغا چـۈشۈپ، ئۆزىنىڭ كـۈچ مـاهـارىتىنى نـامايەن قـىلىدۇ. چېلىشتا ئۇتۇپ چىققانلار ئۆز لايىقىدا مۇكاپاتقا ۋە ئەل ئىچىدە زور ئىززەت - هۆرمەتكە سازاۋەر بولىدۇ. چېلىش ئۇيغۇرلاردا ماددىي تـۇرمۇشنىڭ بىر ۋاستىسى بولۇش بىلەن بىللە مەنىۋى تۇر- مۇشنىڭمۇ مۇهىم مەزمۇنىدىن بىرى.

خەنزۇ مەنبەلىرىدىن «خەننامە»، چاڭچيەن تەز- كىرىسىدە: «مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2 - ئەسىر- دىلا شىنجاڭدا چېلىشىش پائالىيىتى ئەۋج ئالغان»- لىقى قەيت قىلىنغان. دېمەك، مىلادىدىن ئىككى ئەسىر ئىلگىرى يۇرتىمىزدا ئەۋج ئالغان بۇ هەرد- ىكەت بۇگۈنكى كۈندىمۇ يەنىلا ئەۋج ئـالماقتا ۋە خەلقنى سەۋىيىگە قاراپ تەرەققىي قىلماقتا.

مەشرەپ ئويۇنى

ئۇيغۇر خەلق مەشرەپى ئەجدادلىرىمىز ياراتـ قان قىممەتلىك مـەدەنىيەت ۋە سـەنئەت مىراسلىرىدىن بىرى. بۇ، ناخشا، مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە هەر خىل ئويۇنلاردىن مۇجەسسەملەشكەن. بۇ- ئاساسلىقى نـورۇز سـەيلىسىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. نورۇز سەيلىسىدە ئوينىلىدىغان مەشرەپ هەققىدە مۇنداق قوشاقلار بار:

ئىپتىدا قىلدۇق نورۇزدىن ياخشى كۈننى باشلىدۇق،
كۆڭلىمىزنىڭ خۇشلىقىدىن بۇ ئويۇننى باشلىدۇق،
شاتىۋادىن تون كىيىپ جۇۋا - تۇماقنى تاشلىدۇق،
سايىلەردە ئولتۇرۇپ، نەغمە - ناۋانى باشلىدۇق،
ئات مىنىپ ئوغلاق ئېلىپ، مەشرەپ قىلىۇر كۈندۇر
بۇ كۈن.

يىل بېشى نورۇز بولدى، قوينى سويغىن ۋاقتىدا،
يېغىدا نەن يەد سېلىپ، خەير قىلغىن ۋاقتىدا،
گۆشنى ئاشقا بېسىپ، مـەشرەپ قىلغىن ۋاقتىدا،
غەنىمەتتۇر بۇ نورۇز ئوينىۋالغىن ۋاقتىدا،
كىم ئۆلۈپ كىم قالىدۇ، ئاللا بىلىۇر تاڭلا بۇ كۈن.

ئادەتتە نورۇز بايرىمى بىر نەچچە كۈن هەتتا بىرەر ئاي داۋام قىلىدۇ. ئاخشاملىرى نـۆۋەت بويىچە هەر بىر شەخسلەرنىڭ ئـۆيىدە مـەشرەپ كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلىدۇ. مەشرەپ بەزمىسى قىلىپ بىردىنى هەر بىر كىشى ئۆزىگە بىر ئابروي ۋە شەرەپ هېس قىلىدۇ. ساهىپخان كـەلگەن مېهمان- لارنى قىزغىن قارشى ئېلىپ، مال سويۇپ مېهمان قىلىدۇ. تۆۋەندىكى قوشاق بۇنى ئىسپاتلايدۇ:

نورۇز كەلدى جاهانغا نورۇزلۇقنى راسلاپ قوي،
بۇ نورۇزدا بارۇرمىز بارغانلارغا پاخلان سوي،
قويۇ -پاخلان بولمىسا، خۇشخۇي بولۇپ ئوغلاق سوي،
نورۇز كەلسە خىسلەت كۆپ خىيالەتتە قىلساڭ ئوي،
نورۇز كەلدى هەممىگە دۆلەتتىن دۆلەت بۇ كۈن.

① سەنۇ بەرشاه — «نورۇز نامە» دېگەن كىتابنىڭ ئاپتورى.

دېمەك، ئۇيغۇرلارنىڭ نورۇز بايرىمىدا چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، قاتارى مەشرەپ بەزمىلىرى ئۇيۇشتۇرۇپ، قوي - ماللار سويۇپ، تۈرلۈك نازۇ - نېمەتلەرنى يېيىشىپ، تۈرلۈك ئويۇنلار بىلەن كۆڭۈل ئېچىپ تەنتەنە قىلىش بىلەن ئادەتلەنگەن. بۇ ھال خەنزۇ مەنبەلىرىدىمۇ قەيت قىلىنغان.

ئېلىمىزنىڭ 5—6- ئەسىرلەرگە ئائىت مەشھۇر تارىخى «ۋېي يىلنامىسى، قوچۇ تەزكىرىسى» دە قەدىمقى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتى ئۈستىدە توختالغاندا: «ئۇلارنىڭ قەبىلىلىرى بىر يەرگە يىغىلىپ مۇراسىم ئۆتكۈزگەندە، ئەل - جامائەت نەچچە تۈمەن بولاتتى، مال سويۇلاتتى، ئات بەيگىسى قىلاتتى، سەيلە قىلاتتى، ناخشا ئېيتىپ ئۇسسۇل ئوينايتتى ....» ① دېيىلگەن.

ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقەرى «تۈركى تىللار دىۋانى» دا «سوغدىش»، «سۈرچۈك»ئاتالغۇلىرىنى «قاتارى بەزمە، قىش كۈنلىرى دوستلار ئارا نۆۋەت بىلەن بولىدىغان مەشرەپ، كىچىلىك ئولتۇرۇش» ② دەپ ئىزاھلىغان. يەنە شۇ كىتابتا كۆپچىلىك بىر يەرگە جەم بولۇپ، ناخشا - ساز ۋە ئۇسسۇللار بىلەن ۋە قەدەھلەرنى تولدۇرۇپ ھاراق - شاراپ ۋە قىمىزلارنى ئىچىش بىلەن تەنتەنە قىلىدىغان ئادەتلەرنى ئەسلىتىدىغان مۇنداق قوشاقلارمۇ بېرىلگەن:

ئەسلىسى

كۆكلەر قامۇغ تۆزۈلدى،
ئۆرۈدق - ئەزدىش تىزىلدى.
سەنىمز ئۆزۈم ئۆزۈلدى،
كەلگىن ئامۇل ئۇينەلىم.

(3- توم 181- بەت)

يەشمىسى

كۆيلەر تولۇق تۈزۈلدى،
ئۆرۈدق - ئەمدىش تىزىلدى.
سەنىمز ئۆزۈكۈم ئۆزۈلدى،
كەل خاتىرجەم ئوينايلى.

ئەسلىسى

ئۆرۈدق باشى قازلايۇ،
ساغراق تولۇ كۆزلەيۇ.
ساقىنچ قۇدى كىرلەيۇ،
تۈن - كۈن بىلە سەۋنەلىم.

(1- توم 135- بەت)

يەشمىسى

ئۆرۈدق كەبى غاز كەبى،
قەدەھ تولۇق كۆز كەبى.
ھەسرەتنى تۆۋەنگە يوشۇرۇپ،
تۈن - كۈن بىلە سۆيۈنەيلى.

ئەسلىسى

ئوتۇز ئىچىپ قىقرالىم،
يوقار قوپۇپ سەكرەلىم.
ئارسلان لايۇ كۆكرەلىم،
قاچتى ساقىنچ سەۋنەلىم.

(1- توم، 193- بەت)

يەشمىسى

ئۈچ رەت ئىچىپ ۋارقىرايلى،
يۇقىرى قوپۇپ سەكرەيلى.
ئارسلاندەك ھۆركىرەيلى،
قايغۇ قاچتى سۆيۈنەيلى.

، مەكتەپ، مەدرىسلەردىمۇ نورۇز بايرىمىنىڭ تەسىرى ئىنتايىن چوڭ. نورۇز مەزگىللىرىدە مەكتەپ، مەدرىسلەردىمۇ چوڭ تەييارلىق باشلىنىدۇ. مۇدەررىس ۋە مۇئەللىملەر بايرام ئالدىدىن ئوقۇغۇچىلارغا نورۇزغا بېغىشلانغان شېئىر، قوشاقلارنى يېزدىشنى تاپشۇرىدۇ ۋە نورۇزلۇق تارقىتىپ بېرىدۇ. تالىپلار رەڭگا - رەڭ قەغەز ۋە لاتىلارغا رەڭگا - رەڭ بوياقتا يېزىلغان نورۇز نامىنى بىر تال گۈللۈك چۇقا باغلاپ كۆتۈرۈپ يۈرۈپ، نورۇز ناخشىلىرىنى ئېيتىدۇ

① «ۋېي يىلنامىسى، قوچۇ تەزكىرىسى» 6 - توم. ② «تۈركى تىللار دىۋانى» 593 - ۋە 624 - بەتلەر.

ۋە بۇ «نورۇز نامە»نى بىر - بىرى بىلەن ئال-
ماشتۇرىدۇ. مۇنداق نورۇزنامىلار ئوقۇغۇچىلار-
نى تەرىشىپ ئوقۇپ، بىلىم ئېلىشقا دالالەت قى-
لىدۇ. مەسىلەن:

كېلىپتۇر خۇش مۇبارەك ئۇشبۇ كۈن يارانلار-يارانلار،
ئەجەپ مۇزلۇق دەرەخلەرنى يارار كۈن-كۈندە بورانلار،
تەرەددۇت بىرلە مەكتەپتە ئوقۇپ ئوغلانلار-ئوغلانلار،
بولۇر بىر كۈنى ئالەمدە زور ئىنسانلار ئوغلانلار.

بۇنىڭدىن باشقا، ھەرقايسى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز ئۆيلىرىگە، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا، قوشنا - قولۇملارغا ئاپىرىدىغان نورۇزلۇقلار بار. بۇلار ئاساسلىقى، ئۇلارنى ئۆز باللىرىنى مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇتۇپ، ياخشى ئادەم قىلىشقا دالالەت قىلىش ھەققىدە يېزىلىدۇ:

خۇداۋەندە رەھمە ئەيلەپ ئېگەر پەرزەندە بەرسە،
كىچىكىدىن تەربىيەت ئەتسە، ئەدەپ-ئىلىمنى ئۆگەتسە،
يەنە تەۋھىت① نى بىلدۇرسە، نەھى② لەردىن ياندۇرسا،
شەرىئەت ھۆكمىنى تۇتسا، ئەمرى-مەرۇپنى بىلدۇرسە،
گۇناھلارنى ئەپۇ ئەيلەپ خۇدا جەننەت ئاتا قىلۇر
كۈندۈر بۇ كۈن.

قىز - ئوغۇل ئەۋلادىنى مەكتەپكە بەرسە ھەركىشى،
قىلغۇسى تۇمۇغ③ ئۆتىدىن تەگىدىم ئازاد تۆت كىشى.
ئەۋۋەلەن ئاتا-ئانا بىلەن بالىدۇر ئاندىن ئوقۇتقان
موللىسى،
دائىما ئوقۇش بىلەن ئۆتسە بۇنىڭ يازۇ - قىشى،
قىلغۇسىدۇر بىل ئەزىز تەگىدىم ئۇنى تاڭلا بۇ كۈن.

يەنە بەزىلىرى مەكتەپ - مەدرىسلەردە ئوقۇۋاتقان باللىرىغا نورۇزلۇق بېرىشنى تەلەپ قىلىش ھەققىدە يېزىلىدۇ. مۇنداق مەزمۇندىكى قوشاقلارنىڭ نەمۇنىلىرىدىن بىرى مۇنداق:

نورۇز كەلدى جاھانغا داداڭغا ئېيتقىن خۇشخەۋەر،
قىشتىن ئامان چىققانغا خۇدايى قىلسۇن ئىككى سەر④،
ئاتاڭ بەرسۇن بىر جۇپ نان يەنە بىر ئاز قەنت-شېكەر،
ئەكىلىپ بەرگىن موللاڭغا دۇئا قىلۇر سەربەسەر ⑤،
قەدرى نورۇز بىلگەنلەر سەدىقە بېرۇر كۈندۈر بۇ كۈن.

بۇ قوشاقنىڭ يەنە مۇنداق ۋارىيانتىمۇ بار:

نورۇز كەلدى جاھانغا،
بېرىپ ئېيتقىن ئاتاڭغا،
ئاتاڭ بەرسۇن بىر تەڭگە،
ئاپىرىپ بەرگىن موللاڭغا.
موللاڭ بەرسۇن قوشناچقا،
قوچناش سالسۇن ساندۇققا. ⑥

كەلدى نورۇز كەلدى بۈگۈن،
ئەرشى بىنا ئەتكىلى.
بارچە ئادەم كۆڭلىنى،
شادۇ - خۇرام ئەتكىلى.

ھەر كىشى موللىسىدىن،
ئالسۇن دۇئا كۆڭلىنى.
مەرىپەتكە تولدۇرۇپ،
گۈلى - گۈلزار ئەتكىلى. ⑦

بۇ نورۇز نامىنى تاپشۇرۇپ ئالغانلار ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە ھىممىتىگە قاراپ، باللارنىڭ قولىغا نورزلۇق پۇل - مال بېرىدۇ. بۇنىڭ بىر مىسالى شۇكى، مەھمۇد قەشقەرى

① تەۋھىت — خۇدانى بىر بىلىش. ② نەھى — مەنئىي قىلىش، توساش. ③ تۇمۇغ - دوزاق. ④ ئىككى سەر - پۇل بىرلىكى، مەسىلەن: بىر سەر، ئىككى سەر ياكى بىر سەر كۆمۈچ، ئىككى سەر كۆمۈچ دېگەندەك ⑤ سەربەسەر - داۋاملىق، باشتىن - ئاياق. ⑥ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى» قازاقىستان «نائۇكا» نەشرىياتى نەشرى، 218- بەت. ⑦ «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 62- بەت

ئوقۇۋاتقان چېغىدا ئۇستازى ئۇنىڭغا مۇنۇ نورۇز قوشىقىنى يېزىپ بەرگەن:

«تېرەكلەر تەڭگە بولۇپتۇ – نەۋ باھار،
بولدى ئالەمگە پەرەھلىك ① ساد ھازار، ②
كىمكى ئەۋلادىنى مەكتەپكە بېرۇر —
ھۆرى غۇلماندىن تاپار جەننەتتە يار»

مەھمۇد قەشقەرى بۇ نورۇز قوشىقىنى ئائىلىسىگە كۆتۈرۈپ بارغاندا، بوۋىسى شاھ ئىبرام بىر دانە بۇغرا تۆگىنى، دادىسى سۇلتان ھۈسەيىن بىر دانە ئارغىماق ئاتنى، سەيپىددىن ۋەلىيۇللا بىر دانە ئەركەك قوينى مەكتەپكە نورۇزلۇق ئۈچۈن بەرگەن. ③ دېمەك، مەكتەپ مۇئەللىملىرى مانا شۇنداق يىغىلغان پۇل – مال بىلەن مەكتەپنىڭ بىر بۆلۈم خىراجەتلىرىنى ھەل قىلغاندىن سىرت ئوقۇغۇچى باللارنى يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك مەنزىرىلىك جايلارغا ئاپىرىپ نورۇز سەيلىسىنى ئۆتكۈزىدۇ.

باللار نورۇز بايرىمى مۇناسىۋىتى بىلەن تېخىمۇ زور شاد – خۇراملىققا چۆمىدۇ. قىشلىق كىيىملىرىنى تاشلاپ، يازلىق كىيىملىرىنى كىيىپ بايرامنى تەنتەنە قىلىدۇ. ھەرخىل رەڭ ۋە ھەرخىل شەكىلدىكى لەگلەكلەرنى بەس – بەس بىلەن ئاسمانغا ئۇچۇرىدۇ.

لەگلەك چىقتى ياز بولدى،
قانىتى قەغەز بولدى.
ئويۇنىمىزنى بەرمىگەن
نورۇز جان بوغاز بولدى.

دېگەن ناخشىلارنى ئېيتىدۇ. شۇنىڭدەك نورۇز بايرىمى مۇناسىۋىتى بىلەن باشقا قوشاقلارنىمۇ ئېيتىدۇ. مۇنداق قوشاقلاردىن بىرى «باي چېچەك» قوشىقىدۇر:

باي چېچىكىم بالىسى،
قۇلىقىدا دانىسى.
دانىسىنى ئالاي دېسەم،
چىقىپ قالدى ئانىسى.

قاتتىق يەرنى تاتىلاپ چىققان باي چېچەك،
يۇمشاق يەردىن يۇمۇلاپ چىققان باي چېچەك.

باي چېچىكىم باغلاندى،
قازاندا لىق ئايرانتى،
ئايرىنىڭدىن بەرمىسەڭ،
قازانلىرىڭ ۋەيرانتى. ④

باي چېچەك يەرنىڭ توڭى ئېرىپ، يەرنىڭ يۇمشىشى بىلەن تەڭ ئۆسۈپ چىقىدىغان بىرخىل گۈل بولۇپ، بۇ دەل نورۇز بايرىمى مەزگىلىدە ھۆپپىدە ئېچىلىپ، قىر – داللارنى گۈزەل تۇسكە كىرگۈزىدۇ. باللار توپ – توپ بولۇشۇپ، باي چېچەك ئۆسۈملۈكىنى دالا – قىرلاردىن تېپىپ، ئۇنىڭ سولىشىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، يىلتىزىدىكى لاي بىلەن كولاپ ئېلىپ لاتىغا ئوراپ، كوچىمۇ-كوچا، ئۆيمۇ – ئۆي يۈرۈپ يۇقىرىقى قوشاقنى ئېيتىدۇ.

ئومۇمەن ئالغاندا ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بولغان بۇ ئەنئەنىۋى بايرام ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىدا ئىنتايىن چوڭ تەسىرگە ئىگە. ئۇيغۇرلار نورۇزنىڭ يېتىپ كېلىشىدىن ئىپتىخارلىنىپ، قېرى-ياش ھەممەيلەن بۇ بايرامنى شاد – خۇراملىق بىلەن

① پەرەھلىك – خۇشلۇق. ② سەدھازار – يۈزمىڭ. ③ «قەشقەر ئەدەبىياتى» 1983 – يىلى 1 – سان 33 – بەتتىن پايدىلىنىلدى. ④ «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەرىيىسى» 426 – 427 – بەتلەر

ئۆتكۈزىدۇ. نورۇز دېگەن ئاتالغۇنى ئىنتايىن ياخشى كۆرگەنلىكىدىن مەشھۇر سەيلىگاھ، كىتاب، جاي، ئادەم ھەتتا مۇزىكا ناملىرى ئورنىدىمۇ قوللانغان.

14 – ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ شائىر ئەلشىر ناۋايى ئۆزىنىڭ «چاھار دىۋان» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە، مۇقام ئىسىملىكلىرى قاتارىدا «نورۇز مۇقامى» نى تىلغا ئالغان. شۇنىڭدەك «نورۇز مۇقامى»نىڭ «نورۇز بۇزرۇك»، «نورۇز ھۇسەيىن»، «نورۇز كۆچەك»، «نورۇز بۇسەلىك»، «نورۇز راست»، «نورۇز سۇلتانى»، قاتارلىق كۆپلىگەن نەغمە – ۋارىيانتلىرى بولغان ① لىقى مەلۇم.

15 – ئەسىردە ئۆتكەن بۈيۈك ئۇيغۇر شائىرى مەۋلانا ئەبەيدۇللا لۇتپى «گۈل ۋە نورۇز» دېگەن مەشھۇر ئەسەرنى يازغان. مانا بۇ ئاتالغۇلارنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسى ئاشۇ قەدىمىي نورۇز بايرىمىغا بېرىپ تاقىلىدۇ.

نورۇز بايرىمى ھەققىدە چەت ئەل مەنبەلىرىدىمۇ مەلۇماتلار بار. مەسىلەن: خەلقئارا تۈركشۇناسلىق جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، نېمىس تۈركولوگ ئا.ۋ. گابايىن «قارا قۇچۇ ئۇيغۇر خانلىقى» دېگەن ئەسىرىدە ۋە 1971 – يىلى ئىستانبۇلدا نەشر قىلىنغان «ئوكيانۇس» دىمۇ بۇ ھەقتە مەلۇمات بېرىلگەن، بۇ بايرامنىڭ ياۋروپا ئەللىرىدە ۋە رۇسلاردىمۇ تەسىرى بولماي قالمىغان. مەسىلەن: بىر مۇنچە ئەللەرنىڭ جۈملىدىن رۇسلارنىڭ ئومۇميۈزلۈك بايرىمى بولغان روژدېستوۋ بايرىمى ۋە پاسخا بايراملىرىدا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان ئاپئاق ساقاللىق، قىزىل تونلۇق «نورۇز بوۋاي»، پاسخا بايرىمىدىكى «نورۇز ئارچىسى» قاتارلىقلارمۇ بۇنىڭ دەلىلى، بۇ بايرام ئېلىمىزدىكى ئورغۇنلىغان خەنزۇ تارىخچىلىرىنىڭ ۋە ئەدىپلىرىنىڭ دىققەت ئېتىۋارىنى ئۆزىگە تارتقان.

تاڭ دەۋرىدىكى تارىخشۇناس خۇي لىن ئۆزىنىڭ «مۇزىكا تەزكىرىسى» دېگەن كىتابىدا نورۇز بايرىمى ھەققىدە كەڭ توختىلىپ: «ئارغىماق ئويۇنى»، «يولۋاس ئويۇنى»، «قىش بوۋاي ئويۇنى» قاتارلىق ھەر خىل كەرىملىك ئويۇنلار ئوينىلىدىغانلىقىدىن بېشارەت بەرگەن. شۇنىڭدەك نورۇز كۈنى ئەر-ئايال كۈن – تۈن ناخشا – ئۇسسۇل بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىقىنى بايان قىلغان. شۇنداقلا تارىخچى چى شىيى يازغان «غەربىي دىياردا ئاڭلىغان كۆرگەنلىرىم» دېگەن كىتاب بىلەن «جەنۇبىي شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» دېگەن كىتابلاردىمۇ نورۇز بايرىمى ھەققىدە بايانلار بېرىلگەن.

مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا نورۇزنى تىلغا ئېلىپ «نورۇزدىن كېيىنكى تۇنجى باھار ئېيىنى «ئوغلاق ئاي» دەيدۇ. چۈنكى بۇ ئايدا ئوغلاق چوك بولىدۇ»② دەپ كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭدىن نورۇز بايرىمىدىن كېيىنكى «ئوغلاق ئېيى» دەپ ئاتالغان تۇنجى باھار ئېيىدا كىشىلەرنىڭ قاتارى ئوغلاق تارتىپ ئوينايدىغانلىقىنى قىياس قىلىش مۇمكىن.

15 – ئەسىردە ياشىغان بەلخلىق تارىخچى خاۋەند شاھ مىر خاۋەند ئۆزىنىڭ «روزە توسساپا» ناملىق ئەسىرىدىمۇ «نورۇز بايرىمى» ئۈستىدە توختالغان. ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەن: «چىڭگىزخان... شەرق پادىشاھى بولۇپ، يېڭى يىلنىڭ نورۇز چېدىرىنى قۇرغان پەسلىدە، شەرەپ باردگاھى ئۈستىگە چىقتى. ئۇنىڭ خاقانلىق دەۋرى قېرى – ياش بارلىق ئەل – ئولۇسقا ئايلاندى. باھارنىڭ خۇشپۇراق شامىلى ئەۋەتكەن خۇشخەۋەر ئەلچىسى ئۆلۈك ھالەتتىكى يەرنىڭ تىرىلگەنلىك خەۋىرىنى ئەيشى – ئىشرەت ناغىنىڭ قۇلاقلىرىغا ئاڭلاتتى. باھار زىننەتچىسى گۈل – چېچەك ئويۇنلىرىنى چىگىل كۆزلىرىگە تىركەپ زىننەتلىدى.

(1) «ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقام ھەققىدە» 22- بەت. ② «تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 - توم، 54 - بەت.

«نورۇزكۈنى شاملى كەلتۈردى بىر باھار،
بوستاندا گۈل ئېچىلدى مېۋىلەر قاتار-قاتار...»①

پارس تىلىدا يېزىلغان «شەمسۇل لۇغەت» ناملىق كىتابتىمۇ ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى نورۇز بايرىمى ھەققىدە توختىلىپ: «نورۇزنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئات بەيگىسى، ئوغلاق تارتىش، چېلىشىش، ئەلنەغمە، قالۇن چېلىش قاتارلىق كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ» غانلىقى، «بۇ كۈنلەردە ھەپسە - زىنداندىكى مەھبۇسلارمۇ كۆڭۈل ئېچىشقا قويۇپ بېرىلىدۇ» غانلىقى بايان قىلىنغان.

10 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن كۈچالىق ئەدىب سەنۇبەر شاھ ئىبنى ئەھمەد نورۇز بايرىمىغا بېغىشلاپ «نورۇزنامە» ئىسىملىك بىر كىتاب يازغان، بۇ كىتاب قولىيازما بولۇپ، ھازىر شىنجاڭ مۇزېيىدا ساقلانماقتا. ئۇ بۇ كىتابىدا، ئۇيغۇرلارنىڭ بۇرۇنىسىدا، نورۇز بايرىمىنى تۈرلۈك داغدۇغىلىق پائالىيەتلەر بىلەن ئۆتكۈزۈشنى ئۆزلىرىگە رەسىم - قائىدە قىلىۋالغانلىقىنى، ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى ۋە كۈچلۈك ئىجتىمائىي تەسىرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى، شۇنىڭدەك شائىرلار، مەدرىسىلەردىكى مۇددەرىسلەر، تالىپلارنىڭ بۇنىڭغا ئاتاپ شېئىر - قوشاقلارنى تۈزەيدىغانلىقىنى ۋە بۇنى ھەرخىل سورۇنلاردا دېكلاماتسىيە قىلىدىغانلىقىنى، نورۇزنامە تارقىتىش ئارقىلىق پۇل - مال توپلاپ نورۇز سەيلىسى قىلىدىغانلىقىنى يازغان. ئۇنىڭدا يالغۇز نورۇزنامە ھەققىدە 175 كۇبلېت قوشاق بار.

1982 - يىلىدىن كېيىن قەشقەر ئوپال رايونىدىكى «ھەزرىتى مولام» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن مازارنىڭ ئۇلۇغ ئالىمىمىز مەھمۇد قەشقەرىينىڭ مازىرى ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. بۇ مازارنىڭ يېنىدا «نورۇز بۇلاق» ناملىق بىر مەشھۇر بۇلاق بار. ئۇزۇن تارىخنىڭ شاھىدى بولغان بۇ بۇلاق ھەققىدە شائىرلىرىمىز شېئىر، قوشاقلار يازماقتا. بۇ بۇلاق ئۆز ۋاقتىدىكى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلىدىغان نورۇز سەيلىلىرىدە سەيلىگاھلاردىن بولغانلىقى ئېنىق. يولداش مۇھەممەد ئىمىن ئەھمەد تەرىپىدىن يېزىلغان «ھەزرىتى مولام تەزكىرىسى»② نىڭ ئاياق قىسمىدا، ئۆز ۋاقتىدا ئۇستازلار ۋە قارىلار ئۆز تالىپلىرىنى باشلاپ نورۇز بۇلاققا بېرىپ شۇ يەردە تۈنەپ سەيلە قىلىدىغانلىقى ۋە تالىپلارغا شۇ بۇلاقتىكى سەيلىدە ئىلمىي ئۇنۋان بېرىلىدىغانلىقى بايان قىلىنغان. ئۇزۇن تارىختىن بۇيان بۇ بۇلاق شۇ نامدا ئاتىلىپ سەيلىگاھ بولۇپ كەلمەكتە. تىلشۇناس، تەتقىقاتچى ئىبراھىم مۇتئىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، 1983- يىلى ئەتىيازدا يۈزلىگەن ماشىنا، تراكتور، ھارۋىدا مىڭلاپ، ئون مىڭلاپ كىشى بېرىپ بۇ بۇلاقتا نورۇز سەيلىسىنى ئۆتكۈزگەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن.

نورۇز بايرىمى ئۇيغۇرلارنىڭ، جۈملىدىن تۈرك تىلى سىستېمىسىدىكى مىللەتلەرنىڭ قەدىمىي ۋە مىللىي ئەنئەنىۋى بايرىمى بولۇپ، بۇنى ئۇيغۇرلاردىن باشقا قازاقلارمۇ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىك بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. ئۇلار بايرامنى «ناۋرۇز مەيرىمى» دەپ ئاتايدۇ. بۇ كۈندە قازاق ئائىلىلىرى تېرىق، بۇغداي، گۈرۈچ، قۇرت، گۆش قاتارلىقلار بىلەن ئالاھىدە «ناۋرۇز تامىقى»نى تەييارلايدۇ. ئاتلىق قازاقلار توپ - توپ بولۇشۇپ، بىر ئاۋۇلدىن يەنە بىر ئاۋۇلغا بېرىپ ئۆيمۇ - ئۆي ھېيتلاپ بىر - بىرىنى مۇبارەكلىشىدۇ. «ناۋرۇز» تامىقىغا ئېغىز تېگىدۇ. «ناۋرۇز ئۆلەڭلىرى»نى ئېيتىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ «ناۋرۇز مەيرىمى»غا ئاتاپ ساقلىغان باشلىرىنى (سويغان مالنىڭ بېشىنى) ياشانغان پېشقەدەملەرگە

① روزە تۇساپا — تەرجىمە ئارگىنال 10- بەت. ② بۇ تەزكىرە — «قەشقەر ئەدەبىياتى» 1983- يىل 1 - سانىدا ئېلان قىلىنغان.

تەقدىم قىلىندۇ. ئۇلار: «تېرسالىق قۇتتى بولسۇن، مالىڭ سۈتتى بولسۇن» (ئېگىلىكىڭ بەرىكەت تاپسۇن، مالىڭ سۈتلۈك بولسۇن) دېگەندەك سۆزلەر بىلەن تەبرىكلىشىدۇ. ئاندىن ئۇفلاق تارتىش، چېلىشىش، قۇش ئۇۋلاشقا ئوخشاش پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

تارىخىي ھۆججەتلەردە قەيت قىلىنىشىچە، نوروز بايرىمىنى ئىرانلىقلارمۇ شۇنداقلا ئارىيانىي ئىرقىغا مەنسۇپ خەلقلەرمۇ شاتلىق بايرىمى ھېسابلاپ، تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈدىكەن. بۇ بايرام تاتارلاردىمۇ شۇنداق ئۆتكۈزۈلىدىكەن، مەرجانى ئۆزىنىڭ ئىككى جىلدلىق «نوروز ھەققىدە قىسسە» ناملىق ئەسىرىدە: «بىر موللىنىڭ بىر چانا ھازىرلاپ، ئۇنىڭغا ئەللىكتەك كىشىنى قېتىپ، ئاۋۇلنىڭ بۇ چېتىدىن ئۇ چېتىگە قەدەر نوروز قوشىقى ئېيتىپ موللىنىڭ پايدىسىغا ئاشلىق ۋە مال يىغقانلىقىنى، شۇنىڭدەك ئۆسمۈر - يېتىم بالىلارنىڭ نوروز بېيىتلىرىنى ئۆزىگە خاس ئاھاڭغا سېلىپ كوچىمۇ كوچا، ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ جان بېقىپ يۈرگەنلىكىنى يازغان. نوروز بايرىمىنى تۈركىي تىل سىستېمىسىدىكى قىرغىز، ئۆزبېك، تاجىك قاتارلىق مىللەتلەرمۇ ئۆزىگە خاس رەسمىيەتلەر بىلەن ئۆتكۈزىدۇ.

دېمەك، تارىخى ئۇزۇن، چېتىشلىق دائىرىسى كەڭ، تەسىرى چوڭقۇر بۇ ئەنئەنىۋى بايرام ئىسلامىيەتتىن كېيىنمۇ تاشلانماستىن، داۋام قىلىپ كەلدى. شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن بۇ بايرامنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا ئۇرۇندى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭدا، خەلقئارادا قوللىنىلىدىغان مىلادى يىلنامىسى قوللىنىلىدىغان بولۇپ، مىلادى 1 - ئاينىڭ 1- كۈنى يېڭى يىل قىلىپ بېكىتىلىپ، نوروز بايرىمىنىڭ ئورنىغا شىڭ شىسەي تەختكە چىققان «خاتىرە كۈن»، «12 - ئاپرېل بايرىمى» ئۆتكۈزۈلىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن نوروز بايرىمى رەسمىي رەۋىشتە ئومۇمىيۈزلۈك تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈلۈشتىن قالدى. شۇنداقتىمۇ خەلق ئارىسىدا، بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدا، غەيرى رەسمىي ئۆتكۈزۈلۈپ كەلدى. ئازادلىقتىن كېيىن بولۇپمۇ ئېلىمىزگە گۈللىنىش باھارى ئېلىپ كەلگەن 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، ئېلىمىز خەلقىنىڭ جۈملىدىن بىز ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭمۇ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ كۆزبىساناپ ياخشىلىنىپ بېرىشى، پارتىيە مىللىي سىياسىتىنىڭ توغرا ئىزچىللاشتۇرۇلۇشى ئارقىسىدا، ئەنئەنىۋى نوروز بايرىمىنى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈش پۇرسىتىگە ئېرىشتى.

پايدىلانغان كىتابلار

(1) سەنۇبەر شاھ ئىبنى ئەھمەد «نوروزنامە».
(2) ئا. مەتتىمىن «ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى 12 مۇقام ھەققىدە».
(3) «قەشقەر ئەدەبىياتى» 1985 - يىل 4 - سان ۋە 1983 - يىل 1 - سانلار.
(4) «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى».
(5) ئا. مەتتىمىن «شىنجاڭنىڭ تاڭ دەۋرىدىكى ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى».
(6) ئا. راخمان «ئۇيغۇر ئەلنەغمە تىياتىر سەنئىتى توغرىسىدا».
(7) «ۋېي سۇلالىسى تارىخى»، «ئىگىز ھارۋىلىقلارنىڭ تەزكىرىسى 6 - جىلد».
(8) «سۇڭ سۇلالىسى تارىخى» 40 - جىلد، 490 - بەت.
(9) مەھمۇد قەشقىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى».
(10) «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى» قازاقىستان «نائۇكا» نەشرىياتى.
(11) «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
(12) ئا. راخمان «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەرىيىسى».
(13) خاۋەند شاھ ئىبنى مىر خاۋەند «روزە تۇسساپا».
(14) م. ئەھمەد «ھەزرىتى موللام تەزكىرىسى».
(15) «شىنجاڭ مىللىي تەنتەربىيىسى».

سۇلبان

(دراماتىك پارچە)

جىبران خەلىل جىبران (سۈرىيە)

قاتناشقۇچىلار

پول سۇلبان — سازەندە ۋە ئەدەبىياتچى
يۈسۈپ مۇسىررا — يازغۇچى ۋە تەنقىدچى
يېلىنا مۇسىررا — يۈسۈپنىڭ سىڭلىسى
سەلىم مۇئاۋىد — شائىر ۋە تەمبۇرچى
خەلىل بېك تامىر — دۆلەت خىزمەتچىسى.

بەيرۇتتىكى يۈسۈپ مۇسىررانىڭ كىتابلار تولغان كەڭ، چىرايلىق ئۆيى.

ۋاقتى: 1901- يىلى كۈزنىڭ بىر ئاخشىمى.

[خەلىل بېك تامىر چىلىمغا ئوخشاش ئەسۋاب بىلەن تاماكا تارتىدۇ. يېلىنا يىڭنە ئىشى بىلەن، يۈسۈپ مۇسىررا پاپىروسىدىن ئىس چىقىرىپ ئولتۇرىدۇ.

خەلىل بېك: (يۈسۈپ مۇسىرراغا) مەن بۈگۈن سىنىڭ گۈزەل سەنئەت ۋە ئۇلارنىڭ ئادەملىرى توغرىلىق يازغان تەسىرى خاراكتېرگە ئىگە ماقالەڭنى ئوقۇدۇم. ئۇ ماڭا ياقتى. ئەگەر ئۇ ياۋروپا روھىدا بولمىغاندا، بۇ كەمگىچە يېزىلغان بۇ ماۋزۇدىكى نەرسىلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدىن ئورۇن ئالغان بولاتتى. مۇسىررا ئەپەندى، مەن غەرب ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىنى زەرەرلىك دەپ ئېيتىدىغانلارنىڭ قاتارىغا كىرىدىمەن.

يۈسۈپ مۇسىررا: (كۈلۈمسىرەپ) دوستۇم، ئېھتىمال، سەن توغرا ئېيتقانسەن. ئەمما ئۆزەڭ ياۋروپاچە كىيىنىپسەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ياۋروپا قاچىلىرىدا تاماق يەيسەن، ياۋروپا ئۈستەللىرىدە ئولتۇرىسەن، ئۆزەڭگە ئۆزەڭ قارشى سۆزلەيسەن. بۇنىڭدىن باشقا، سەن ھەر ھالدا ئەرەبچە كىتابلارغا قارىغاندا كۆپرەك ياۋروپا كىتابلىرىنى ئوقۇشنى ياخشى كۆرىسەن.

خەلىل: بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇششاق-چۈششەك نەرسىلەر، بۇلارنىڭ ئەدەبىيات ۋە سەنئەتكە ھېچ ئالاقىسى يوق.

يۇسۇپ: ياق، بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئالاقە بار ۋە ئۇلار خېلى مۇھىم. ئەگەر سەن بۇلارغا چوڭقۇرراق قارىساڭ، سەنئەتنىڭ ئۆرپ ـ ئادەت، دىنىي ھەم ئىجتىمائىي ئەنئەنىلەر، ئۇنىڭدىن باشقا جەمئىيەتنىڭ ھەرقانداق ھادىسىلىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغانلىقىنى چۈشىنىسەن.

خەلىل: مېنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشۈمدە مەن ئۆزلەشتۈرۈۋالغان ياۋروپالىقلارنىڭ ئادەتلىرى بولسىمۇ، لېكىن مەن شەرق ئادىمى بولىمەن ۋە ئۆز ھاياتىمنىڭ ئاخىرىغىچە شۇنداق بولۇپ قالىمەن. ئەرەب ئەدەبىياتى ھېچقانداق چەت ئەللىكلەرنىڭ تەسىرىسىز پەقەت ئەرەب ئەدەبىياتى بولۇپ قېلىشىغا مەن ئىشىنىمەن.

يۇسۇپ: دېمەك، سەن ئەرەب تىلى ھەم ئەدەبىياتىنىڭ ھالاك بولۇشىنى خالايدىكەنسەن-دە؟

خەلىل: يەنە قانداقلارچە؟

يۇسۇپ: قەدىمكى زامان ئادەملىرى يېڭى زامان ئادەملىرىنىڭ مەدەنىي ئۇتۇقلىرىدىن پايدىلانمىسا، ئۇ ۋاقىتتا ئۇلار روھىي جەھەتتىن پەسلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتلىرى ئۆلىدۇ.

خەلىل: بۇنى تېخى ئىسپاتلاش كېرەك!

يۇسۇپ: مېنىڭدە بۇنىڭغا مەگلىغان ئىسپاتلار بار.

[پول سۇلىبان بىلەن سەلىم مۇئاۋۋىنلار كىردى. ئۇلارنى خانىدا ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كۈتۈۋالدى.]

يۇسۇپ: خۇش كەپسىلەر بۇرادەرلەر! (سۇلىبانغا قاراپ) خۇش كېلىپسىز سۇر دېيىنىڭ بۇلبۇلى!

[يېلىنا سۇلىبانغا قاراپ قىزىرىپ كېتىدۇ، ئەمما يۈزىدە خۇشال تەبەسسۇم پەيدا بولىدۇ.]

سەلىم مۇئاۋۋىد: يۇسۇپ، مەن سېنى قارغايمەن، سەن پولغا زادى بىر ئېغىزمۇ خۇش مۇئامىلە قىلما.

يۇسۇپ: ھە، نېمە ئۈچۈن؟

سەلىم: (يېرىم چىن، يېرىم چاقچاق ئارىلاش) چۈنكى ئۇ يا ھۆرمەتكە، يا ماختاشقا، يا شۆھرەتكە لايىق ئەمەس. چۈنكى ئۇنىڭ خۇلقى ۋە ئادەتلىرى ياۋايىلارچە. چۈنكى ئۇ ئەقىلدىن ئازغان!

پول سۇلىبان: (سەلىمگە قاراپ) مەن سېنى بۇ ئۆيگە مېنىڭ كەمچىلىكلىرىمنى ھەم خۇلقىمنىڭ يامانلىقىنى ئېيتىپ بەرگىن دەپ باشلاپ كەلگەنمىدىم؟

يېلىنا: قۇلاق سېلىڭلار، نېمە بولدى؟ سەلىم ئېيتىدۇ، سىز پولنىڭ خۇلقىدا بولغان يېڭى كەمچىلىكلىرىنى ئاچتىڭىزمۇ؟

سەلىم: تا ئۇ ئۆلۈپ، سۆڭەكلىرى توپىغا ئايلانغىچە ئۇنىڭ كونا كەمچىلىكلىرى دائىم يېڭى بولۇپ تۇرىدۇ.

يۇسۇپ: قېنى، ھەر ھالدا نېمە بولغانلىقىنى سۆزلىگىنە؟ ھەممە ۋەقەنى بىزگە باشتىن-ئاخىر ئېيتىپ بەرگىنە.

سەلىم: (سۇلىبانغا) سەن ئۆزەڭنىڭ جىنايەتلىرىڭنى مېنىڭ سۆزلەپ بېرىشىمگە رۇخسەت قىلامسەن؟ ياكى ئۆزەڭ ئىقرار بولامسەن؟

پول: مەن سېنىڭ قەبرىستانلىقتەك جىمجىت بولۇشۇڭنى خالايمەن، سېنىڭ قېرى مامايىنىڭ يۈرىكىدەك توختىشىڭنى خالايمەن.

سەلىم: خوپ، ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا، مەن سۆزلەيمەن.

پول: مەن سېنىڭ بۈگۈنكى سورۇننى بۇزۇۋېتىشىڭنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن.

سەلىم: ياق. مەن سېنىڭ تارىخىڭنى ئۆز دوستلىرىمىزغا ئېيتىپ بېرىشنى خالايمەن، چۈنكى ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ پىكىرلىرىنى ئېيتىشسۇن.

يېلىنا: (سەلىمگە) سۆزلەڭ، نېمە بولغانلىقىنى بىلىشنى خالايمىز. (سۇلىبانغا) ئېھتىمال، سەلىم ئېيتىپ بەرمەكچى بولغان جىنايەتلەردۇر، ھەقىقەتتە ئالىيجانابلىق قىلمىشلاردۇر؟

پول: مەن يا جىنايەتمۇ ئۆتكۈزمىدىم، يا ئالىيجانابلىق قىلمىشلارنىمۇ قىلمىدىم. سەلەرگە

بىزنىڭ دوستىمىز سۆزلەپ بەرگەن دېگەن نەرسىلەر توغرىسىنى ئېيتقاندا ئانچە ئېتىبارغا ئالغىدەك نەرسە ئەمەس! ئۇنىڭدىن تاشقىرى سىلەرنىڭ مەن توغرىلىق سۆزلىشىپ ئولتۇرۇپ پۈتۈن ۋاقتىڭلارنى ئۆتكۈزۈشۈڭلارنى خالىمايمەن.

يېلىنا: ياخشى، شۇنداق بولسىمۇ بىز نېمە بولغانلىقىنى بىلىپ قالايلى.

سەلىم: (تاماكىسىنى تارتىپ، يۈسۈپ مۇسىرانىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ) جانابىي ئەپەندىلەر، سىلەر جالال پاشانىڭ ئوغلى ئۆيلەنگەنلىكىنى ئەلۋەتتە ھەممىڭلار بىلىسىلەر. شۇنىڭدەك كۈيئوغلىنىڭ دادىسى سازەندىلەرنى ئەكېلىپ، تاڭ ئاتقىچە قانداق ياخشى ئويۇن - مەرىكىلەرنى قىلىپ شەھەرنىڭ ئاتاقلىق ئادەملىرىنى ۋە شۇ جۈملىدىن مانا بۇ (پولنى كۆرسىتىپ) زىيانكەش ئۇنسۇرنىمۇ تەكلىپ قىلغانلىقىنى بىلسەڭلەر كېرەك. ئەلۋەتتە مېنىمۇ تەكلىپ قىلىشقانىدى، — چۈنكى ھەممە مېنى پولنىڭ كۆلەڭگىسىدەك، ئۇ قاياققا بارسا مېنىمۇ شۇ ياققا بارىدۇ دەپ ھېسابلايدۇ. ھەممە گەپ شۇنىڭدىكى، مانا بۇ بولسا (پولنى كۆرسىتىپ) خۇدايىتائالا ئۇنى ساقلاپ ھەم ئۆمرىنى ئۇزۇن قىلسۇن! — مەن چالغان تەمبۇرغا ناخشا ئېيتىشنى ياخشى كۆرىدۇ. بىز جالال پاشانىڭ ئۆيىگە خېلى كېچىكىپ باردۇق؛ ئۆزەڭلەرگە مەلۇم. بىزنىڭ پول بىر جايغا بارسا دائىم پادىشاھلارغا ئوخشاش كېچىكىپ بارىدۇ. بىز بارغاندا ئۇ يەردە گۇبېرناتور، مىتروپولىت ۋە ئالىيجاناپ چىرايلىق خانىملار، يازغۇچىلار، شائىرلار، بايلار ھەم سىياسەتچىلەرمۇ كەلگەنىكەن.

بىز مېھمانلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئولتۇردۇق، ئالدىمىزدا شاراب تولدۇرۇلغان قەدەھلەر تۇراتتى؛ ھەممە پولغا خۇددى ئاسماندىن چۈشكەن پەرىشتىگە قارىغاندەك قارايتتى.

خانىملار ئۇنىڭ قەدىھىگە شارابنى قۇيۇپ، ۋازىلاردا ئۇنىڭغا مېۋىلەرنى كەلتۈرۈپ، گۈللەرنى تەقدىم قىلىپ، خۇددى ئۇرۇشتا يېڭىپ قايتقان قەھرىماننى ئافىنا ئاياللىرى قارشى ئالغاندەك ھۆرمەت قىلاتتى. قىسقىسى، بەزم باشلانغىچە بىزنىڭ پول ھەممىنىڭ دىققىتىدە ۋە ھۆرمىتىدە بولدى.

مەن تەمبۇرنى ئېلىپ تارلىرىنى چېكىشكە باشلىدىم ... پولنىڭ مەسلىكى يېشىلىپ، مۇقەددەس ئاغزى بىلەن ناخشا ئېيتتى... ناخشىنىڭ سۆزلىرى ئەل — فەرىدنىڭ ①قەسىدىسىدىن ئىدى:

تىنچ تۇرالايدىغان مەن ئەمەس، باشقىلاردۇر،
ئىشقا خىيانەتكار مەن ئەمەس، باشقىلاردۇر!

ھەممە دىققەت بىلەن خۇددى ئەل- مائۇسنىڭ ئۆزى ئۇ دۇنيادىن كېلىپ جەننەتنىڭ ناخشىسىنى ئېيتىۋاتقاندەك، بويۇنلىرىنى سوزۇپ پولنىڭ ناخشىسىنى تىڭشايتتى. ئۇ شېئىرنى ئېيتىپ بولۇپ پول جىم بولدى. مېھمانلار پول يەنە بىر قەدەھ شاراب ئىچكەندىن كېيىن ناخشا ئېيتىشنى داۋام قىلدۇرىدۇ دەپ ئويلاشتى، ئەمما پول ئۈنچىقماي ئولتۇرۇۋالدى.

پول: (جىددىي ئاھاڭدا) ئەمدى سۆزۈڭنى مۇشۇنىڭ بىلەن تامام قىلارسەن دەپ ئىشىنىمەن، مەن سېنىڭ بۇ ئەخمەقلەرچە ۋالاقلىشىڭنى ئاڭلاشنى خالىمايمەن. بىزنىڭ دوستلىرىمىز بۇ مەنىسىز سۆزلەردىن ھېچقانداق تەسىرات ئالالماسلىقلىرىغا شۈبھەم يوق.

يۈسۈپ: ئاخىرغىچە ئاڭلاشقا مۇمكىنچىلىك بېرىشىڭنى سېنىڭدىن سورايمەن.

پول: (ئورنىدىن تۇرىدۇ) بۇ ئورۇنسىز سۆزلەر مېنىڭ سىلەر بىلەن بىللە بولغىنىمغا قارى-

① ئەل - فەرىد ئۆمەر ئىبنى ئەل - فەرىد (1181—1235) ئەرەبلەرنىڭ مەشھۇر ئۇسلۇبچىدىكى شائىرى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى كۆپىنچە ئاللانى ياقىلاپ كۈيلەيتتى ۋە ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ مۇھەببەت قوشاقلىرىنى ئىپادىلەيتتى.

غاندا، قىزدۇراق ئۆيۈلمىگەندەك كۆرۈنىدۇ، خەير خوش!

يېلىنا: (پولغا ھېلىتى كۆز بىلەن قارايدۇ) ئولتۇرۇڭ پول، ئۇ نېمىلەرنى سۆزلىمىسۇن، بەربىر بىز سىز تەرەپتە. [پول ئولتۇرىدۇ. ئۇنىڭ چىرايىدا سەۋرلىك ۋە مۇلايىملىق سېزىلىدۇ.]

سەلىم: (سۆزىنى داۋام قىلدۇرىدۇ) شۇنداق قىلىپ، شۆھرەت قازانغان ۋە جانغا تەككەن پول شېئىرىنى ئوقۇپ بولدى — بار - يوقى بىرلا شېئىر — ئەل - پەرىد قەسىدىلىرىدىن ئىدى ۋە كېيىن جىم بولدى.

ئۇ خۇددى ئاچ قالغانلارغا نەزىر قىلىپ ئاش بەرگەندەك، تەمىنى تېتىتىپلا، ئايىغى بىلەن ئۈستەلنى تېپىپ ئۆرۈپ، قەدەھلەرنى سۇندۇرۇپ، شارابلارنى تۆكۈپ، نېل بويىدىكى سىغىنىكىسكە ئوخشاش ئۇنچىقماي ئولتۇرۇۋالدى. خانىملار بىرلەپ تۇرۇپ نازۇك سۆزلەر بىلەن يەنە باشقا ناخشىلارنى ئېيتىپ بېرىشىنى سوراشتى، ئۇ بولسا: «ماڭا تومۇ تېگىپ قالدى، تامىقىم ئاغرىپ قالدى» دەپ ئۇلاردىن ئۆزرە سورىدى. كېيىن مۆھتەرەم زاتلار، بايلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئۇنىڭ ناخشا ئېيتىپ بېرىشىنى ئىلتىماس بىلەن سوراشتى، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆتۈنۈشلىرى قوبۇل قىلىنماي، يالۋۇرۇشلىرى بىكار بولدى. ياق، ئۇ تەۋرەنمەس، تېگىپ بولمايدىغان غەزەپلىك بولۇپ، خۇددى ئاللاتائالا بۇنىڭ يۈرىكىنى تاشقا ئايلاندۇرۇپ كۆكرىكىدە بولغان ئاھاڭلارنى نازۇك كىشىگە ئايلاندۇرغاندەك بولۇۋالدى.

بىردەم كېچىدىن كېيىن، مېھمانلار سورۇنۇپ چارچىغاندىن كېيىن جالال پاشا پولنى قوشنا ئۆيگە چاقىرىپ: «پول ئەپەندى، بىزنىڭ بۇ كېچىمىزنىڭ كۆڭۈللۈك ياكى كۆڭۈلسىز ئۆتۈشى سىزگە باغلىق. شۇنىڭ ئۈچۈن سىزگە ئاز بولسىمۇ مېنىڭ ھەدىيەمنى قوبۇل قىلىشىڭىزنى سورايمەن، ئۇ ئەلۋەتتە سىزنىڭ ناخشا ئېيتىپ بېرىشىڭىز ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى مېنىڭ سىزنى ھۆرمەتلەپ قىلغان ھەدىيەم، سىزدىن مېنىڭ ۋە مېھمانلارنىڭ خاتىرىنى قالدۇرماستىن بىر ئاز ناخشا ئېيتىپ كۆڭلىمىزنى ئېچىشىڭىزنى سورايمەن» دەپ ئوچۇمغا تولدۇرۇپ ئالغان دىنارلارنى پولنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن پول مەغرۇرلىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ، غەزەپ بىلەن دىنارلارنى ئۈستەل ئۈستىگە تاشلاپ، غالىب پادىشاھلارنىڭ ئاۋازى بىلەن: «جالال پاشا سىز مېنى پەسلەشتۈرۈۋاتىسىز ھەم ھاقارەت قىلىۋاتىسىز! ھەممە مېھمانلىرىڭىز قاتارىدا مەنمۇ سىزنى تەبرىكلەش ئۈچۈن كەلدىم. مەن سىزنىڭ كېچىڭىزگە ناخشا ئېيتىپ، شېئىر ئوقۇپ، ئۆز قەلبىمنى سېتىپ پۇل تاپقىلى كەلگىنىم يوق» دەپ ھۆركىرىدى. مانا شۇ ۋاقىتتا جالال پاشانىڭ ئاچچىقى كېلىپ بۇنىڭغا بەزىبىر قوپال سۆزلەرنى ئېيتىۋەتتى. مانا بۇ پولنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈپ، لەنەت ۋە ھاقارەتلەر ئېيتىپ پاشانىڭ ئۆيىنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. مەن ئەزەلدىن بەختسىز ئادەم، چىرايلىق يۈزلەرنى، كېلىشكەن قامەتلەرنى، پۇراقلىق شارابلارنى ۋە مەززىلىك تاماقلارنى تاشلاپ، تەمبۇرۇمنى قولتۇقۇمغا قىسىپ، پولنىڭ ئارقىسىدىن چىقىشقا مەجبۇر بولدۇم.

مانا بۇ ئۆتۈپ كەتكەن تەرسا بىلەن دوستلۇقىمىزنىڭ يوقالماسلىقى ئۈچۈن مەن ھەممىنى قۇربان قىلدىم. مەن بۇ بۇتقا شۇنداق قۇربانلارنى قىلسامۇ، بۇ تا شۇ ۋاقىتقىچە مېنىڭ بۇ قىلغان يىگىتچىلىكىمگە ۋە مېنىڭ توغرا دوستلۇق مۇئامىلەمگە ئۆزىنىڭ مىننەتدارلىقىنى ئىزھار قىلمىدى.

يۈسۈپ: (كۈلۈپ) بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئادەم ھەيران قالغۇدەك ۋە يىڭنە بىلەن كۆز چاناقلىرىغا يېزىپ قويغۇدەك ئۇنتۇلماس تارىخىي ۋەقە بوپتۇ!

سەلىم: مەن تېخى بولغان ۋەقەنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ تۈگەتمىدىم. ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان ئەھۋاللار ئەمدى ئېيتىلىدۇ، بۇنداق ۋە-

قەلەر توغرىلىق ئىراننىڭ ئارىمانى ① ياكى ھىندىلارنىڭ شىۋاسىنىڭ ② ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيدۇ.

پول: (يىلىناغا) مەن سىزنىڭ ھۆرمىتىڭىزنى قىلىپ قالغانىدىم، ئەمدى سىزدىن ئۆتۈنىمەن، بۇ ياقىغا ئەمىر قىلىڭ كۆرۈلدىمىسۇن.

يىلىنا: پول، مەيلى سۆزلەۋەرسۇن! بۇ ۋەقە نېمە بىلەن تامام بولسىمۇ، بىز پۈتۈن قەلبىمىز بىلەن سىز تەرەپتە.

سەلىم: (يەنە يېڭى تاماكا تۇتاشتۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلىدۇ) شۇنداق قىلىپ، مەن سىلەرگە بىز جالال پاشانىڭ ئۆيىدىن چىقتۇق دېگەنىدىم، يولدا پول بايلارنى، ئاتاقلىق كىشىلەرنى تىللاپ ماڭسا، مەن بۇنى تىللاپ ماڭدىم. كېيىن بولسا ... سىلەر بۇلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ تارقىلىپ كېتىشكەندۇ دەپ ئويلىغانسىلەر؟ ياكى تۈنۈگۈنكى كېچە شۇنىڭ بىلەن ئاياقلاشتى دەپ ئويلامسىلەر؟ سىلەر ماڭا قۇلاق سېلىڭلار ۋە ھەيران بولۇڭلار! سىلەر جالال پاشانىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدا ھەبىپ سەئىدىنىڭ ئۆيى بارلىقىنى بىلىسىلەر؛ بۇ ئىككى ئۆينى بىر-بىرىدىن كىچىككىنە بىر باغ ئايرىپ تۇرىدۇ. ھەبىپ سەئىدى — خىيالپەرەس ۋە مەينى، ناخشىنى ياخشى كۆرىدىغان كىشى؛ پول، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ئارزۇ-ھەۋىسى ئىدى. بىز جالال پاشانىڭكىدىن چىققاندا، پول كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا خۇددى تەسلىم بولمىغان دۆلەتنى يېڭىش پىلانىنى ئويلاپ تۇرغان بۈيۈك لەشكەر باشلىقىدەك ماڭلىيىنى تۇتۇپ بىر ئاز ئويلىنىپ تۇردى. كېيىن ئۇ تۇيۇقسىزلا ھەبىپ سەئىدىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ كۈچىنىڭ بېرىچە ئىشىكىدىكى قوڭغۇراقنى باستى. ھەبىپ ئىشىك ئالدىدا كىچىكى خالاتتا پەيدا بولدى؛ ئۇ ئەسنەپ، ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، ئۆزىچە بىر نېمىلەر دەپ غۇدۇڭشىيتتى. ئۇ پولنى تونۇپ ۋە مېنى قولتۇقۇمدىكى تەمبۇر بىلەن كۆرگەندىن كېيىن ئۇيقۇسى دەررۇ ئېچىلىپ، ئۇنىڭغا ئاسماندىن مۆجىزە پەيدا بولغاندەك خۇشال بولدى. ئۇ خۇشاللىقىدا بىزنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ: «سىلەر قانداق دۇئالارنىڭ ئىجاۋىتىدىن بۇ ياققا كېلىپ قالدىڭلار؟» دېدى. «بىز سېنىڭ ئۆيۈڭدە جالال پاشانىڭ ئوغلىنىڭ توينى ئوينىغىلى كەلدۇق» دېدى پول. «جالال پاشانىڭ ئۆيى سىلەرگە تارچىلىق قىلدىمۇ؛ بۇ مېنىڭ ئەسكى ئۆيۈمگە ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ توينى ئوينىغىلى كەلدىڭلەرمۇ؟» دەپ سورىدى ھەبىپ. بۇ سوئالغا: «تەمبۇر بىلەن ناخشا ئاڭلىغىلى جالال پاشانىڭ ئۆيىدىكى ئادەملەرنىڭ قۇلىقى يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز سېنىڭكىگە كەلدۇق... بۇ يەرگە مەي ۋە بانانلارنى ئېلىپ كەلگىن، بىكارغا سۆز قىلىپ ۋاقىت ئۆتكۈزمە» دېدى پول. قىسقىسىنى ئېيتقاندا، بىز ئۈستەل يېنىغا كېلىپ ئولتۇردۇق. پول بىر-ئىككى قەدەھ مەي ئىچكەندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ پاشانىڭ بېغىغا ئېچىلىدىغان دېرىزىنى ئاچتى ۋە ماڭا تەمبۇرنى سۇنۇپ بۇيرۇق بىلەن: «ئاھ سەلىم مانا سېنىڭ ھاساڭ، بۇنى شۇنداق بىر يىلانغا ئايلاندۇرغىنكى، ئۇ ھەممىنىڭ بارلىق يىلانلىرىنى يۇتسۇن. (نېخاۋەند) ئاھاڭلىرىنى چېلىپ ۋە ئۇزۇن چالغىن» دېدى. قۇلىنىڭ بويسۇنۇشتىن باشقا نېمە ئىلاجى بار، مەن تەمبۇرنى ئالدىم-دە، چېلىشقا باشلىدىم. پول جالال پاشانىڭ ئۆيىگە قاراپ كۆتۈرەلىگۈ ئاۋاز بىلەن ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى (سەلىم بىر مىنۇت جىم بولۇپ يۈزىنى

---

① ئارىمان — قەدىمكى زاماندىكى ئىرانلىقلارنىڭ (زوروئاستېرىيە) يامانلىقنىڭ باشلىنىشىنى ياراتقۇچى خۇداسى.

② شىۋا — ھىندى مىفولوگىيىسىدە بولغان ئۈچ ئاساسىي خۇدالارنىڭ بىرى بولۇپ، بۇزۇۋەيران قىلغۇچى ۋە ياراتقۇچى خۇداسى.

جىددىي تۇسكە كىرگۈزۈپ، ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلايدۇ.)

مەن پولنى 15 يىلدىن بېرى بىلىمەن. مەن ئۇنى كىچىك ۋاقتىمدىن، ئۇنىڭ بىلەن بىللە بىر مەكتەپتە ئوقۇغان كۈنلىرىمىزدىنلا تارتىپ بىلگەنىدىم. مەن ئۇنىڭ خۇشال ۋاقتىدا ۋە قايغۇلۇق ۋاقتىدا ئېيتقان ناخشىلىرىنى ئاڭلىغانىدىم؛ مەن ئۇنىڭ ناخشىلىرىدا بالىسىدىن ئايرىلغاندا يىغلىغان ئانىلارنىڭ ھەسرىتىنى، ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ خۇشاللىقىنى ۋە غالىپلارنىڭ خۇشال-خۇراملىقىنى ئاڭلايتتىم. مەن ئۇنىڭ ئاستا ئۈنىنى پۈتۈن شەھەر ئۇيقىغا چۆككەندە، قاراڭغۇ تۈنلەردە ئاڭلايتتىم. مەن ئۇنى چېركاۋ قوڭغۇراقلىرىنىڭ سىرلىق ئاۋازلىرى بىلەن تولغان لىۋاننىڭ كەڭ ۋادىلىرىدا ئاڭلايتتىم.

مەن ئۇنىڭ بىر قېتىم ناخشا ئېيتقىنىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ قەلبىدىكى ھەر بىر ھەرىكەتلەرنى بىلىمەن دەپ ئويلىغانىدىم. ئەمما ئاخشام ئۇ جالال پاشانىڭ ئۆيىگە قاراپ، كۆزىنى يۇمۇپ:

ھەر كۈنى مەن ئۆز سۆيگىنىمدىن قىلام شىكايەت،

ھەر شىكايىتىمنى ئارتار ھەۋەس نىھايەت...

دېگەن مىسرالارنى خۇددى شامال كۈزدە يوپۇرماقلارنى شىلدىرلاتقاندەك ئويناتىپ ئېيتقاندا مەن ئۆز-ئۆزەمگە: مەن ئىلگىرى پولنىڭ يۈرىكىنىڭ ئۈستىنىلا بىلگەن بولسام، ئەمدى ئۇنىڭ نېگىزىدىكىچە چۈشەندىم. ئىلگىرى مەن پولنىڭ پەقەت ئاۋازىنىلا ئاڭلىغان بولسام، ئەمدى مەن ئۇنىڭ يۈرىكىنىڭ سىرىنىمۇ ئاڭلىدىم دەپ ئېيتتىم...

پول بولسا مىسرا كەينىدىن مىسرانى، ناخشا كەينىدىن ناخشىنى ئېيتماقتا ئىدى، ماڭا ھاۋادا شۇ كەمگىچە ئاڭلىمىغان ئىلھاملار بىلەن خۇددى يەردە مەقسەتلىرىگە يېتەلمەي ئۆلۈپ كەتكەن ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ روھلىرى بىر-بىرىگە بولۇپ ئۆتكەن مۇھەببەتلىرى توغرىلىق قاراڭغۇ تۈندە، ئىنسانلارنىڭ يوشۇرۇنغان ئۈمىدلىرى بىلەن ئاۋازلىرىنى ئويغىتىپ، ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى خاتىرىلەرنى پىچىرلاپ چاقىرىپ تەكرارلاۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ھە، جانابلار، بۇ ئادەم (پولنى كۆرسىتىپ) ئاخشام يۇلتۇزلارغىچە كۆتۈرۈلدى. ھەيران قالغىدەك ئىش، ئۇ تاڭ ئاتقىچە يەرگە چۈشمىدى. كىتابلاردا يېزىلغاندەك بۇ ئۆزىنىڭ دۈشمەنلىرى تا ئاياق ئاستىغا يىقىلمىغىچە، ئۇ ھېچ توختىمىدى. جالال پاشانىڭ مېھمانلىرى بولسا، ھەبىب سەئىدىنىڭ ئۆيىدە ئېيتقان بۇنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاپ، ھەممىسى دېرىزىنىڭ ئالدىغا توپلىنىپ، بۇنىڭ ھەر بىر ئېيتقان ناخشىسىغا ئۆزلىرىنىڭ خۇشاللىقلىرىنى ئىزھار قىلاتتى ۋە ھەممىسى — ئەرلەر، ئاياللار — ھەر بىر مىسرادىن كېيىن، ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەر بىر ئاۋازدىن كېيىن ئۇھ تارتىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. مېھمانلارنىڭ بەزىلىرى باققا چىقىپ، دەرەخلەرنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ راھەتلىنىپ، لەززەتلىنىپ ۋە ھەيران بولۇشماقتا ئىدى. بۇ ئەخمەق ئۇلارنى يەرگە ئۇرۇپ ھاقارەتلىشى بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرىنى ئىلاھىي مەسلىك بىلەن تولدۇردى. بەزىلىرى ئۇنى ماختاپ خۇشامەت قىلىپ، ئۇنىڭ قايتىپ كېلىشىنى ئۈمىد قىلىشتى، باشقىلىرى بولسا پوپوزا قىلىپ ھاقارەت قىلىشتى. كېيىن مەن تويدا بولغانلارنىڭ بىرىدىن جالال پاشانىڭ بۇنىڭغا ناھايىتى ئاچچىقى كېلىپ، ئۆي ئىچىدە تۆمۈر قەپەزدىكى شىردەك ئۇياقتىن-بۇياققا مېڭىپ، سۇلتاننى غەزەپ بىلەن تىللاپ، مېھمانلىرىنىڭ مەي تولدۇرۇلغان قەدەھ ۋە تاماقلارنى كۆتۈرۈشۈپ باققا چىقىپ ئولتۇرغانلىقلىرىغا ئاچچىقى كەلگەنلىكىنى ئاڭلىدىم.

ماناا ئاخشام بولغان ۋەقە. قېنى ئەمدى سىلەر بۇ ئەقىلسىزلىقلارغا نېمە دەيسىلەر؟ بۇ ئادەمنىڭ خۇلقى ئېتىبارى، ئۇنىڭ ياۋايىلارچە مىجەزى توغرىسىدا سىلەرنىڭ پىكىرىڭلار قانداق؟

خەلىل: ھەيران قالغۇدەك بىر ۋەقە. ئەگەردە مېنىڭ پىكرىمنى بىلمەكچى بولساڭلار، ئۇ ۋاقىتتا مەن پولنىڭ تالانتىغا زوقلىنىمەن؛ لېكىن مەن قانچە ھۆرمەتلىسەممۇ، ئەمما مېنىڭ ئېيتىشىم كېرەككى، ئۇ ئاخشام ناتوغرا ئىش قىلىپتۇ. ئۇ ھەبىب سەئىدىنىڭ ئۆيىدە ئېيتقان ناخشىسىنى جالال پاشانىڭ ئۆيىدە ئېيتسا، بەلكى ئادەملەرنىڭ مۇھەببىتىنى ئۆزىنىڭ سەنئىتىگە تېخىمۇ كۆپرەك جەلب قىلغان بولاتتى. يۇسۇپ ئەپەندى، سەن قانداق ئويلايسەن؟

يۇسۇپ: مەن پولنى ئەيىبلىيەلمەيمەن، لېكىن ئۇنىڭ سىرلىرىنى بىلىشكىمۇ تىرىشمايمەن؛ مەن بۇ ئۇنىڭ شەخسى ئىشى دەپ بىلىمەن. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، سەنئەت ئادەملىرى خۇسۇسەن سازەندىلەرنى ئاددىي ئادەملەرگە قارىغاندا، كۈچلۈك پەرق قىلىشىنى بىلىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى باشقا ئادەملەرنىڭ قىلمىشلىرىنى ئۆلچىگەندەك ئۆلچەش ناتوغرا ۋە ئادالەتسىزلىك بولىدۇ. رەسسام دېگەندە، — ئۆز تۇيغۇ ۋە پىكىرلىرىنى ئىپادىلەشتە يېڭى شەكىل پەيدا قىلغان ئىجادىي شەخسلەرنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرىمەن، — رەسسام ھەممە ۋاقىت ئۆز ئائىلىسىگە ۋە دوستلىرىغا يات، ئۇ، ئۆز ۋەتىنىدىمۇ، ئومۇمەن بۇ دۇنيادا يات. چۈنكى باشقىلار غەرىبكە قارىسا، رەسسام شەرققە قارايدۇ. رەسسام ئۆزى ئېنىق بىلمىگەن قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن تەسىرنى كەچۈرىدۇ. ئۇ بەختلىكلەر ئارىسىدا بەختسىز، بەختسىزلەر ئارىسىدا بەختلىك، كۈچلۈكلەر ئارىسىدا كۈچسىز، كۈچسىزلەر ئارىسىدا كۈچلۈك. ئۇ ئادەملەرگە ياقامدۇ ياكى ياقمامدۇ، لېكىن رەسسام ئۇلارنىڭ قانۇنلىرىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

خەلىل: يۇسۇپ ئەپەندى، سېنىڭ بۇ ئېيتقان سۆزلىرىڭ سېنىڭ گۈزەل سەنئەت توغرىسىدىكى ماقالەڭدە يېزىلغان مەقسەت ۋە پىكىرلىرىڭگە ئوخشاشلا. سەن ماڭا يەنە بىر تەكرارلاشقا رۇخسەت قىل، بىزنىڭ مۇستەقىل مىللەت بولۇپ ياشىيالماسلىقىمىزغا ۋە مىللىتىنىڭ يوق بولۇشىغا سەن نەسىھەت قىلغان غەربىي ياۋروپانىڭ روھى سەۋەبچىدۇر.

يۇسۇپ: دېمەك، سەن پولنىڭ ئاخشامقى قىلمىشىنى ياۋروپا روھىنىڭ تەسىرىدىن دەپ ھېسابلاپ، ئۇنى يامان كۆرۈپ نەپرەتلىنىۋاتامسەن؟

خەلىل: مەن پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن پول ئەپەندىنى ھۆرمەتلىسەممۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئاخشامقى قىلمىشىغا ئۆزەمنىڭ ئەجەبلەنگەنلىكىمنى بىلدۈرىمەن.

يۇسۇپ: ئۇنداق بولسا، سۇلىبانغا ئۆز ئاۋازىنى، ئۆز سەنئىتىنى ئۆزى خالىغىنىچە ۋە خالىغان يەردە ئىشلىتىش ئۈچۈن تولۇق ئەركىنلىك بېرىلمىگەنمىدى؟

خەلىل: توغرا، ئۇ نېمە خالىسا شۇنى قىلىشى مۇمكىن. لېكىن بۇنداق «ئەركىنلىك» بىزنىڭ جەمئىيەت ھاياتىمىزغا توغرا كەلمەيدۇ دەپ ھېسابلايمەن. بىزنىڭ تەربىيىمىز، ئۆرپ-ئادەتلىرىمىز پولنىڭ ئاخشامقى قىلمىشىغا ئوخشاش قىلمىشلارغا يول قويمايدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئىنتايىن ئېغىر ئەھۋالغا قالدۇردى.

يېلمىنا: بۇ ئىبرەتلىك دۇزاكىرە! لېكىن مۇزاكىرىنىڭ نىشانىسى بۇ يەردە ئۆز ئىچىمىزدە بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەلۋەتتە ئۇ ئۆزىنى ئۆزى ياقلايدۇ.

پول: (خېلى ئۇزاق ۋاقىت جىم تۇرغاندىن كېيىن) مەن سىلەرنىڭ بۇ ۋاقەنى زادىلا سۆزلىمەسلىكىنى خالىغانىدىم. توغرىسىنى ئېيتقاندا ئۆنۈگۈن كېچىسى بولغان ۋەقە، شۇ كېچە بىلەن تامام بولۇپ كەتكىنى ياخشى بولاتتى! ئەمما جانابى بېكنىڭ سۆزىچە مەن «ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغىنىم» ئۈچۈن مەن بۇ ھەقتە بولغان ئۆز پىكرىمنى ئېيتىپ ئۆتۈشۈم كېرەك. سىلەر بىلىسىلەر، — شۇنىڭدەك مەن ئۆزەممۇ ياخشى بىلىمەن، — تونۇشلارنىڭ كۆپىنچىسى مېنى ئەيىبلەيدۇ. بەزىلىرى مېنى ئەركىنلىك قىلىدۇ دېيىشىدۇ، بەزىلىرى قەستەن شۇنداق قىلىدۇ. ھەتتا بەزىلىرى مېنى پەس ئادەم دەپ ھېسابلايدۇ، — پەس ئادەمدە نومۇس بولمايدۇ. بۇنداق ھاقارەتلەرنىڭ سەۋەبى نېمە؟ سىلەر بۇ ھەقتە قانداق ئويلايسىلەر؟ بۇنىڭ سەۋەبى — مېنىڭ خۇلقىمدا. ھە، مېنىڭ خۇلقىمدا،

مەن ئۇلنى ئۆزگەرتەلمەيمەن، ئەگەر ئۆزگەرتىشكە ئىمكانىيەت بولغاندىمۇ مەن خالىماس ئىدىم. سىلەر كىشىلەرنىڭ مېنىڭ بىلەن ۋە مېنىڭ خۇلقۇم بىلەن نېمە ئىشى بار دەپ ئېيتىسىلەر؟ ئۇلار مېنىڭ دۇنيادا بارلىقىمنى ئۇنتۇيالامدۇ؟ بىزنىڭ شەھىرىمىزدە ناخشىچىلار، دېكلاماتورلار، سازەندىلەر، شائىرلار ۋە خۇشامەتچىلەر ناھايىتى كۆپ، بولۇپمۇ قىممەتلىك چېكىمچىلىككە ئۆگەنگەنلەر كۆپ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاۋازلىرىنى، پىكىرلىرىنى، تۇيغۇلىرىنى ۋە جانلىرىنىمۇ دىنارغا، مەززىلىك تاماقلارغا ۋە بوتۇلكا، مەيگە سېتىشتىن قايتمايدۇ. بىزنىڭ ئاقسۆڭەكلەر ھەم بايلار بۇ سىرنى ئاللىقاچان بىلىۋالغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار سەنئەت ۋە ئەدەبىيات ئوغلانلىرىنى ئەرزان باھا بىلەن سېتىۋالىدۇ، كېيىن بولسا، ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ ياخشى ئاتلىرىنى ياكى پەيتونلىرىنى كوچىلاردا كۆرسىتىپ ماختانغاندەك، ئۆيلىرىدە، سارايلىرىدا كىشىلەرگە كۆرسىتىدۇ. ھە، جانابلار، شائىرلار، ناخشىچىلار شەرقتە — قىممەتلىك چەككۈچىلەرنىڭ يەملىگەن يېرى. ئۇلار تويلاردا ناخشا ئېيتىشقا، زىياپەتلەرنى قىزىتىشقا، قەبرىستانلاردا ئۆلۈكلەرگە يىغلاشقا مەجبۇر قۇللاردۇر. بۇ سازلار! ئۇلارنى ھەم قايغۇلۇق كۈنلىرى، ھەم خۇشاللىق كۈنلىرى تولغاپ چالىدۇ، ئەگەر ئويناشقا ھېچ سەۋەب تاپالمىسا ھېچ قىممىتى قالمىغان نەرسىگە ئوخشاش بىر چەتكە تاشلاپ قويىدۇ. مەن ئاقسۆڭەكلەر بىلەن بايلارنى ئەيىبلىمەيمەن، — ياق، مەن ئۆزلىرىنىڭ قەدرىنى بىلمىگەن، نومۇسلىرىنى ساقلىمىغان ناخشىچى، ئەدەبىياتچى ۋە شائىرلارنى ئەيىبلەيمەن. مەن ئۇلارنى، بۇ ئۇششاق - چۈشەندىكلەردىن يۇقىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئەيىبلەيمەن. مەن ئۇلارنى، پەسلىكتىن ۋە خورلۇقتىن ئۆلۈمنى ياخشى كۆرمىگەنلىكى ئۈچۈن ئەيىبلەيمەن.

خەلىل: (ئەسەبىيلىشىپ) تۈنۈگۈن ئادەملەر سىنىڭدىن كەمتەرلىك بىلەن ۋە ھەر تۈرلۈك يوللار بىلەن ئۆتۈنۈپ پەقەتلا بىرلا ناخشا ئېيتىپ بېرىشىڭنى سورىدىغۇ، جالال پاشانىڭ ئۆيىدە ناخشا ئېيتىشنى سەن ئۆزەڭچە قانداقتۇر بىر پەسلىك ۋە خورلۇق دەپ بىلىشىڭ ئەجەبلىنەرلىكقۇ؟

پول: ئەگەر جالال پاشانىڭ ئۆيىدە مەن ناخشا ئېيتالمىغىنىمدا، مەن ئېيتقان بولاتتىم. ئەمما مەن ئەتراپىمغا قارىدىم! يىغىلغانلارنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك پۈتۈن ئاۋازلارنىڭ ئارىسىدا پەقەت دىنارنىڭ جاراڭلىغان ئاۋازىنىلا ئەڭلا بىلىدىغان بايلار ئىدى. ياكى باشقىلارنى خورلاپ، يالغۇز ئۆزلىرىنىلا چوڭ تۇتىدىغان ئاقسۆڭەكلەر ۋە ئاتاقلىق كىشىلەر ئىدى. مەن ئەتراپىمغا قاراپ، نېخاۋەندنى راساداىن ياكى ئۇششاقنى ئىسپاھاندىن (1) ئايرىۋالالايدىغان بىرمۇ ئادەمنى كۆرمىدىم. مانا شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۇلارغا كۆڭلۈمنى ئاچمىدىم ياكى يۈرەك سىرلىرىمنى ئۇلارغا بىلدۈرمىدىم. ساز بولسا — قەلبىنىڭ تىلىدۇر. بۇ كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان، سازەندە يۈرىكىدىن تىڭشىغۇچىنىڭ يۈرىكىگە بارىدىغان دولقۇندۇر؛ ئەگەر سازەندىنىڭ ئالدىدا ئۇنى ئاڭلايدىغان ۋە چۈشىنىدىغان كىشى بولمىسا، ئۇ ئۆزىنىڭ يۈرىكىدىن چىقىرىپ ھەۋەس بىلەن ئېيتالمايدۇ. ساز بولسا ساز قىلىنغان لېرانىڭ تارىدۇر. ئەگەر بۇ تارىلار بوشاپ قالسا، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى يوقىتىپ ئاددىي بىر يىپلارغا ئوخشاپ قالىدۇ. (پول سۆزىنى توختىتىپ، سەھنىدە بىر نەچچە قەدەم ماڭىدۇ، كېيىن سۆزىنى يەنە ئاستا باشلايدۇ.) ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈن جالال پاشانىڭ ئۆيىدە مېنىڭ تارلىرىم بوشاپ كەتتى. مەن مېھمانلارغا — ئەر ۋە خوتۇنلارغا قاراپ — ئىككى يۈزلۈكنىڭ يېنىدا نازلىنىپ ئولتۇرغان خوتۇننى، ھەر خىل قىياپەتكە كىرەلەيدىغان ئالدامچى يېنىدا — ئەقىلسىز خوتۇننى ۋە ئەخمەقنىڭ يېنىدا مەغرۇرلىنىپ ئولتۇرغانلارنى كۆردۈم. ئۇلارنىڭ ماڭا قىلغان خۇشامەتلىرى مېنى توختىتىپ قويدى! ئەگەر مەن باشقا باقا سازەندىلەرگە ئوخشاش بولسام ئىدى، ئۇ ۋاقىتتا ماڭا ھېچكىممۇ ئېتىبار قىلمىغان بولار ئىدى.

خەلىل: (چاتچاق قىلىپ پولنىڭ سۆزىنى بۆلىدۇ) دېمەك شۇنىڭدىن كېيىن سەن قەستەن ھەبىب سەئىدنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇلارغا ئۆچلۈك قىلىپ، ئەلۋەتتە شۇ مەقسەت بىلەن — تاڭ ئاتقىچە ناخشا ئېيتقان ئىكەنسەن-دە!

---

(1) راسادا، ئۇششاق، ئىسپاھان، نېخاۋەند - ئەرەپ سازلىرىنىڭ نامى.

پول: مەن تالاڭ ئاتقىچە ناخشا ئېيتتىم، چۈنكى مەن يۇرتىمىزدىكى ئېغىر ھېسلاردىن قۇتۇلۇشنى ھەم مۈرەمدىكى ئېغىر يۈكلەرنى تاشلاشنى خالىدىم. چۈنكى مەنمۇ تۈنۈگە، ھاياتقا ۋە تەقدىرىمگە تەن بەردىم. چۈنكى ماڭا پاشانىڭ ئۆيىدە بوشاپ قالغان تارلىرىمنى يېڭىباشتىن چىڭىتىش زۆرۈر ئىكەنلىكىنى سەزدىم. خەلىل بېك، ئەگەر سەن مېنى قەستەن ئۆچ ئېلىشقا شۇنداق قىلدى دەپ ئويلىساڭ، ئويلاشقا ھەققىڭ بار، ئىختىيارىڭ ئۆزەڭدە، سەنئەت — ئەركىن قۇش، بۇ نەرسە قاچان خالىسا - شۇ چاغ كۆكتە ئۇچىدۇ، خالىسا يەرگە چۈشىدۇ ۋە دۇنيادا ھېچقانداق كۈچ بۇنىڭغا كىشەنمۇ سالالمايدۇ ھەم ئۆزگەرتەلمەيدۇ. سەنئەت — بۇ ئالىي بىر روھكى، ئۇنى ياكى سېتىۋېلىشقا ھەم سېتىشقا مۇمكىن ئەمەس. شەرق خەلقلىرى بۇ ھەقىقەتنى چۈشىنىشلىرى كېرەك. ھەقىقىي رەسسام بىزدە قىزىلگۈگۈرتكە قارىغاندا كەمرەك ئۇچرايدۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قەدرىنى بىلىشلىرى كېرەك، چۈنكى ئۇلارنىڭ قەلبى ئاللاتائالانىڭ ئىلاھى مەيى بىلەن تولدۇرۇلغان بىر قۇتىغا ئوخشايدۇ.

يۇسۇپ: پول، مەن ساڭا قوشۇلىمەن. سەن مېنىڭ پىكىرلىرىمنى ھەم ئېيتتىڭ؛ مەن ئۇنى ساڭا ئوخشاش بۇنداق ئېيتالمىغان بولاتتىم! سەن — سەنئەت ئوغلى، مەن بولسام ئاددىي بىر تەكشۈرگۈچىمەن، ئىككىمىزنىڭ پەرقىمىز خۇددى ئېچىتىلغان ئۈزۈم بىلەن يېتىلگەن ۋىنو ئارىسىدىكى پەرقتەكلا.

سەلىم: سۇلىبان-ياخشى ناخشا ئېيتىدۇ دېيىشىدۇ؛ ئۇنى ئاڭلىغانلار ئۇنىڭغا قوشۇلىدۇ ھەم ئىتائەت قىلىدۇ.

خەلىل: مەن قوشۇلمىدىم ۋە ھېچقاچان قوشۇلمايمەن. بۇنىڭغا ئوخشاش پەلسەپە بىزگە ياۋروپادىن تارقالغان كېسەللەرنىڭ بىرى.

يۇسۇپ: ئەگەر سەن، جانابى بېك، سۇلىباننىڭ قانداق ناخشا ئېيتقانلىقىنى ئاڭلىساڭ ئىدى، ئۇ ۋاقىتتا ئەلۋەتتە بىزگە قوشۇلغان بولاتتىڭ ھەم ئۆزەڭنىڭ ھەر قانداق پەلسەپەلىرىڭنى ئۇنتۇغان بولاتتىڭ.

[خىزمەتچى ئايال كىرىدۇ.]

خىزمەتچى ئايال: (يېلىناغا مۇراجىئەت قىلىپ) مۆھتەرەمە، كۇنافا① ئۈستەلگە قويۇلدى.

يۇسۇپ: (ئورنىدىن تۇرۇپ ھەممىگە مۇراجىئەت قىلىدۇ) قېنى مەرھەمەت قىلىڭلار بۇرادەرلەر، بىز سىلەرگە مەززىلىك تاماق تەييارلىدۇق. بۇ تاماقنىڭ تەمى مەززىلىك، خۇش پۇراقلىقى ناھايىتى ئارتۇق بولغىنى ئۈچۈن «سۇلبانىي» دەپ نام ئالغاندۇر.

[ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشىدۇ. يۇسۇپ مۇسىررا، خەلىل بېك، سەلىم مۇئاۋۇدلار چىقىپ كېتىدۇ. سۇلىبان بىلەن يېلىنا زالنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر - بىرىگە كۈلۈمسىرىگەن ھالدا قارىشىپ تۇرىدۇ.]

يېلىنا: (پىچىرلاپ) تۈنۈگۈن ئاخشام مېنىڭمۇ ناخشىڭىزنى تىڭشىغىنىمنى بىلەمسىز؟

پول: (ئەجەبلىنىپ) يۇرتىمىزنىڭ جانانى يېلىنا، بۇنىڭ بىلەن سىز نېمە دېمەكچى بولىسىز؟

يېلىنا: (ئۇيالغان ھالدا تېتىكلىك بىلەن) تۈنۈگۈن كەچقۇرۇنلۇقى مەن ھەدەم مەرىيەملەرنىڭكىدە ئىدىم. مەن شۇ يەردە قونۇپ قالدىم: ئۇنىڭ ئېرى كەتكەنىدى، ئۇ، كېچىسى يالغۇز يېتىشقا قورقىدۇ.

پول: قېيىن ئاغىڭىزنىڭ ئۆيى ئەل - خاراج كوچىسىدىدۇ؟

يېلىنا: ئۇلارنىڭ ئۆيى بىلەن ھەيبەت سەئىدنىڭ ئۆيى ئارىسىدا پەقەت بىرلا تار كوچا بار.

پول: دېمەك سىز مېنىڭ قانداق ناخشا ئېيتقانلىقىمنى ئاڭلاپسىز - دە؟

يېلىنا: مەن سىزنىڭ يۇرتىڭىزنىڭ ئۈنىدەشلىرىنى يېرىم كېچىدىن تارتىپ تا، تاڭ ئاتقىچە ئاڭلىدىم. مەن سىزنىڭ ئۈنىڭىزنى ئاڭلاپ خۇددى ئىلاھى بىر ئاۋازلارنى ئاڭلىغاندەك بولدۇم.

[نېرىدىكى ھۇجرىدىن يۇسۇپ مۇسىررا: «پول، بۇياققا مەرھەمەت قىلىڭ! كۇنافا سوۋۇپ قالدى!» دەپ چاقىرىدۇ. پول ۋە يېلىنا چىقىپ كېتىدۇ.]

(پەردە چۈشىدۇ)

نەشرگە تەييارلىغۇچى ئىلياس رەھىمى

① كۇنافا — ماي بىلەن قورۇلۇپ شېكەر ھەم ھەسەل ئارىلاشتۇرۇلغان تائام.

سابادا تارقىلسۇن ناخشام

روزى سايىت

تولۇپ زوقىغا چالاي مەرغۇللىتىپ ئامراق دۇتارىمنى،
بايان ئەيلەي ئايا دوستلار خۇشاللىق، ئىپتىخارىمنى.

يېڭى دەۋران، ۋەتەن مېھرى بېرىپ مەزمۇن ھاياتىمغا،
بەخت پەيزىگە چۆمدۈردى گۈزەل ياشلىق باھارىمنى.

ۋەتەن گۈلزارىدا سايراي بولۇپ بۇلبۇل سەھەر - تاڭدا،
سابادا تارقىلسۇن ناخشام كېزىپ ئاۋرالنى، تارىمنى.

ئاشىقىمەن باھارىڭغا

تۇرسۇن نىياز

كۆركەممەن ۋەتەن شۇنچە،
ئاشىقىمەن باھارىڭغا.
ئاشىقىمەن قۇياش سۆيگەن
نۇرلۇق گۈل جامالىڭغا.

سېنىڭ بەختىڭ، مېنىڭ بەختىم،
بەختىم يوق باھارىڭسىز.

ئارزۇيۇم چېچەك ئاتماس،
بۇ ئالتۇن زامانىڭسىز.

ئىقبالىم كۈلەر ياشناپ،
تەر تۆكسەم دىيارىمغا.
يەتكۈزگەي سېنىڭ ئىشقىڭ،
مەنزىلگە - نىشانىمغا.

كەچقۇرۇن

ئۆمەر ئىمىن

كۈلىدۇ كۆكتە تولۇنئاي،
ئەتراپ ھاۋالىق كەچقۇرۇن،
گۈللۈك، چېچەكلىك سۇ بويى،
ئەنبەر - ئىپارلىق كەچقۇرۇن.

ئۆتىدۇ شۇنچە كۆڭۈللۈك،
دوستلار ئارا باغ سەيلىسى،

ئۇچرىشار سۆيگەن يۈرەكلەر،
بۇندا قارارلىق كەچقۇرۇن.

تۆھپىكار بۈگۈنكى ئىشتا،
تاڭلا زەپەرنىڭ كۈيىدا؛
سالىدۇ قىزغىن پاراڭلار،
ھوزۇر ئالارلىق، كەچقۇرۇن.

دۇتار

ئابدۇكېرىم مەخسۇت

ئاۋازىڭ دىلرابا دۇتار،
ساڭا ئەل ئاشىنا دۇتار،
سىماپتەك ئېرىگەي دىللار،
مەگەر قىلساڭ ناۋا دۇتار.

كۈيۈڭ ئاڭلاپ يۈرەك كۈلگەي،
چىمەندە گۈل - چىچەك كۈلگەي،
جان رىشتىسى تارىڭ سېنىڭ،
شۇڭا سەن بىباھا دۇتار.

سېنى چالسام خۇشال ھەردەم،
بولۇر دوستلار ماڭا ھەمدەم،
كۈيۈڭنىڭ ئەۋجىدە بۇلبۇل،
ساڭا چىن مەھلىيا دۇتار.

دوختۇر قىز

ياسىن ئىمىن

ئاق خالاتلىق دوختۇر قىز،
بال ئاقاركەن سۆزۈڭدىن.
ھاياتبەخش نۇر چاقنار،
بۇلاقتەك شوخ كۆزۈڭدىن.

كۆردۈم سۇلماس باھارنى،
ۋۇجۇدۇڭدا، چېھرىڭدە.
شىپا تاپتى بىمارلار،
شەپقىتىڭدە، مېھرىڭدە.

يۈرەكلەردىن جاي ئالدى،
پەزىلىتىڭ، ھۆرمىتىڭ.
شادلىقىمىز، پەخرىمىز،
سېنىڭ شانۇ - شۆھرىتىڭ.

گۈزەل ئەخلاق

غاپپار ئەخمەد

گۈزەل ئەخلاق قىزىل گۈلدەك
پۇراق چاچتى دىيارىمغا.
ئۇنىڭ نۇرى يېڭى مەزمۇن
بەخش ئەتتى باھارىمغا.

مۇھىت پاكىز، زېمىن كۆركەم،
ئادەملەر شاد - خۇرام شۇنچە.
ئىناقلىق - ئىتتىپاقلىقتىن،
ئېچىلدى خۇشپۇراق غۇنچە.

ھايات گۈللەپ، چىچەكلەيدۇ،
گۈزەل ئەخلاق - پەزىلەتتە.
ياشايمىز تىنچ، ئىناق مەڭگۈ،
زامانغا چىن مۇھەببەتتە.

ئاق قىزىم

ئۆمەرجان روزى

ئوماق قىزىم، ئاق قىزىم،
ئۆستۈڭ تېمەن، ساق قىزىم.
ئىستىقبال ئاسمانىدا
مەغرۇر قانات قاق قىزىم.

شەيدا بولۇپ بىلىمگە،
ئۈچمەس نۇر ئال دىلىڭغا،
تۆھپە قوشۇپ ئېلىڭگە،
شەرەپ گۈلى تاق قىزىم.

باغ قىزى

ئاۋۇت ساۋۇت

داڭقىڭنى ئاڭلاپ باغ قىزى،
باغىڭنى كۆردۈم، ئارزۇلىدىم.
ئەجرىڭ بىلەن سۆيگۈ - ئىجاد
چولپانى بوپ شوخ پارلىدىڭ.

ئىلمىي ئۇسۇلدا باغ قىلىپ،
سورت يارىتىپسەن يېڭىدىن.
شېرىن مېۋەڭ تەمى شۇڭا،
كەتمەيدىكەن ئەل تىلىدىن.

كۆچكىنىمكەن يۇلتۇز توپى،
كۆكتىن ئەشۇ باغقا بۈگۈن.
كۆردۈم سانىقسىز مېۋىنى،
باققاندا ھەر شاخقا بۈگۈن.

كۆيدۈم قولى گۈل تۆھپىكار
باغ پەرىسى — جانانىغا مەن.
شۇ يار بىلەن ساپ تەر تۆككەي
باغقا - شېكەرىستانغا مەن.

ئىسىل ئەخلاقنى يار ئەيلە

مىجىت تاش (ئوقۇغۇچى)

دىلىڭ بولسۇن غۇبارسىز ئاق، ئىسىل ئەخلاقنى يار ئەيلە،
بولۇر ئەل ئالدىدا قەدرىڭ ئاڭا جاننى نىسار ئەيلە.

بەختىمىڭتەختىگە مەڭگۈ بولۇشنى ئويلىساڭ سۇلتان،
ئىجاد قىل، ئول ئىجادىڭدىن جاھاندا يوقنى بار ئەيلە.

تېپىپلا ئازغىنە شۆھرەت كۆرەڭلەپ كەتمىگىن ھەرگىز،
ئەبەت كەمتەر خۇلقنى سەن ئۆزەڭگە تىل تۇمار ئەيلە.

مۇشەققەتكە بويۇن ئەگمەي گۈزەل ئىقبالغا ئات سالغىن،
ھالال مېھنەت، ئىجادىڭدىن ئېلىڭنى لالىزار ئەيلە.

يۇرت سۆيگۈسى

مۇھەممەد ئىمىن ئەخەد

ئانا يۇرتۇم، ئەزىز دىياردىم،
تۇپرىقىڭدىن پۇرايدۇ ئەنبەر.
دالىلىرىڭ، بوستانلىرىڭنى
سۆيۈپ ئاققان سۇلىرىڭ كەۋسەر.

خەلقىڭ شۇنچە مېھنەتكە ئامراق،
يىگىتلىرىڭ ئوت يۈرەك پەرھاد.
پەزىلەتلىك، قولى گۈل ئىشچان
ھۆر قىزلىرىڭ خۇددى پەرىزات.

باغلىرىڭدا جەننەت ھۇزۇرى،
قۇچاقلىرىڭ شۇنچە ئۇز، ئاۋات.
چىرايلاردا نۇر ۋە كۈلكىلەر،
گۈل ھۆسنىگە كىرگەن ھۆر ھايات.

قۇچاقىڭدا يېتىلگەچ ياشناپ،
ئوغلانلىق چىن پەخرىم بار مېنىڭ.
تەرتۆكۈشكە قوينۇڭغا ئەبەد،
يۈرىكىمدە ئەھدىم بار مېنىڭ.

قاراقۇرۇم ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئۆرپ-ئادەتلىرى

نىزامىدىن ھۈسەيىن

ئۇلارنىڭ يۇرت - ماكانلىرى

بىز تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي جەنۇبىي چېتىدىن (قاغىلىق، پوسكام، يەكەن تۈزلەڭلىكىنىڭ جەنۇبقا قىيپاش غەربىي چېتىدىن) چىقىپ ئوتتۇرا قارا قۇرۇم تاغ تىزمىلىرىنى ئارىلاپ، تاغ ئىچىگە ئاتلىق 230 كىلومېتىر ئەتراپىدا ئىچكىرىلەپ كىرسەك، ئوتتۇرا قارا قۇرۇم تاغ ئۈستى تەكشىلىكىگە يېتىپ بارىمىز. دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 5500 مېتىر ئەتراپىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان بۇ كەڭ تەكشىلىكنىڭ جەنۇبىي قىسمى شىخشۇ - پاخپۇ تەكشىلىكى شىمالىي قىسمى تاختا قۇرام - سىندەل تەكشىلىكى دەپ ئاتىلىدۇ. جەنۇبىي خالاستان (قاغىلىق) دەرياسىنىڭ باش ئېقىمى ئارقىلىق مازاردارا - كۆدە تاغ تىزمىلىرىدىن، شىمالىي زەرەپشان (يەكەن) دەرياسىنىڭ باش ئېقىمى ئارقىلىق سېرىققول - ئاقتۇ تاغ تىزمىلىرىدىن، شەرقىي، كۆكيار، چوپان، قوشراپ ئېدىرلىقلىرىدىن، غەربىي، دۇنياغا مەشھۇر (دېڭىز يۈزىدىن 6500 مېتىر ئېگىز) چوگىرى مۇزلۇقلىرىدىن ئايرىلىپ تۇرىدىغان بۇ تەكشىلىكنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى تەخمىنەن پوسكام ناھىيىسىنىڭ ئومۇمىي تېررىتورىيىسىنىڭ ئۈچ ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ.

بۇ تەكشىلىكنىڭ ھاۋاسى نەم ۋە ئىنتايىن سوغۇق بولۇپ، قىشلىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى ئومۇمەن نۆلدىن تۆۋەن 30 گرادۇس ئەتراپىدا بولىدۇ. قىش پەسلى ئالتە ئايغا سوزۇلىدۇ. ئەتىياز، ياز، كۈز پەسىللىرىنىڭ پەرقى ئانچە چوڭ ئەمەس.

بۇ تەكشىلىكتە ھەر بىرى غەربتىن شەرققە ئۇزۇنلۇقى 50 كىلومېتىردىن 150 كىلومېتىرغىچە، شىمالدىن جەنۇبقا كەڭلىكى ئىككى كىلومېتىردىن بەش كىلومېتىرغىچە سوزۇلغان 10 چوڭ تاغ ئۈستى ئويمانلىقى بار. تۇتاش كەتكەن بۇ ئويمانلىقلار خۇددى سېمىز بوقىنىڭ ساغرىسىدەك ئېگىزدىن پەسكە سوزۇلغان شىخشۇ، پاخپۇ، يۇلۇك، بولۇك، ئۇسەس، گۆسەس، چۆپ، ئازغانسال، شۇ شۇ (قاغىلىق تەۋەسىدە)، كەندىرلىك، ساراي (يەكەن تەۋەسىدە) ئويمانلىقلىرىدۇر. بۇ ئويمانلىقلار بىر - بىرىدىن ئاقاز، سەكرەتكە، قۇتلۇق، كۆكئارت، قۇلۇنباغلا، توپەس، ئاچچىق يۇتكەن، كۆككۆلدەك، سېرىق، سەندەل، بۇرقۇم، كۆل، قاراتۇز، توققۇزات قاتارلىق 20 نەچچە داۋان، 10 نەچچە دەريا - ئېقىن، 10 چوڭ قىرغاق (تۆپىلىك) بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. تۆپىلىكلىرى قىش، ياز ئېرىمەيدىغان قار، مۇز بىلەن، ئېتەك-

لەرى قويۇق قاردىاي، ئۈچ، زوك، ئازغان، مانـدار ئورمانلىقى بىلەن قاپلانغان، ئوت ـ چۆپ، كۆل ـ كىيا دىيارى ھېسابلىنىدىغان بۇ ئويمانـلىقلاردا قاغىلىق، يەكەن، پوسكام ناھىيىلىرىنىڭ تەبىئىي چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق، ئوۋچىلىق بازىلىرى بار. ئۇ يەرلەردە 300 نەچچە يېزا، كەنت، مەھەللە ۋە ئاھالىلەر ئولتۇرغان بويىچە مۇقىم ئولتۇراقلاشقان (ئاز ـ ئازدىن توپلىشىپ، كۆپ جايغا تارقىلىپ مۇقىم يەرلەشكەن)، ئاسا- سەن چارۋىچىلىق، ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 20 مىڭدىن ئارتۇق ئۇيغۇر ئاھالىلىرى ياشايدۇ. بۇلار قەدىمدىن بۇيان تۇرغان جايلىرىنىڭ نامى بىلەن) ئازغانساللىق، چۆپلۈك، شىخشۇلۇق دېگەندەك ناملىرى) بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان، ئومۇمىي نام جەھەتتىن «قارا قۇرۇم چوپانلىرى» ياكى «تاغلىقلار» دەپ ئاتىلىدىغان تارىخىي خەلقلەردۇر. بۇلارنىڭ تۇرغان جايلىرى ئادەتتىكى تۈزلەڭلىك رايونلاردىن 200 نەچچە كىلو- مېتىر يىراق بولۇپ، قاتمۇ قات دەريا، ئېقىنلار بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. ھەربىر ئويمانلىق ۋە ھەربىر كەنت، مەھەللىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى- مۇ خۇددى تاغ ئىچىدىكى قاپسالما (كىرىش ـ چىقىش تەس) دەرۋازىسىز تەبىئىي قورغانلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ. قاتناش شارائىتى ئىنتايىن ئەپسىز ھەم قىيىن. مەسىلەن: بۇ ئېگىزلىكتىكى چۆپ ئويمانلىقىنىڭ تۆرىدىكى ئىسسىقسۇ ئاھالىلەر نۇقتىسىدىن ئۇلاغلىق قاغىلىق بازىرىغا بېرىپ ـ كېلىش ئۈچۈن تۆت داۋاندىن ئېشىپ، 50 تىن ئارتۇق تار، تېيىلغاق كېچىكلەردىن ئۆتۈپ، نۇرغۇن خەتەرلىك قىيا، جىلغا، بەللەرنى بېسىپ بىرەرئاي جاپالىق سەپەر قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ يەرنىڭ سىرت بىلەن بولىدىغان ئۇلاغ قاتنىشى ھەر يىلىنىڭ ئەتىياز، كۈز پەسىللىرىدىلا بىر ئىككى ئاي راۋان بولىدۇ. ئېگىز تەكشىلىكنىڭ بۇ بېشىدىكى ساراي، كەنتلىرىنىڭ مەھەللىلىرىدىن ئۇ بېشىدىكى كۆدە ئاھالىلەر نۇقتىسىغا بېرىپ ـ كېلىش ئۈچۈن ئاتلىق 30 نەچچە كۈن يول يۈ- رۈش كېرەك.

بۇخىل تەبىئىي شارائىت، بۇ يەردىكى ئاھالىلەرنىڭ قەدىمدىن بۇيان كەڭ تۈزلەڭلىك را- يونلار، يەنى مەدەنىي ئۇيغۇر رايونلىرىدىن، تەرەققىيات بازىلىرىدىن ئايرىلىپ تۇرۇشىغا، چەتتە قېلىشىغا، ئېنىقراق ئېيتقاندا، زامان تەرەققىياتىدىن ئارقىدا قېلىشىغا سەۋەب بولغان.

دېمەك ئۇلار ئەڭ كونا تۇرمۇش ئىزىنى، ئەنئەنىۋى ئادەتلىرىنى تاشلىماي، ئەجدادلىرى قىلغاننى قىلىپ ياشاپ كېلىۋاتقان ئاھالىلەردۇر. شۇڭا بىز ئۇلارنىڭ ھازىرقى زامان تۇرمۇشىدىن باشقا جايلار (تۈزلەڭلىك ئۇيغۇر رايونلىرى) دا ئۇچرىمايدىغان ياكى بۇ خىل جايلار ئۈچۈن «غەيرى ئادەت»، ھېسابلىنىدىغان نۇرغۇن ئۆرپ- ئادەت شەكىللىرىنى خېلى قويۇق ئۇچرىتىمىز.

مەن بۇ ماقالەمدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر خەلق ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ئۆگىنىۋاتقۇچى ۋە تەتقىق قىلغۇچىلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن بۇ تەكشىلىكنىڭ مەركىزىدىكى پۈتۈن تەكشىلىك ئۈچۈن بىر قەدەر ئورتاقلىققا ئىگە بولغان، ئۆ- زەم تۇغۇلۇپ ـ ئۆسكەن ئازغانسال، گۆسەس، شۇشۇ ئاھالىلىرىنىڭ مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرى- لىرىدىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشلىرىنى چۆرىدەپ، پۈتۈن تەكشىلىكتىكى ئاھالىلەرنىڭ بىر قىسىم ئۆزگىچىرەك ئۆرپ ـ ئادەتلىرى توغرىسىدا دەسلەپكى ئىزلىنىشلىرىمنى بايان قىلىمەن.

ئىگىلىك ئادەتلىرى

ئاساسەن قوي، قوتاز چارۋىچىلىقىنى ئەنئەنىۋى ئىگىلىك مەنبەئى قىلغان قارا قۇرۇملۇق- لار ئەزەلدىن مۇسۇلمان چارۋىچىلىقىدىن باشقا ئىگىلىك تەركىبلىرى بىلەن، يەنى دېھقانچىلىق، قول ھۈنىرى، يەرلىك سانائەت، سودا ـ تىجا- رەت، ترانسپورت قاتارلىق ئىگىلىكلەر بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللىنىشنى ئادەت قىلمىغان. چارۋا مالدىن ئايرىلغان تۇرمۇش ئۇلارنىڭ نەزە-

رىدە بىر خىل غەيرى قىلىق، ئادەت ئىزىدىن (ئاتا مىراس كەسىپىدىن) چەتنىگەنلىك ھېسابلىنىدۇ. ئۆزگىرىشچان تەبىئەت ھادىسىلىرى تۈپەيلىدىن ئۆرلەپ، چۈشۈپ تۇرىدىغان مۇقىمسىز نوقۇل ئىگىلىك ئۇلارنىڭ ماددىي، مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ باشقا جايلاردىكى ئاھالىلەرگە نىسبەتەن جاپالىق، ئاددىي، تۆۋەن، مۇقىمسىزراق بولۇشىغا سەۋەب بولغان.

بۇلارنىڭ جەمئىيەت تۈزۈلمىسىدە قەدىمدىن بۇيان باي، كەمبەغەللىك (ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش - قىلىنىش) مۇناسىۋەتلىرى (ئىقتىسادىي بايلىق ياكى باشقا ئامىللار بىلەن كىشىلەرنى ئۆزلىرىگە كۆپلەپ بېقىندۇرۇپ تۇرىدىغان ياكى نامراتلىق تۈپەيلىدىن كىشىلەرگە بېقىنىپ ياشايدىغان مۇناسىۋەت) باشقا جايلاردىكىدەك روشەن ۋە ئاشكارا تۈس ئالمىغان. ھەتتا چەترەك جايلاردا مۇنداق مۇناسىۋەتمۇ شەكىللەنمىگەن. ھەر كىم ئۆز كۈچى بىلەن كۈن ئالىدىغان، باي، گادايلىق مۇناسىۋەتلىرى پەقەت بىرلا خىل ناتۇرال ئىگىلىك (ئۆزىنى ئۆزى قامدايدىغان ئىگىلىك) بىلەنلا ئۆلچىنىدىغان ھەم بۇ خىل ئىگىلىك بويىچە باي، گادايلىق دائىم ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان بۇ جەمئىيەتنى بىز تىل-تۆكۈس سىنىپىي جەمئىيەت قاتارىدىنمۇ تونۇيالمايمىز.

ئۇلار بارلىق ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش مەنقۇلاتلىرىنى، تۇرمۇش بىساتلىرىنى (ئاشلىق، كىيىم - كېچەك ۋە باشقا تۇرمۇش بويۇملىرىنى) پۈتۈنلەي سىرتتىن سېتىپ ئالىدۇ، توشۇيدۇ. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 40- يىللىرى بۇ تەكشىلىكنىڭ ئاھالىلىرى ئارىسىدا سىرتتىن كەلگەن تاپاۋەتچى (سودىگەر، كاسىپ، ھۈنەرۋەن) لەردىن بىر توپ گۈگۈتنى بىر قوي تېرىسىگە، بىر قاپ يىڭنىنى بىر ئوغلاققا، بىر قازاننى بىر قويغا، بىر تال ئۇۋ مىلتىقنى بىر ئاتقا تېگىشىدىغان پەۋقۇلئاددە نامۇۋاپىق سودا ئەنئەنىسى بار ئىدى. بۇ يەرنىڭ تۇرمۇشىدىكى قەلەمز پۇل سودىسى ئاساسەن 50- يىللاردىن كېيىن راۋانلاشتى ھەم نەرقى - ناۋا سىياسىتى ئاساسىدىكى يېڭى سودا - سانائەت ئەنئەنىسى بىر قەدەر تىكلەندى. دېمەك، بۇ ئېگىزلىككە كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان «خۇدايىم بېرەر، خۇدايىم بەرمىسە تاغلىقلار بېرەر» دەپ يۈرۈيدىغان تاپاۋەتچىلەر بۇ جايلاردا ھازىرقى زامان پۇل سودىسىنى، مەدەنىيىتىنى، يېڭى تۇرمۇش ۋاسىتىلىرىنى تارقاتقۇچى ئەلچىلەردۇر. بۇ يەرلەردىكى ئاھالىلەرنىڭ ھازىرقى زامان چارۋىچىلىق ئادەتلىرىمۇ باشقا جايلاردىكى كەسپىي چارۋىچىلارنىڭ چارۋىچىلىق ئادەتلىرى بىلەن ئانچە ئوخشىشىپ كەتمەيدۇ. ئۇلار ھەرقانداق مال پادىسىنى پىيادە باقىدۇ. پىيادە ھەيدەيدۇ. پىيادە كۆچۈرىدۇ. كالىغا مىنمەيدۇ، يۈك ئارتمايدۇ. كالىنى ھەر خىل ماللار بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ باقمايدۇ، ئارىلاش سولىمايدۇ، تارقاق باقىدۇ. كالىنىڭ يۇڭىنى قىرقمايدۇ، مۈڭگۈز، قۇيرۇقلىرىنى كەسمەيدۇ، ئۇلار ئېشەك ۋە خېچىرنى چارۋا - مال ھېسابلىمايدۇ، تېرىسىنى ئىشلەتمەيدۇ، ئۇتمايدۇ، قوي، قوتاز، ئۆچكىدىن باشقا مالنى قىرقمايدۇ، يۇڭىنى ئىشلەتمەيدۇ، ئات، تۆگە گۆشلىرىنى يېمەيدۇ. بايتال، ھىنگانلارنى ساغمايدۇ، سۈتىنى ئىشلەتمەيدۇ. قوتازنى كۆپ باقىدۇ. ئۇلار، دۇنيادا كەم ئۇچرايدىغان، سوغۇققا، ئېگىزلىككە، ھۆل-يېغىنغا چىداملىق، ھېچقانداق يىرتقۇچ ھايۋانغا تەن بەرمەيدىغان، يىل بويى قىشلىق ئوتلاقلاردا تارقاق ئوتلايدىغان، كۆپىيىشى ئاستا، كۈچلۈك، جاھىل، شاش، يېرىم ياۋايى ھايۋان - قوتازنى رەسمىي بېقىمدىكى چارۋا - مال تەركىبىگە كىرگۈزۈپ كۈچىدىن، سۈت، گۆش، تېرە، قىل - چۇپۇرلىرىدىن يېتەرلىك پايدىلىنىشنى كەسپىي ئادەت قىلغان. ھېچقانداق ئات - ئۇلاق ماڭالمايدىغان، چىدىمايدىغان، مۇشكۈل سەپەرنى قوتاز بىلەن بېسىپ، پۈتۈن چارۋىچىلىق قاتنىشىنى

قوتاز بىلەن ھەل قىلىپ ياشاۋاتقان بۇ خەلقلەرنىڭ بۇ خىل قاتناش ۋاسىتىلىرىنى مەملىكىتىمىزنىڭ چارۋىچىلىقىدىلا ئەمەس، بەلكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ چارۋىچىلىق تارىخىدىنمۇ كەم ئۇچرىتىمىز. ئۇلارنىڭ سېغىنچىلىقى يەنىلا ئاساسەن قوتاز سېغىنچىلىقىدىن ئىبارەت. قوتاز سۈتىدىن سېرىق ياغ، قېتىق، قايماق، سۈزمە، ئەگدەك، ئېجگەدي (تاتلىق قۇرت)، سوفات (ئايراندا ئېتىلگەن سۇيۇق ئاش) قاتارلىق يېمەكلىكلەر كۆپ تەييارلىنىدۇ.

چارۋىچىلارنىڭ يازلىق تۇرمۇشى پۈتۈنلەي ئاق ئۆيلەر (كىگىز ئۆيلەر) دە ئۆتىدۇ. بۇ خىل كۆچمە ئاق ئۆيلەر ھۆل - يېغىنغا چىداملىق، چوڭ، رەتلىك، پاكىزە قىلىپ تىكىلگەن. ئۇنىڭ بارلىق جاھازلىرى (كېرىگە، شادا، دەلۋە، ئىشىك - تۈنۈك، كاشا، قۇر - ئاغامچىلىرى) شۇلارنىڭ ئۆزلىرى تەرىپىدىن تەييارلىنىدۇ. بۇ خىل ئۆيلەر مۇسۇلمان چارۋىچىلىرىنىڭ (قازاق، قىرغىز چارۋىچىلىرىنىڭ) يازلىق كىگىز ئۆيلىرى بىلەن ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. موڭغۇل، تىبەت چارۋىچىلىرىنىڭ كىگىز ئۆيلىرىدىن (شۇلارنىڭ دىنىي ئادەتلىرى بويىچە جايلاشتۇرۇلغان، ئىچىگە كىچىك بۇتلار قويۇلغان ھەم ئىبادەتكە ئولتۇرۇش ئورنى راسلانغان ئۆيلەردىن) پەرقلىنىدۇ.

بۇ يەردە مالنى ھەر يىلىنىڭ 4 پەسلى بويىچە ئوت - چۆپ قوغلىشىپ يۆتكەپ باقىدىغان ئادەت يوق. قوتازدىن باشقا مال ئىككى پەسىل (ياز، قىش) بويىچە ئوتلاق قوغلىشىپ بېقىلىدۇ. قوتاز دائىم دېگىدەك قىشلاقلاردا بىر قىشتا 1 - 2 قېتىم يوقلاپ قويۇش بىلەن قىشتىن چىقىدۇ. مەخسۇس پادىچىلارنىڭ ئەگىشىپ يۈرۈپ بېقىشى ھاجەت ئەمەس. ھەر بىر چارۋىچىنىڭ ماللىرىدا بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان قولاق ئەنلىرى بولىدۇ. قوي، ئۆچكە بىر يىلدا ئىككى قىرقىلىدۇ. ئۈستى يېپىق، ئەتراپى تام بىلەن توسۇلغان مال قوتانلىرىنى ياساش ئادەت قىلىنمىغان. ئۆي بېسىپ ئىت بېقىلىدۇ. يۈتكەن قوي، كالا، قوتازنى يىلدىن كېيىن تۇۋاق ئىزىغا قاراپ ئىزدەپ تېپىپ ئالىدىغان، ھەر قانداق ھايۋاننىڭ مۆرەش، مەرەشلىرىگە قاراپ ئىگىسىنى بىلىپ ئالالايدىغان زېرەكلىك ئۇلارنىڭ پىشىك ئالاھىدىلىكىدۇر.

تۇتېملارغا تېۋىنىش ئادەتلىرى

ئىسلام دىنىنىڭ سۈننىي مەزھەپ تۈزۈمىنى كۆچۈرۈپ كېلىۋاتقان قارا قۇرۇم ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھازىرقى زامان تېۋىنىش (ئېتىقاتچىلىق) ئادەتلىرى تەركىبىدە غەيرى ئىسلامغا مەنسۇپ تۇتېملار (ئىپتىدائىي دىنلار) غا تېۋىنىدىغان يەنى تەبىئەت مۆجىزىلىرىگە، ھادىسىلىرىگە تېۋىنىدىغان قىلىق - ئادەتلەرمۇ خېلى بار. بۇ ئۇلارنىڭ يەر، سۇ،ئاسمان، ئاي، كۈن، ئوت، ھايۋان، دەرەخ، قۇش، ھاشارەت قاتارلىق مەۋجۇداتلارغا تەگرىلەر قاتارىدا ئىخلاس قىلىدىغان تۇرمۇش، قىلىقلىرىدا ئادەت شەكلى بىلەن ئىپادىلىنىپ كەلمەكتە. ئىسلامىيەت ئېتىقات قۇرۇلمىلىرى بىلەن زىچ بىرىكىپ، ئارىلىشىپ ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقان بۇ خىل غەيرى ئىسلام ئادەتلىرىنى بىز بۇ تەكشىلىكنىڭ ئەڭ چەت، ئىچكىرى جايلىرىدا ھەم سىرتقى تەسىرنى رەت قىلىدىغان ئادەت كۈچى كۈچلۈكرەك تەقۋادار ئاھالىلەر تۈركۈمىدە قويۇقراق، قالغان جايلاردا بولسا سەل سۇسراق ئۇچرىتىپ تۇرىمىز. بۇ خىل ھالەت ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ دۇئا - كەلىمىلىرىدە، جامائەت مۇناسىۋەتلىرىدە ئۇچراپ تۇرىدىغان ئالقىش، ئاغرىنىش، خۇشاللىق، قارغىش، ئاغرىق - سىلاق، مۇشكۈلاچىلىك تۈپەيلىدىن قىلىنىدىغان تۈنەك، نەزىرە، خەتمە ۋە باشقا دىنىي پائالىيەتلىرىدە تىل شەكلى بىلەن «ياراتقان ئاللا ھەققىدە»، «ئاسمان زېمىن ھەققىدە»، «ئۇچالىق، تىنالىقلار ھەققىدە»، «ئوت، سۇ گىيالار ھەققىدە» دېگەندەك دۇئا تىلى بىلەن ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. دېمەك بىز بۇ خىل دۇئا تىلىدىن

ئاسمان - زېمىن، ئوچالىق، تىنالىقلارنىڭ ئاللا بىلەن تەڭ ئورۇندا قويۇلۇۋاتقانلىقىنى سېزىمىز. قۇرئان ئايەتلىرىنى ئوقۇپ، مۇسۇلمانچە دۇئا شەكلى بىلەن تۇتېملاردىن پانا، رەھىم - شەپقەت تىلەيدىغان قارا قۇرۇملۇق ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن بىز يەنە تۇتېملارغا تېۋىنىشنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى رېئال مىساللىرىنىمۇ كۆپلەپ ئۇچرىتىپ تۇرىمىز.

ئۇلار سەپەرگە چىقىشتا، ئۆي كۆچۈشتە، مال كۆچۈرۈشتە، ئىش باشلاشتا ئالدى بىلەن يەر - زېمىنگە ئاتاپ نەزىر - چىراق ئۆتكۈزىدۇ. بىر قىسىم قەدىم جايلارنى «ئۇلۇغ يەر»، «ئۇلۇغ ئارت»، «ئۇلۇغ قىر»، «ئۇلۇغ ئېغىل» دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتاپ زىيارەت قىلىپ تۇرۇشىدۇ. ئەل ئىچىدە يەر قۇچاقلاپ يىغلايدىغان، يەر مۇشتلاپ شەرتلىشىدىغان، «يەر يۇتسۇن»، «يەر ئۇرسۇن»، «يەر قۇچاقلارسەن» دەپ قارغىشىدىغان، بوي - ئىسىرىق سالىدىغان چالما قازانلارنى ياساپ ساقلايدىغان، يۈز - قوللىرىغا توپا سۈرتۈپ (تەيەممۇم قىلىپ) ناماز ئوقۇيدىغان، قەدىم جايلارغا دۇئا قىلىپ تۇرىدىغان ئادەتمۇ بار.

ئېقىن سۇغا تۈكۈرمەيدىغان، مىشقىرمايدىغان، يۇندا، ئەخلەت تۆكمەيدىغان، هايۋان، قۇش - هاشارەت ئۆلۈكلىرىنى ھەم ئۇنىڭ تېرە، تۈك، ئۈچەي، قېرىنلىرىنى تاشلىمايدىغان، سۇدىن نىجادلىق تىلەپ تۇرىدىغان قىلىقلارمۇ كۈچلۈك ئىجتىمائىي ئەخلاق سۈپىتىدىكى ئەڭ ئومۇملاشقان ئادەتتىندۇر. بۇ يەردە يەنە چەت جايلاردىكى سۇيى يىل بويى بىر خىل چىقىپ تۇرىدىغان سۇزۇك بۇلاقلارنى (ئۇلار يول دەپ ئاتايدۇ) ئىزدەپ تېپىپ، بۇلاق بېشىدا قان قىلىپ تۈنەپ دۇئا قىلىپ تۇرىدىغان ئادەتمۇ بار. بۇ خىل پائالىيەت ئۇلارنىڭ نەزەرىدە ئاغرىقلىرىغا شىپالىق، ھاجەتلىرى ئۈچۈن نىجادلىق، مۇشكۈللىرى ئۈچۈن ئاسانچىلىقنى ئېرىشىش نىيىتىدە قىلىنىغان بىر خىل ئىبادەت ھېسابلىنىدۇ. ئازغانسالىدىكى سۆگەت مەسچىت بولىقى، گۆسەستەنكى تاقىبەل بولىقى، شۇشۇدىكى يول باش بولىقى ئەنە شۇنداق تېۋىنىش بولاقلىرى قاتارىغا كىرىدۇ. بۇ يەرنىڭ خەلقى سۇدا ياشىغۇچى جانلىقلارنى، مەسىلەن، بېلىقنى باقمايدۇ، تۇتمايدۇ، يېمەيدۇ، ساتمايدۇ، ئۆلتۈرمەيدۇ، سۇ قۇشلىرى بىلەن ھەپىلەشمەيدۇ.

قۇرغاقچىلىق ياكى ھاۋاچىلىك ئېغىرراق بولۇپ كەتكەن يىللىرى ئۇلار ئارىسىدا توپلىشىپ قان قىلىپ (مال ئۆلتۈرۈپ نەزىر قىلىپ) ئاسمانغا قاراپ دۇئا قىلىشىدىغان، خەتمە ئوقۇپ، ياقىلىرىنى تۇتۇپ ئاسماندىن رەھىم - شەپقەت تىلەيدىغان، (يامغۇر، قارنىڭ نورمال يېغىشىنى ئىلتىجا قىلىدىغان) جامائەت قىلىقلىرى ئەدەپ كېتىدۇ. كۈندۈزى كۈنگە، كېچىسى ئايغا قاراپ تاھارەتكە ئولتۇرۇش چوڭ گۇنا ھېسابلىنىدۇ. ئازغانسال ئويمانلىقىدىكى ئويباغ مەھەللىسى بىلەن قۇرۇلباغ مەھەللىسى ئارىلىقىدا «جاي توغراق» دەپ ئاتىلىدىغان بىر پارچە تەبىئىي قېرى توغراقلىق بار. كىشىلەر بۇ توغراقلىقنىڭ ئوتتۇرىغا كەلگەندە ئات، ئۇلاغلىرىدىن چۈشۈپ توختاپ دۇئا قىلىپ، توغراقلاردىن ئۆزلىرىگە شاپائەت قىلىشنى تىلەيدۇ. ئۇنداق قىلمىغان، توغراقلارنى پۇتاپ تاشلىغان ھەر قانداق كىشى ئەلنىڭ نەزەرىدە بالا - قازاغا يولۇققۇچى نەس كىشى ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق كەسكىلى بولمايدىغان، تۈۋىنى تازىلاپ تاۋاپ قىلىپ تۇرىدىغان «جاي توغراق»، «مازار تېرەك»، «بالاگەردان قارىغاي»، «خىزىر تال»، «ئانا سۆگەت»، «سوت قارىغاق»لار بۇ ئېگىزلىكنىڭ ھەممىلا يېرىدە سىرلىق تېۋىنىش نۇقتىلىرىدۇر. دەرەخ شاخلىرىغا كىر يايمايدىغان، ئۆي بىساتلىرىنى ئاسمايدىغان، پاسكىنا سۇ، يۇندا، قان، ھەدلارنى چاچمايدىغان ئادەتلەرمۇ ئەنە شۇ خىل «دەرەخ ئۇلۇغ» كۆز قارىشىدىن شەكىللەنگەن.

ئاغرىقلارنى ئوت بىلەن ئۆچۈقداش، بېشىدىن ئوت ئۆرۈپ كېسەل «داۋالاش»، قىزلارنى ئوت-تىن ئاتلىتىپ ئۆرۈش، ئوت ئويناش، توي قىلغان قىزلارنى ئوتتىن ئاتلىتىش، چوغ چايقاپ ئىچكۈ-زۈش، ئوتقا تۈكۈرمەسلىك، تەرەت قىلماسلىق، ئۆينىڭ ئوتنى كۆمۈپ ساقلاش، ئۆلگەن كىشى-لەرنىڭ چىرىقىنى 40 كېچىگىچە ياندۇرۇپ تۇ-رۇش، ئوتقا قاراپ يىغلاش، دۇئا قىلىش، زارا-خىتمە ئاخشاملىرى ئەتراپتا ئوت يېقىپ شىپېدىك تولاش، ئوتقا ياغ چېچىپ ھەم پۇرۇتۇشتەك ئوت پەرەستلىك ئادەتلىرى بۇ يەرنىڭ خەلقىدە ئەڭ ئومۇملاشقان ئاممىۋى ئادەتتۇر. بۇ يەرنىڭ ئوۋ-چىلىرى بۆرە ئوۋلىمايدۇ. بۆرە تېرىسىنى ئالماي-دۇ، بۆرە تېرىسىدە كىيىم كىيمەيدۇ ۋە بۆرە تې-رىسىنى ساتمايدۇ. «بۆرە بار يەرنىڭ مېلى تېز كۆپىيىدۇ، ياخشى ئەتلىنىدۇ، بۆرە بار يايلاقتا بەرىكەت كۆپ بولىدۇ» دەپ قارىشىدۇ.

يۇقىرىقى مىساللاردا كۆرسىتىلگەن ئادەتلەرنى بىز بۇ يەردە پەقەت پايدا - مەنپەئەت، ئابروي-ئىناۋەت ياكى ئادەتلا ئاڭسىز قىلىنقلار سۈپىتىدە ئەمەس بەلكى شۇ خىل ئىرسىلەرگە تېۋىنىش ھەم ئۇلارنى ئۇلۇغلاش ھېسابىدا داۋام ئەتكۈزۈلۈپ كەلگەن دەخلىسىز ئادەتلەر ھېسابىدىن ئۇچرىتىمىز.

بۇ خەلقلەرنىڭ مۇسۇلمانچىلىق ئادەتلىرىمۇ باشقا مۇسۇلمان رايونلىرىدىكى ئادەتلەردەك ئىز-چىل ھەم ئوقۇل ئەمەس. بۇ جايلاردا قەدىمدىن ھازىرغىچە چوڭ مەدرىسلەر، خانىقالار ھەتتا مۇ-كەممەلرەك جامائەت مەسچىتلىرى، دىنىي مەكتەپ-لەر سېلىنىپ باقمىغان، چوڭ ئۆلىما، قارى ۋە مۇ-كەممەل دىن مۇيەسسىپتىلىرىمۇ، ھاجىلار ھەم دىنىي تەرغىباتچىلارمۇ يەرلىك ئاھالىلەر ئىچىدىن ئان-چە چىقمايدۇ. شەرىئەتنىڭ پەرز، ۋاجىپ، سۈننەت مۇستەھەپ پىرىنسىپلىرى كىشىلەر ئارىسىغا مەزمۇن بىلەن ئەمەس، شەكىل بىلەنلا سۇس تەسىر كۆر-سىتىپ كەلگەن.

ئۆلۈم - يېتىم ئادەتلىرى

قاراقۇرۇملۇقلارنىڭ زىياراتگاھلىقلىرى (ئۇلار «بەيتىلىق» دەپ ئاتايدۇ) يول بويلىرىغا، كۆنەس (كۆنگەي)، ئېدىل ئارىسىدىن چەترەك، پاكىز، خەۋپسىز، ھاۋالىق جايلارغا جايلاشقان. زىياراتگاھ-لىققا مال قويۇپ بېرىش، ئوت قالاش، سۇ قۇ-يۇۋېتىش، قالايمىقان كىرىپ - چىقىش گۇناھ ھېسابلىنىدۇ. ئاياللار، قىزلار زىياراتگاھلىققا كىرمەي-دۇ. غەيرى دىندىكىلەرنىڭ كىرىشىگە يول قو-يۇلمايدۇ. زىياراتگاھلىقنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە كىشى-لەر ئات - ئۇلاغلىرىدىن چۈشۈپ توختاپ ئايەت ئوقۇپ، دۇئا قىلىپ ئۆتۈشى لازىم. زىياراتگاھلىققا دۇئا قىلماي ئۆتمىدىغان، ئەجداد، قوشنا - قولۇم-لىرىنىڭ تۇپراق بېشىنى تاشلىۋېتىدىغان، قەۋ-رىلەرنى ياغاچ - تاش بىلەن بوسۇرۇپ قويىدى-غان، سۈپۈرۈپ تۈرىدىغان قىلىق يامان قىلىق سانىلىدۇ. توغ - شىددە (ئۇچ بۇرجەك بايراق شەكىللىك قۇراق لاتىلار باغلانغان ئۇزۇن خادا، شاخ) قادالمىغان قەۋرە بۇ يەردە ئىگىسىز، مۇ-ساپىر قەۋرە ھېسابلىنىدۇ. مېيىت (جەسەت) جە-سەتلەر بويىچە بىر دائىرىنى چۆرىدەپ بىر يەر-لىككە بىردىن قويۇلىدۇ. تۇپراق بېشىغا ھەر ئازنا كۈنى چالما قازانلار بىلەن بۇي (ئىسرىق) سېلى-نىپ، پارچە- پۇرات تۇپراق نەزىرىسى قىلىنىدۇ.

كېسەل جان ئۈزگەندىن كېيىنلا مېيىت ياتقان ئۆيدىن كېچە - كۈندۈز چىراق ئۆچۈ-رۈلمەيدۇ. قۇرئان ئۆيدە ئەمەس مېيىت ياتقان ئۆينىڭ تۈڭلۈك بېشىدا ئۈنلۈك ئوقۇلىدۇ. بىز بۇ يەردە تۈڭلۈك بېشىدىن قۇرئان بىلەن يانداش قويۇلغان، ئۈستىگە مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى تاۋۇقىغا چىگىداپ قاچىلانغان ئۇننى، ئۈستىگە تەتۈر سانجىلغان بىر ياغاچ قوشۇقنى كۆرىمىز، بۇ قىلىق مەرھۇمنىڭ بۇ ئۆيدە رىسقى تۈگىگەن-

لىكىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنغان. ھەلىقى بىر تاۋاق ئۇنىمۇ ئۆلگەن كىشىنىڭ غايىپ تونۇشلىرىغا يەنى تىرىك ۋاقتىدىكى دوستلىرىنىڭ روھىناتلىرىغا قىلىنغان «ئاق نەزىرە» ھېسابلىنىپ، تاۋاق بىلەن خالىي جايلارغا قويۇپ قويۇلىدۇ (شامال - بوراندا ئۇچۇپ تۆكەيدۇ). بۇ تاۋاق، قوشۇق ئىشلىتىلمەيدۇ. مېيىت ياتقان ئۆينىڭ ئۆگزىسىگە قوش تاھارەتلىك موللىدىن باشقا كىشىنىڭ چىقىشىغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

مېيىت بارلىق ئەۋلادلىرى يىغىلىپ بولغىچە بىر كۈندىن ئۈچ كۈنگىچە ساقلىنىدۇ. يېنىدىن ئادەم ئۈزۈلمەيدۇ. ئاش - تاماق ئېتىلىپ تۇرىدۇ. مېيىت چىقىرىلىشتىن بۇرۇن ئىككى پۇتىنىڭ باش بارماقلىرى ئاق لاتا بىلەن بىر - بىرىگە چېتىپ قويۇلىدۇ. ئىككى ئېڭىكى تېڭىلىدۇ. پاكىز سۇغا ئېلىنىپ، ئاق كېپەنلىك بىلەن قوش كېپەنلىنىدۇ. تىرناقلىرى، ياسىغان چىش، سالغان ھالقا - ئۈزۈكلىرى ئېلىپ تاشلىنىدۇ. مېيىت جىنازىغا (تاۋۇتقا) ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىن نامىزى ئاق يەردە ئوقۇلىدۇ. مېيىت نامىزىنى مەسچىتتە ئوقۇش ئانچە ئادەت قىلىنمىغان، مېيىت جامائەت بىلەن زاراتگاھلىققا ئېلىپ مېڭىلغاندا، مېيىت ۋارىسلىرى تۇپراق بېشىغىچە سەپ تارتىپ ھازا قىلىپ بارىدۇ. قەۋرە ئومۇمەن ئىككى مېتىردىن چوڭقۇر، ئىنچ، تاش يەرلىك بويىچە كىدىك قېزىلىدۇ. مېيىت ئىچ يەرلىككە بېشى قىبلىگە توغرىلاپ قويۇلغاندىن كېيىن، جامائەتنىڭ مېيىتكە ئاتاپ ئوقۇغان دۇئا، تىرىلىپ بەرگەن ئاخىرەتلىك مەدھىيىلىرى ھۆرۈلگەن كاۋاك چالمىلىرى (ئايەت چالمىلىرى) ئارىلاشقان «يەتتە كەتمەن» توپا بىلەن ئىچ يەرلىكنىڭ ئاغزى ئېتىلىدۇ. تاش يەرلىك دەل شۇ كۈنى كۆمۈلمەيدۇ. ئۇزۇن ئاھالىلەر تاش يەرلىكنىڭ ئۈستىنى كىگىز بىلەن چۈمكەپ مەرھۇمنىڭ قىرقى توشقىچە ئىچىدە يېتىپ قۇرئان ئوقۇيدۇ. ئىچ يەرلىك ئىچىدىكى «ھادىسە»لەرنى تىڭشاپ كۆرۈشىدۇ. مېيىت چىقىرىلغاندا تۇپراق بېشىدا ئۆلگۈچىنىڭ ھال - ئوقىتى، ياش - قۇرامى، جىنسى پەرقى بويىچە ئىسقات - سالات (مېيىت ئۈچۈن بېرىلىدىغان خۇدايى دۇنيا - ۋەج، ئوقەت) تارقىتىلىدۇ. بۇ، ئاساسەن، مەرھۇمنىڭ تىرىك چاغلىرىدا ئۇنتۇپ قالغان گۇمانى ماددىي قەرزلىرى ھېسابىدا بېرىلىدىغان رەخت، يېگىنە-يىپ، پۇل قاتارلىق نەرسىلەر بىلەنلا چەكلىنىدۇ. مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى بارلىق چوڭ - كىچىك قەرزلىرى تۆگىتىلىدۇ. بۇ خىل ئىسقات - سالات ئالغۇچىلار مېيىت ئۈچۈن ئۆيلىرىدە خەتمە، تالاۋەت قىلىپ، قۇرئان، ئايەت ئوقۇپ مەرھۇمنىڭ ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن ئاتاشلىرى لازىم. مېيىت ۋارىسلىرى مەرھۇمنىڭ قىرقى نەزىرىسىگىچە بەللىرىگە ۋە باشلىرىغا ئاق باغلاپ قارىلىق تۇتىدۇ. ساقال - بۇرۇتلىرىنى چۈشۈرمەيدۇ، باش تارىمايدۇ. ئەر - خوتۇنچىلىق قىلمايدۇ، توي قىلمايدۇ. توي، ئويۇن، كۆڭۈل ئېچىشلارغا بارمايدۇ، كۈلۈشمەيدۇ، مەرھۇمنىڭ تىرىك چاغلىرىدا ئىشلەتكەن، كىيگەن كىيىم - كېچەك، سايمان، بىساتلىرىنى قەدىرلەپ ساقلاش بىر ئۆمۈر بىلەن ئاخىرلاشمايدىغان ئەجداد تەۋەرۈكى دەپ قارىلىدۇ.

بۇ جايلاردا ئۆلۈككە قاتتىق ئۆكسۈپ (ياقا يىرتىپ) ئىچىگە تىنىپ يىغلايدىغان ئادەت يوق. مېيىت ھازا قوشاقلىرى بىلەن چىقىرىلىدۇ. بۇ خىل قوشاقلار مەرھۇمنىڭ تىرىك چاغلىرىدىكى ئەخلاقىي پەزىلىتى، مىجەزى، خۇداكويلۇقى، ئىش-ھەرىكىتى، باشتىن كەچۈرگەن قىسمەتلىرى، قۇۋۇم - قېرىنداشلىرىغا بولغان شەپقىتى، ئەل - يۇرتقا قالدۇرغان تەسىرى، ۋەسىيەتلىرى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرىدىن توقۇلغان قوشاقلاردىن ئىبارەتتۇر.

مەن ئاتامدىن ئايرىلىپ،
سۇندى قاناتىم قايرىلىپ.
مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن،
جانىم ئاتامدىن ئايرىلىپ.

ئانامغا ئاھ ئۇرۇپ يىغلاي،
سۆزىنى يادلىنىپ يىغلاي.
ئىزىنى ئايلىنىپ يىغلاي،
بويىغا زارلىنىپ يىغلاي.

ئاتام ئۆلگەندە يىغلايمەن،
ئانام ئۆلگەندە يىغلايمەن.
ساماندەك سارغىيىپ دائىم،
يېتىم قالغانغا يىغلايمەن.

كەكلىك قاش قىزىم كەتتى،
خۇدانىڭ ئىگىلىكىگە يەتتى.
جۇدالىق دەردىدە يىغلاپ،
يۈرەك باغرىم كۆيۈپ كەتتى.

بەزى ھازىدارلارنىڭ بۇ خىل قوشاقلىرىنى پۈتۈن تەكشىلىك دائىرىسىدە ئىنتايىن جىق ھەم ئومۇمىيۈزلۈك ئۇچرىتىمىز.

ئاخىرەتلىكنى ئالدىن تەييارلاپ قويۇش — بۇ يەردىكى ياشانغانلارنىڭ مۇقىملاشقان ئادەت مىزانى. كېپەنلىك رەختلىرىنى دائىم ئىبادەت جايىنامىزى قىلىپ، ياخشى كۆرگەن نەرسىلىرىنى يېقىن كىشىلىرىگە نەمۇنە ئۈچۈن ھەدىيە قىلىپ تۇرۇش، ئۆلمەي تۇرۇپ باللىرىغا، تۇغقانلىرىغا ۋەسىيەت قىلىپ ئاگاھلاندۇرۇش ئادەتلىرىمۇ ئاممىۋى ئادەتتۇر.

بۇ يەرنىڭ مېيىت نەزىرلىرى باشقا جايلاردىكى مېيىت نەزىرلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ. مەسىلەن: ئۇلار مېيىت ئۈچۈن بېرىلىدىغان ۋاجىپ نەزىرلەرنى باشقا جايلاردىكىدەك ئۆت ۋاقىت (ئۈچى، يەتتىسى، قىرقى، يىلى) بويىچە ئەمەس، بەش ۋاقىت ئادىتى بىلەن ئاداقىلىدۇ. ئۇلار بۇ خىل نەزىر تۈزۈمىنى «5 ئۇماچ» دەپ ئاتاپ كەلمەكتە. بۇ خىل نەزىرلەرنىڭ رەت تەرتىپى مۇنداق: ئەڭ چوڭ نەزىرە مېيىت ئۆيىدىن چىقىرىلماي، ناماز چۈشۈرۈلمەي بېرىلىدىغان «ئاق ئۇماچ» (ئاق نەزىرە) دۇر. بۇ خىل نەزىردە نۇرغۇن مال ئۆلتۈرۈلىدۇ. پۈتۈن يۇرت ھەم چەت جايلاردىن شۇ نامازغا توپلانغان جامائەت ئۈچۈن داستىخان سېلىنىپ تائام تارتىلىدۇ. ھازىدارلاردىن تارتىپ بارلىق جامائەت ئوبدان تويۇنۇپ، مېيىت ئۈچۈن دۇئا قىلىنغاندىن كېيىن مېيىت نامىزى چۈشۈرۈلىدۇ. قالغان ئۈچ ئۇماچ (ئۈچى، يەتتىسى، قىرقى ئۇماچلىرى) يەنە ئوخشاشلا چوڭ ئۆتكۈزۈلۈپ، قىرقىدا ھازىدارلارنىڭ قارىلىق بەلگىلىرى ئېلىپ تاشلىنىدۇ. رەسمىي ھازا ئاخىرلىشىدۇ. «يىل ئۇماچ» مېيىت چىقىپ ئون ئايدىن كېيىنكى 12 ئايدىن ئىلگىرىكى ئارىلىق ئىچىدە بېرىلىپ بولىدۇ. ھەممىلا نەزىرلەرگە جامائەت داستىخانسىز كەلمەيدۇ. نەزىرە تائاملىرى ھەر بىر كىشىگە بىردىن ئايرىم - ئايرىم قويۇلىدۇ. قويۇلغان تائامنىڭ ئاشقان قىسمى نەزىرە بولغان ئۆيگە قايتۇرۇلمايدۇ. ھەر كىم يەپ بولالمىغانلىرىنى «زەللە» قىلىپ ئۆيىدە قالغان باللىرى، ئەھەللە - مەھەللىسىدىكىلەر ئۈچۈن ئېلىپ كېتىشىدۇ. بۇ خىل «بەش ئۇماچ»تىن باشقا ئۆلگۈچىگە ئاتاپ ۋاقىتسىز قىلىنىپ تۇرىدىغان «ئەۋلادى نەزرە»، «خۇدايى نەزدرە»، «خالىس نەزدر»، «چۈش نەزرىسى»، «غايىپ نەزرە» قاتارلىق نەزرلەرمۇ ئاز ئەمەس. روزى ھېيت، قۇربان ھېيت، بارەئەت، نورۇز بايرىمى سورۇنلىرىدىمۇ مېيىت ئۈچۈن «ئەسلەش» نەزىرلىرى بولۇپ تۇرىدۇ.

كىيىنىش ئادەتلىرى

قارا قۇرۇملۇقلار كىيىم - كېچەكلەردىكى رەڭ خىللىرىنى ئومۇمەن ئۆز مۇھىتلىرىدىكى تەبىئىي مەنزىرىلەرگە يەنى ئۆسۈملۈك، گۈل - گىيا، دەل - دەرەخ، قار، مۇز، قۇش، ھاشارەتلار ۋە ئۇ خىل نەرسىلەرنىڭ ھەر خىل پەسىللەردىكى ئۆزگىرىش ھالەتلىرىگە ئوخشىتىپ (تەقلىد قىلىپ) تاللاشنى ئادەت قىلىشقان. ئۇلار قىزىل، سېرىق، ئاق رەڭلەر تۈركۈمىگە مەنسۇپ توقۇلمىلاردىن قىشلىق تاش كىيىملەرنى كەيمەيدۇ. تۈم قىزىل، تۈم سېرىق، تۈم ئاق، تۈم قارا توقۇلمىلاردا تۇتاش كىيىم كېيىۋالغانلارنى «غەلىتە كىيىنگەن»، «سەت ياسانغان»لار قاتارىدا مەسخىرە قىلىشىدۇ. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە قىزىل رەڭ قاننىڭ، سېرىق رەڭ ئاپەتنىڭ، قارا رەڭ قاراڭغۇلۇقنىڭ، ئاق رەڭ ماتەمنىڭ بەلگىسى دەپ قارىلىدۇ. ئەر - ئاياللارنىڭ تاش كىيىملىرى دىگۈدەك گۈلسىز، ئاياللارنىڭ ئىچ كىيىملىرى گۈللۈك، ئەرلەرنىڭ ئىچ كىيىمى پۈتۈنلەي گۈلسىز توقۇلمىلاردىن تىكىلىدۇ. ھەرقانداق كىيىم تىزدىن ئاشقان ئۇزۇن بولۇشى لازىم. تۈگمىلەنگەن، يانچۇقلۇق، كالتە كىيىم - كېچەكلەرنى كىيىش بىر خىل غەيرى قىلىق ھېسابلىنىدۇ. شەپكە، ھەر خىل دوپپىلارنى كىيىش ئادەت قىلىنمىغان. 1950-يىللاردىن كېيىن ھازىرقى زامان كىيىم - كېچەكلىرى بەزى جايلارغا تەسىر كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئادەت كۈچىنىڭ چەكلىمىسى بىلەن كېيىلمىگەن. قىز - ئاياللار ئاق لېچەك، گۈللۈك ياغلىقلارنى گېلىدىن چىگىپ ئارتىۋالىدۇ. لېچەك ئۈستىدىن تۇماق كېيىۋېلىش بىر قىسىم چوڭراق ئاياللارنىڭ ئادىتى.

باش كىيىملىرى: بۇ يەردە باش كىيىملەرنى بازاردىن سېتىۋېلىش ئادىتى يوق، ئۆز يەرلىرىدە تەييارلىنىدۇ. ئەرلەر قىشلىق، يازلىق تېرە تۇماقلارنى (ئۇ يەردە «تەلپەك» دەپ ئاتىلىدۇ)، كىگىز قالپاقلارنى، ئاياللار كۆرپە تۇماقلارنى كېيىدۇ. ھەر خىل دوپپىلارنى كىيىشنى ئادەت قىلىشمىغان. ئەرلەرنىڭ تۇماق شەكلى ئۈچ خىلغا (چوڭ قوي تېرىسىدىن قاسقان ئۇتتۇلغان سالۋا تۇماق، پاقلان تېرىسىدىن قاسقان ئۇتتۇلغان شىرەمەس تۇماق، قوزا كۆرپىسىدىن قاسقان ئۇتتۇلغان كۆرپە تۇماق) بۆلۈنىدۇ. ئاياللارنىڭ ئىككى خىلغا (كۆرپە تۇماق، ئۆلۈك تۇغۇلغان قوزا تېرىسىدىن تىكىلىدىغان تەقىر تۇماق) بۆلۈنىدۇ. كۆرپە، تەقىر تۇماقلار ئومۇمەن يازلىق، قالغانلىرى قىشلىق تەييارلىنىدۇ. تۇماقلارنىڭ قاسقىنى يېرىم غېرىچتىن بىر غېرىچقىچە كەڭ، ئۆزى چوڭقۇر تىكىلىدۇ. ئەرلەرنىڭ ئەستەر - تاشىسى، ئاياللارنىڭ ئاساسەن تاشلىق بولىدۇ. رەڭگى ھەرخىل، تۆت تالالىق، يۇمىلاق، چىرايلىق تىكىلگەن تۇماقلارنى قىرلاپ كىيىۋالغان ياشلار تۈزلەڭلىك رايونلاردا تىكىلگەن ھەرخىل تۇماقلارنى ياراتمايدۇ. تۇماقلارنىڭ قىسىلچىلىقىدىن يانچۇق ئورنىدا پايدىلىنىش ئۇلارنىڭ ئادىتى. ئىككى بۇرجىكىدىن چەك قويۇلغان پۈپۈكلۈك كىگىز قالپاقلارنى يازدا كۆپرەك كېيىدىغان ئادىتىمۇ بار.

ئېغىزمان كىيىملىرى: باش، ئاياق كىيىملەردىن باشقا كىيىملەر (ئۇچا كىيىملىرى) بۇ يەردە ئېغىزمان كىيىملىرى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يەرنىڭ خەلقىدە ئومۇمەن قىشتا ئۈچ قات (كۆينەك، ئۇزۇن ئىچ كىمزول، تون ياكى جۇۋا)، يازدا ئىككى قات (يازلىق كۆينەك، يەكتەك) كېيىدىغان ئادەت بار. بۇ خىل كىيىملەر ئۇزۇن بولغىنى ئۈچۈن قىشتا پاختىلىق شىملارنى، تېرە ئىشتانلارنى كىيىش ئادەت قىلىنمىغان. قىشلىق كىيىملەرگە پاختا ئورنىغا يۇڭ ئىشلىتىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس، كىيىم - كېچەكلەر ئاساسەن شۇ يەرلەرنىڭ ئۆزلىرىدە، باللارنىڭ كىيىملىرى ئائىلىلەردە تەييارلىنىدۇ. ئاياللارنىڭ ئۇزۇن چاپانلىرى ياقا، بەل، ئالدى گىرۋەكلىرىگە كۆمۈش تەڭگىلەر، ئىسىل مونچاقلار قادالغان، كەڭ ياقىلىق، كەڭ، قوش پەشلىك تەييارلىنىدۇ. تالالىق ئۇزۇن كۆينەكلىرى ياقا، ئالدى گىرۋەك،

يەڭ ئۇچلىرىغا چىرايلىق گۈل، كەشتىلەر قوندۇرۇلغان، بوغما ياقا، كەڭ ئېتەك، كەڭ بەل تەييارلىنىدۇ. جۇۋا كىيىش ھەممە ئۈچۈن ئورتاق ئادەت، جۇۋىلار يازلىق، قىشلىق تىكىلىدۇ، ئەر - ئاياللارنىڭ پەرقلىق بولىدۇ. لېكىن بىر قىسىم كىشىلەر ئىچىگە كىيىدىغان پەس يۈگلۈك كالتا جۇۋىلارنىمۇ تىكتۈرىدۇ.

بۇ يەرنىڭ ئۆزگىچە بىر خىل تاش كىيىمى «كېپىنەك تون» دۇر. بۇ خىل تون يۇمشاق يۇڭ ياكى تۆگە تىۋىتلىرىدىن تىكىشسىز، ھەر خىل يىپلاردىن جىيەك ئۇتۇلۇپ چىرايلىق تەييارلىنىدۇ. ھەر بىر ئائىلە ئۆزلىرى تەييارلاپ ئالىدۇ. رەڭگى ئاق، ئىخچام كېلىدۇ. تاش كىيىمنى قېلىپ قىلىۋېلىپ قالپاق، يىما ياساش شەكلى بىلەن يۇڭ، تىۋىتتىن كىگىزگە ئوخشاش تەييارلىنىدىغان بۇ خىل قۇيما توننى مالچىلار بىلەن ياش ئوۋچىلار جىقراق كىيىدۇ. ئەرزان، چىدامىلىق، يەڭگىل، ئىسسىق بولىدىغان بۇ خىل «كېپىنەك تون» ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىكى كىيىم-كېچەكلىرى تەركىبىدىلا غىل-پال يادلىنىدىغان، جانلىق تۇرمۇشتا يوقىلىپ كېتىۋاتقان، پەقەت مۇشۇ خەلقلەرنىڭ تۇرمۇشىدىلا ئانچە - مۇنچە ساقلىنىپ تۇرغان بىر خىل نەمۇنىدۇر.

ئاياغ كىيىملىرى: بۇ يەرنىڭ خەلقىدە ئۆتۈك، بەتىنكە، مەسە - كالاچ قاتارلىق سانائەت ئاياغلىرىنى، زاۋۇت پايپاقلىرىنى كىيىدىغان ئاممىۋى ئادەت يوق (ئۇ خىل كىيىملەر «تاغ كىيىملىرى» قاتارىدىن ئورۇن ئالالمايدۇ، ئەلۋەتتە). ئۆچكە، كالا، قوتاز تېرىلىرىدىن تىكىلىدىغان ھەر خىل ئۇزۇن، كالتە چورۇقلار، شىرە (كالا، قوتازلارنىڭ خام تېرىلىرىدىن تىكىلىدىغان بىر خىل ئاددىي ئاياغ كىيىمى)، جوراپ (بىر خىل قېلىن يىپ پايپاق) ۋە يۇڭ پايپاقلار بۇ يەرنىڭ ئاساسلىق ئاياغ كىيىملىرىدۇر. بۇ خىل ئاياغ كىيىملەر تەكشىلىكنىڭ ئۆزىدە، ئائىلىلەردە ھاجەتلىك ئۆلچەم، رەزمەرلەردە قول ھۈنىرى بىلەن چىرايلىق، كۆركەم، يۇمشاق، يەڭگىل، پۇختا، ئىسسىق، ئەپچىل قىلىپ تەييارلىنىدۇ. ئاياللارنىڭ، قىزلارنىڭ چورۇقلىرى ئاساسەن سەل جىگدەرەڭ بويالغان يەرلىك قول خۇرۇمى، قېيىش (قول بىلەن ئۇۋۇلاپ ئىلىنغان چەم) بىلەن تېزغا كەلگۈدەك ئېگىز، ھەر خىل چۈچۈلۈق، ئەرلەرنىڭ چورۇقلىرى ئاددىراق ئىككى خىل (بىرسى كالتا، بىرسى ئۇزۇن) تىكىلىدۇ. ئۇشۇقىدىن گۈللۈك قۇلار بىلەن (يەرلىكتە توقۇلغان بىر خىل يىپ بۇغۇچلار بىلەن) بوغۇپ كىيىشكە توغرا كېلىدىغان بۇ خىل ئاياغ كىيىملەر يەكەن، قاغىلىق، پوسكام قاتارلىق ئورغۇن جايلاردىمۇ تارىختىن بۇيان ئاممىۋى ئاياغ كىيىملىرى تەركىبىدە ساقلىنىپ كەلمەكتە. يالاڭ ئاياغ يۈرۈش بۇ يەردە سەت ئادەت ھېسابلىنىدۇ.

قارا قۇرۇملۇقلار ئۆز جايلىرىنىڭ تەبىئىي شارائىتى، ئىرىقچىلىق ئادەتلىرى، ئىگىلىك خاراكتېرى ئاساسىدا يۇقىرىقىدەك يەرلىك ئەنئەنىۋى كىيىم - كېچەك پورمىلىرىنى، كىيىنىش ئادەتلىرىنى ساقلاپ، داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئازادلىقتىن كېيىن تۈرلۈك سانائەت كىيىملىرىنىمۇ يېڭىلىق، يېڭى مەدەنىيەت شەكلىدە بارا - بارا قوبۇل قىلىپ، ئۆزلەشتۈرۈپ، مەدەنىي، يېڭى تۇرمۇشلىرىنى بېيىتىشقا يۈزلەنمەكتە.

ئۆي تۇتۇش ئادەتلىرى

قارا قۇرۇملۇقلار ئىچكەركى، تاشقارقى ئۇستى يېپىقلىق كەڭ ئايۋانلار ئىچىگە ئېلىنغان بىر چوڭ ئىشىك ئىچىدىكى چوڭ ئۈچ خانىلىق ئۆيلەرنى يەنى ساراي، مېھمانخانا، قازناقتىن تەركىب تاپقان ئۈچ ئىشىكلىك، بىر يۈرۈش ئۆيلەرنى سېلىپ ئولتۇرىدۇ. تۈز ئۆگزىلىك، تۈنۈك قويۇلغان بۇ خىل ئۆيلەرنىڭ ئەتراپى ھويلا تاملىرى قوشۇلۇپ، قوشۇمچە مۇلازىمەت ئۆيچىكلىرى بىلەن كېڭەيتىلىپ، چوڭ دەرۋازىلىق مۇقىم، كۆركەم ھويلا-ئىمارەت شەكلىگە كىرگۈزۈلگەنىدىن

كېيىن، ئەترايىغا ھەر يىلى 8-ئايدىن كېيىن پىشـ
ىدىغان تاغ ئۈرۈكلىرى بىلەن كۆچۈملەشتۈرۈلگەن
كىچىك باغلار، ئات-ئۇلاغ ئېغىللىرى تەييارلىنـ
ىدۇ. ئۆي-ئىمارەتلەرنىڭ ئۆگزىلىرىدىكە لاي سىـ
لىنماي، يۇمشاق ئەت تۇپا سېلىنىپ ئۈستىدىن
ئوت-خەس ئۈندۈرۈلىدۇ. كونكۇر (قاسقان)
ياكى شەپكە شەكىللىك سايۋەن)
چىقىرىلمايدۇ. دەرۋازا، ئىشىكلىرى
دائىم كۈن چىقىش تەرەپكە قارايدۇ. ئۆي- ئايـ
ۋانلارنىڭ ئىچ يۈزىگە، ھەر تۈرلۈك نەقىش ۋە
نەقىشلىق نوۋەي، تاكچا (ئويۇق) ھەم ئوچاق
(ئىسسىنىش ئۈچۈن)، مورا ئويۇلىدۇ. ئۆيلەرنىڭ
ئىچكى يەر يۈزى تۈپتۈز راسلىنىپ، ھەر خىل
كىگىزلەر قەۋەتلەپ سېلىپ قويۇلىدۇ. مېھمان كۆـ
رۈپ كۆرپىلەر سېلىنىدۇ. ھەممىلا ئادەم يۈكۈنۈپ
ئولتۇرۇشقا ئادەتلەنگەن. ئۆيلەرگە سۇپا، چوڭ
ياغاچ تۆشەك (بەنچاك)، كارۋاتلارنى قويۇش،
سېلىش ئادەت قىلىنمىغان. ئايۋانلار سۇپىلىق بوـ
لىدۇ. ئادەتتىكى چاغلاردا قىش كۈنلىرى 20 دىن
30 غىچە، ياز كۈنلىرى 40 دىن 50 كىچە، مېھـ
مان بىمالال قونالايدىغان بۇ خىل ئۆي ئىمارەتـ
لەردە 200—300 كىشىلىك توي جامائىتىمۇ قىسىلـ
ماي ئولتۇرالايدۇ. ساراي، قازناق ئۆيلەردىكە چوڭ
كات ساندۇقلار (كىيىم-كېچەك، بوخچا-بۇغۇنچە
سېلىنىدىغان ئۈچ ئېغىزلىق يوغان ياغاچ سانـ
دۇقلار) خاپانلار، (تۆت-بەش تاغار ئۇن پاتىدىغان
قوش ئېغىزلىق تۆت پۇتلۇق تۈز ساندۇقلار) قوـ
يۇلىدۇ. ئائىلە بىساتلىرى ھەر خىل كىگىزلەر،
پاختىلىق يوتقان، كۆرپىلەر، يوتقان جۇۋىلار
(يۈگلۈق قوي تېرىلىرىدىن تىكىلگەن تېرە يوتـ
قانلار) ئىككى بېشى گۈل قۇراقلىق تەكىيىلەرـ
دىن ئىبارەت. يېپىنچە-سېلىنچە بىساتلار يەرگە
كۆركەم يۈك قىلىپ يىغىلىدۇ. يىغىلغان يۈكتىن
شۇ ئائىلىنىڭ باي، كەمبەغەللىكىنى، دەرھال قىـ
ياسەن بىلىۋېلىش مۇمكىن. بۇ خىل بىساتلار

مېھمانلار، چوڭلار، ياشلار، باللار، بويىچە-بويىچىسى پەرقـ
لەر ئاساسىدا ئايرىم-ئايرىم تەييارلىنىدۇ. بەزىـ
بىر ئائىلىلەردە قىش كۈنلىرى يۇمشاق كىگىزلەرـ
نى يوتقان، كۆرپە ئورنىدا پايدىلىنىدىغان ئاـ
دەتلەرمۇ بار. ئائىلە ئەزالىرى ياش-قۇرامى، جىنسـ
ى پەرقى، خۇسۇسىيەتلىرى بويىچە ئايرىم-ئايـ
رىم ئۆيلەردە يېتىپ قوپىدۇ. مېھمان قونغان ئۆيـ
لەرگە ئۇششاقلار كىرمەيدۇ، داستىخانغا ئولتۇرـ
مايدۇ. مېھمان دەرۋازا ئالدىدا كۈتۈپ ئېلىنىدۇ،
ئۇزىتىلىدۇ. ياشانغان مېھمانلارنى قولتۇقلىرىدىن
يۆلەپ، كۆتۈرۈپ ئاتلاندۇرىدىغان ئادەت بار.
بەزى قەدىرلىك مېھمانلارنىڭ ئالدىغا ياز كۈنـ
لىرى ئۇسسۇزلۇق ئاق (قېتىق دوغ، ئايران) كۆـ
تۈرۈپ كۆز يېتىمى يەرگىچە تازىم بىلەن بارىـ
دىغان، يوللىرىنى سۈپۈرۈپ، قوللىرىنى سۆيۈپ،
ئات، ئۇلاغلىرىنى يېتىلەپ ھۆرمەتلەيدىغان ئاـ
دەتنى بىز دائىم ئۇچرىتىپ تۇرىمىز. چوڭراق
ئەر تۇغقانلار بىلەن يېقىن كىشىلەر بىر-بىرى بىـ
لەن قۇچاقلىشىپ، ئادەتتىكى ئەر كىشىلەر ئىككى
قول بىلەن تۇتۇشۇپ، ئاياللار يۈز يېقىشىپ، باـ
للار بىر-بىرىگە چاپلىشىپ كۈلۈشۈپ كۆرۈشىـ
دۇ. مۇسىبەت مېھمانلىرى مۇسىبەت كىيىملىرىنى
(ئېقىش ھەم گۈلسىز تاۋارلاردىن تىكىلگەن
كۆك، بوز، يېشىل كىيىملەرنى) كىيىشىپ، يىراقـ
لاردىن ھازا قوشاقلىرىنى ئېيتىپ ئاستا كېلىشىـ
دۇ. يىغلىشىپ، قۇچاقلىشىپ دىدارلىشىدۇ. توي
مېھمانلىرى تويلۇق كىيىملىرى بىلەن يىراقلاردىن
غەزەل، قوشاق، كۈلكە، بارىكاللا سادالىرىنى
ياڭرىتىپ كېلىپ ئۆز رەتلىرى بويىچە سورۇن
تۈزۈپ ئولتۇرۇشىدۇ. بىر-بىرلەپ كۆرۈشۈش ھاـ
جەت ئەمەس.

پۈتۈن ئەل ئىچىدە تۆر قوغلىشىپ ئۆي تۈتىـ
دىغان، سورۇن تۈزەيدىغان بىر خىل مۇقىم ئەنـ
ئەنىۋى ئادەت بار. يەنى ئۆي ئىچىدىكى ئوچاق
مورىسىنى ئاساس قىلىپ چىقىرىلغان ئىككى

تۆرنىڭ ئوڭ تەرىپىدە دائىم شۇ ئۆينىڭ چوڭ ئانىسى، سول تەرىپىدە ئەڭ چوڭ ئانىسى مۇقىم ئولتۇرىدۇ. ھەر قانداق مېھمان مۇشۇ ئىككى كىشىنىڭ سول قولىدىن يانداشىپ ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئولتۇرۇش ئورۇنلىرى بويىچە قاتار ئورۇن ئېلىشى لازىم. ھەر قانداق چوڭ-كىچىك سورۇننىڭ ھەممىسىدە مۇشۇ خىل ئولتۇرۇش مۇقىم ئادەت ھېسابىدا ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن سىزنىڭ بوۋىڭىز (چوڭ دادىڭىز) تارىختا ئۆينىڭ بوۋىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرۇپ كەلگەن بولسا ھازىر سىزمۇ يەنىلا ئۆينىڭ ئوڭ تەرىپىدىلا ئولتۇرۇشىڭىز شەرت. بۇ ئادەت ئەر-ئايال، چوڭ كىچىكلەر بويىچىمۇ يەنى شۇ خىل ئادەت ئاساسىدا داۋام قىلىنىدۇ. بىز بۇ يەرنىڭ سورۇنلىرىدا 80 ياشلىق بوۋاينىڭ ئوڭ تەرىپىدە (تۆردە) 20 نەچچە ياشلىق يىگىتنىڭ، 70 ياشلىق موماينىڭ تۆردە 18 ياشلىق قىزنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى دائىم كۆرۈپ تۇرۇشىمىز ئەنە شۇ خىل ئادەت تۈپەيلىدىندۇر. بۇ خىل ئادەتكە ئەمەل قىلىنمىسا چوڭ-چوڭ كۆڭۈلسىزلىكلەر كېلىپ چىقىدۇ.

بارلىق ئائىلىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى (ئورۇن كۆرپە، ئاياق-قوشۇق، چۆگۈن-قاچىلار) شۇ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ تۇرلۇك پەرقى ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە ئايرىم-ئايرىم مۇقىم خاسلىق ئاساسىدا ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن ئاتىنىڭ ئاش-تاماق يەيدىغان ئاياق، قوشۇقى شۇ كىشىنىڭ ئاتىسىدىن قالغان خاس، مۇقىم ئاياق-قوشۇقتىن ئىبارەت. قالغانلارنىڭمۇ ئاتا-ئانىلار تەقسىم قىلىپ بەرگەن ئەنە شۇ خىل مۇقىم ئاياق-قوشۇقلىرى بولىدۇ. ئورۇن كۆرپە، سايمان، ئۇلاغلارمۇ مۇشۇ قائىدە ئاساسىدا ئىشلىتىلىدۇ. ھەر كىم تامىقىنى قاچىسىغا قاراپ يەيدىغان، ئورۇن-كۆرپە، سايمان، جابدۇقلارنىمۇ شۇ قائىدە ئاساسىدا تۇتىدىغان بۇ خىل ئادەت ئائىلە ئەزالىرىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش مىزانىدۇر. ئۆيلەرگە مەش، تام مەشلەرنى قويۇش، ياساش ئادەت قىلىنمىغان. ئىسسىنىش، تاماق پىشۇرۇش مورىلىق شور ئوچاقلار ئارقىلىق بولىدۇ. ئوتۇن، چىغ، تەسكەن (بىر خىل پاكار غولىلۇق چاتقال ئۆسۈملۈك). تېزەك، ماياق قالىنىدۇ. نان يېقىلىدۇ. تونۇر سېلىش ئادەت قىلىنمىغان. ئېقىن سۇ ئىچىلىدۇ.

خەلق ئىچىدە مۇكەممەل ئائىلىۋى مىراسخورلۇق ئادەت تۈزۈملىرى بار. بارلىق كۆچمە ۋە كۆچمەس مۈلۈكلەر، سالاھىيەت، ئىمتىيازلار شۇ ئائىلىدىكى تېخى ئۆي بولۇپ چىقىپ كەتمىگەن ئەڭ چوڭ ئوغۇل بىلەن ئانىغىلا مەنسۇپلىشىدۇ. ئاتا مىراسى ئوغۇللارغا تەڭ، قىزلارغا ئۈچتە بىر ئادەت پىرىنسىپى، مەسىلەن، بارلىق ئىقتىسادىي مۈلۈك نەقپۇلغا سۇندۇرۇلغاندا 300 يۈەن قىممىتىدە بولغان بولسا 200 يۈەننى ئوغۇل، 100 يۈەننى قىز ئالىدىغان پىرىنسىپ بويىچە تەقسىم قىلىنىدۇ. بىۋاستە بېقىلغان نەۋرىلەرگە، ئۆگەي پەرزەنتلەرگە پىرىنسىپ جەھەتتىن مىراس بېرىلمەيدۇ. ئانىغا ئوغۇللار بىلەن تەڭ نىسبەتتە بىر كىشىلىك مىراس تەقسىم قىلىنىدۇ. ئائىلىنىڭ ئىچكى تۇرمۇش بۇيۇملىرى بىلەن ئۇششاق مۈلۈكلەر مىراس تەقسىماتىغا كىرگۈزۈلمەيدۇ. ئۆيدە قالغان چوڭلارنىڭ كۈندىلىك ھالىدىن خەۋەر ئېلىش شۇ ئۆيدىكى ئەڭ كەنجى ئوغۇلنىڭ ئىلكىگە قالىدۇ. ئۆي بولۇپ كەتكەن ئوغۇللار چوڭلارنى دائىم يوقلاپ، خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشى، ئۆلگەن ئاتىسىنىڭ تىرىك چاغلىرىدىكى ئىمتىياز، سالاھىيەتلىرىگە، قەرز، مەجبۇرىيەتلىرىگە ۋارىسلىق قىلىشلىرى لازىم. ئۆلگەن ئاتا - ئانىلارنى ئۆي بولۇپ كەتكەن ئوغۇللار بىرلىكتە چىقىم قىلىپ ئۇزىتىدۇ. قىزلار، نەۋرىلەر، ئانىلار ياكى باشقىلار بۇنداق چىقىملارنى مەجبۇرىيەت ھېسابىدىن ئاساسەن بويىنىغا ئالمايدۇ.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

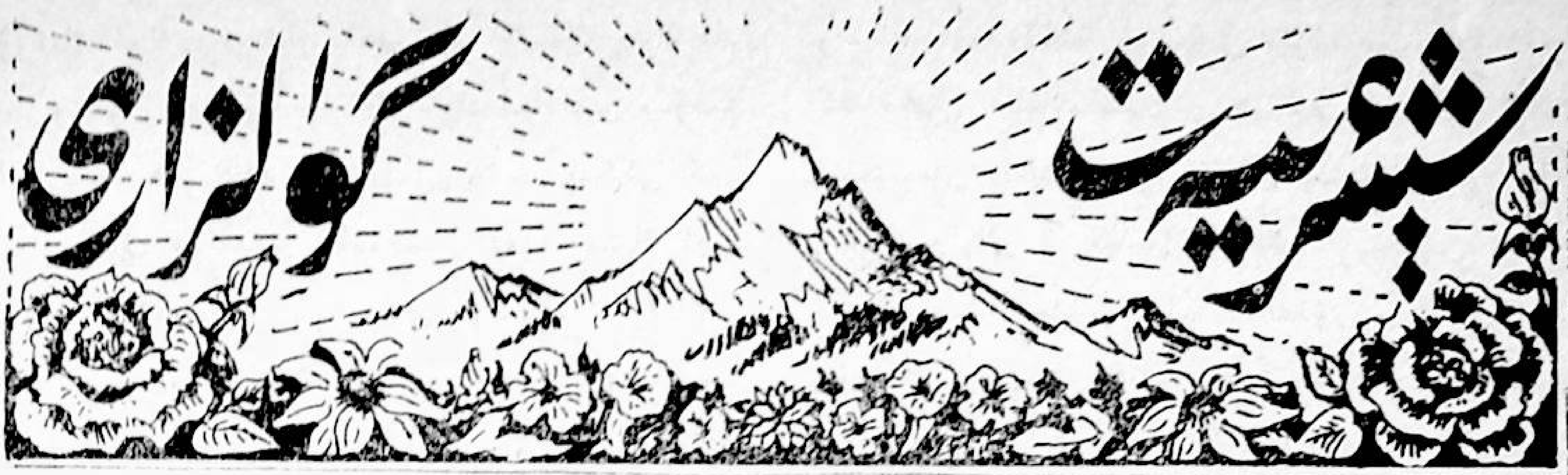

بىلىم توغرىلىق ناخشا

مەجىت ئابدۇراخمان (ئىشچى)

بىلىمنى بىر دېڭىز دېسەك ئۇ قايناق،
دولقۇنى ئۇيغۇتار دىلدا مۇھەببەت.
بىلىمنى نۇر دېسەك جىلۋىسى پارلاق،
نادانلىق تۈنىنى قوغلايدۇ ئەبەد.

بىلىمنى يار دېسەك، ئۇ، ئۆز ۋاپادار،
ۋاپادار تەڭداشسىز، گۈزەللىكتە ئاي.
خىسلەتلىك قانات ئۇ، بولسا ئىلكىڭدە
ئاسمانمۇ، يۇلتۇزمۇ بېرەر ساڭا جاي.

بىر ئالتۇن ئاچقۇچ ئۇ، ھېكمىتى چەكسىز،
تەككۈزسەڭ تىلسىمات سىرىنى ئاچار.
نەق ئاچقۇچ، ھېكمەتلىك زۇلپىقار بەلكى،
تاغ يارار، چاقماقتەك نۇرىنى چاچار.

بىلىمنىڭ يولى كەڭ. داۋانى ئېگىز،
ئىلگىرىلە، كۈلىدۇ ئىستىقبال شەكسىز.
قانائەت غارىغا كىرىپ ئۇخلىساڭ،
يەتمەيسەن بىلىمنىڭ ۋەسلىگە ھەرگىز.

كى بىلىم دېمەك، قىل ئەجىر دېمەكلىك،
تىرىشقىن سەن شانۇ - سەھەر دېمەكلىك.
بىلىم ئوكيانىدىن سۈزگەن جاۋاھىر،
ئەۋلادقا قالدۇرغان گۆھەر دېمەكلىك.

ئۇ يىراق ھورۇنغا، باتۇرغا يېقىن،
قاراڭغۇ مۇشكۈل ھالىڭ بار ھەم يولىدا.
ئىزدىنىش چۆلىدە قالدۇرساڭ ئىزلار،
ياشايسەن ئۆلمەستىن خەلقىم دىلىدا.

كىتابلىرىم

تۇرسۇن ئابدۇقادىر

ئادەملەر ھاياتتا يىغاركەن بايلىق،
بەزىسى مال - مۈلۈك بەزىلەر نەق پۇل.
ھەتتاكى بەزىلەر يىغىپ زەر - ئالتۇن،
بالا ھەم نەۋرىگە ئېچىپ بېرەر «يول».

مەندە يوق زەر - ئالتۇن ۋە ياكى كۆپ پۇل،
خىيالىم بۇ يەڭلىغ بايلىقتىن يىراق.
ۋە لېكىن ھېسابسىز كىتابلىرىم بار،
(قاراڭغۇ تۈنلەردە يېقىلغان چىراق).

ھەر كۈنى ئۇيقۇسىز ئوقۇيمەن كىتاب،
بەزىسى ئەسلىتەر قەدىم چاغلارنى.
بەزىسى كۈلدۈرەر باغلاردا مېنى،
بەزىسى كۆرسىتەر ئۆلمەس تاغلارنى.

ۋە بەزى كىتابنى كۆرگەن چېغىمدا،
خىيالىم ئۇچمىدا چىقىمەن ئايغا.
ئايغۇ، ئاي، ئادەملەر يۈرۈنلا بارغان،
ئۇچۇمەن ئىنسانلار بارمىغان جايغا.

بەزىدە يۈرۈيمەن چەت ئەللەردىمۇ،
تاتونۇش ئادەملەر بىلەن دوست بولۇپ.
قەلبىم شاد ياپرايدۇ شۇنداق مىنۇتتا،
دۇنيانى كەزگەنگە ئۆيدە ئولتۇرۇپ.

ئەبەدى سۆيىمەن كىتابلىرىمنى،
سۆيۈشنى ئۆگىتەي بالام ـ نەۋرەمگە.
ۋەسىيەت شۇ بولسۇن مېنىڭدىن دوستلار،
مەن ئۆلسەم قويۇڭلار ئۇنى قەۋرەمگە.

خالىمايمەن چۈشتىن لەززەت ئېلىشنى

ئايشەم نىياز (ئوقۇغۇچى)

شېرىن ئۇيقۇ... زەنجىرسىمان شېرىن چۈش،
شۇنچە تاتلىق، شۇنچە لەززەت ئۇ چۈشلەر.
ئۇندا شادلىق، ئۇندا ۋىسال، گۈزەللىك،
ئۇندا ئەركىن قانات قېقىپ ئۇچۇشلار.

بىردىن چۆچۈپ كۆزۈم ئاچسام رىئاللىق،
قەلبىم تۇتقان يېتى ئۇخلاپ قاپتىمەن.
دېرىزەمدىن ئاي مارايمۇ كېتىپتۇ،
ئەپسۇس! بىقەت چۈشتىن لەززەت ئاپتىمەن.

شېرىن ئۇيقۇ يوقال، مېنى ئالدىما،
سېھىرلىك ئەمدى كۆزلىرىمنى يۇمالماس.
چولپان يانار ئەتە سۈبھى كۆكىدە،
ئۇ رىئاللىق، ئۇ، چۈش كەبى يوقالماس.

ئىككى شېئىر

ماخمۇد مۇھەممەد

ئادەم بىلەن گۈزەلدۇر ئادەم

باغدا گۈزەل كۆرۈنمىگەن بىر چېچەك،
يار قىسقاندا ئەجەپمۇ ئۇز كۆرۈندى.
يارمۇ گۈزەل ئىمدى ئەسلى، ۋەلېكىن ـ
شۇ چېچەكنى قىستىمۇ، توز كۆرۈندى.

بۇ مىسالدىن بىر ھېكمەتنى ئوقۇپ ئال،
دوستلار ئارا بولغاي خىسلەت تولۇقلاش.
كەمچىلىكسىز ئادەم بولماس دۇنيادا،
ئادەم بىلەن ئادەم گۈزەل، بىل يولداش!

دەريادىن سادا

بىر كۈنى دەريادىن كەلدى بىر سادا:
ـ ئېيتىپ قوي، شائىرلار يازمىسۇن مېنى.
ئۇيۇلۇپ قالمىدىن ماختاشسا بەزەن،
مەن ئۆزەم بىلمىگەن خىسلەتلىرىمنى.

سۈيۈمنى سۇ دېسۇن، دېمىسۇن شەربەت،
تېشىمنى تاش دېسۇن، جاۋاھىر ئەمەس؛
قاراتاش جاۋاھىر دېيىلسە ئەگەر،
نېمەدەپ ماختىشار جاۋاھىرنى، بەس!؟

ئۈچ شېئىر

مۇختار خېلىل

دورىغان، دورىمايمەن

يىقىلاتتىم، تىمىسقىلايتتىم،
مېڭىش دوراپ كىچىكلىكىمدە.
غەيرەت قىلىپ ئېرىق ئاتلايتتىم،
ئەشۇمۇ بىر يۈرەكلىكىم - دە.

چوڭ يۈرەكنى ئاتامدىن ئالدىم،
ئۆرنەك قىلدىم ئانام خۇلقىنى.
دوراپ يۈرۈپ چوڭ بولۇپ قالدىم،
كەلتۈرگىدەك كىشى زوقىنى.

دورىساممۇ، دورىغاندىمەن،
بۇ، كىشىلىك ھايات يولىدا.
مېڭىشىمنى ئۆزەم بىلىمەن،
دورىمايمەن ئىجاد يولىدا.

ئاتىمىغا

(بىر دوستۇمنىڭ خاتىرە دەپتىرىدىن)

ئۆتۈكۈڭنى سالدۇردۇڭ،
چىلاپ بېرەر نېنىمگىنمۇ.
يۈز يۇيۇشقا سۇ ئېپ كىرەر،
سىلاپ قويار تېنىمگىنمۇ.
دۈشكەلدىيەن جان ئانامنى،
گاھىلىرى بانىسىزلا.
دېگۈم كېلۇر ئەي ئاتىجان،
تۇغۇلدۇڭمۇ ئانىسىزلا؟! ...

ئۆزگىرىشچان خۇي

گويا بۈركۈت چاغلايسەن،
دوستۇم ئۆزۈڭنى.
باشقىلارغا سانجىيسەن،
نەشتەر سۆزۈڭنى.

شىر ئالدىدا تۈلكىدەك،
قىلىسەن سۈكۈت.
ئەمما چۈجە ئالدىدا،
بولىسەن بۈركۈت.

«چىۋىن قونسا غىڭشىيسەن،
كالتەك تەگسە جىم».
ئۇنداق خۇيدىن بىزلەرنى،
ساقلا ئىلاھىم.

چۆلدىكى بۇلاق

يۇسۇپ كېرەم

كۆيلىنىپ كەلدىڭسەن زامان - زاماندىن،
چۆللەردە ئۇقچىغان جەرەن كۆز بۇلاق.
سەن چۆللەر كۆركىسى، ھاياتلىق سۈيى،
ھاياتنى ئۇلۇغلاپ ئوقۇيسەن قوشاق.
لەۋ قۇرۇپ يەتكەندە جان ھەلقۇمغا،
ئۇلاشتى بويۇڭغا قانچىلاپ كارۋان.
قاندۇرۇپ چاڭقاق لەۋ تەشنالىقىنى،
ئۇزاتتىڭ كۆزلىگەن مەنزىلگە ئامان.

شادلىنار سېنىڭدىن سۇ ئىچكەن كىشى،
پەرلەر لېۋىدىن سۇ ئىچكەن كەبى.
چۈنكى سەن دېڭىزنىڭ ئوماق سىڭلىسى،
ئانار يەر باغلىغان رىشتىنىڭ تەبىئىي.

قورۇيسەن ۋە لېكىن قورۇماس دېڭىز،
مىڭ يىللار دولقۇنلاپ تۇردۇ ھامان.

ئۆمۈرلۈ دېڭىز ھەم بۇلاقتا ئوخشاش.
ئۆلمەيدۇ ئادىمىزات، ئۆلىدۇ ئىنسان.

تەبىئەت ئانىسى كۆكتىكى قۇياش.
سۆيگەندەك چۆلدىكى بۇلاق كۆزىنى؛
ئۆلمەيدۇ چىن ئىنسان، خۇددى سېنىڭدەك
قالدۇرسا ھاياتتا ئۆچمەس ئىزىنى.

مەن تۇپراق بالىسى

مۇھەممەد ئەخمىدى (ئوقۇغۇچى)

توغۇلار ئادەملەر تۇپراقتا،
جانىجان ئانىنىڭ مېھرىدىن.
بەختكە ئېرىشسە پەرزەنتى،
نۇر ياغار ئانىنىڭ چېھرىدىن.

قامىتىم پاك جايغا چۈشكەچكە،
تۇپرىقىم سەن كۆزگە تۇتىيا.

ياشايدۇ سەن بىلەن مەۋجۇدات،
ھەم ئۆسەر ئۈستىڭدە گۈل ـ گىيا.

سۆيىمەن مەن سېنى ئەزىزلەپ،
جېنىمدىن ئارتۇقراق كۆرۈمەن.
مەن مۇشۇ تۇپراقنىڭ بالىسى،
شۇڭلاشقا پەخىرلىك كۈلۈمەن.

ئىككى لىرىكا

ئۆمەرجان غوپۇر

قايدىسەن

دىلنى مەستخۇش ئەيلىگەن ئۇزھۆرى غىلمان قايدىسەن،
تەندە تاقەت قويمىغان ئەي دىلغا مېھمان قايدىسەن.

دولدۇلغا يول بەرمەس كېيىككە زۇلپىدا سالما سېلىپ،
كۆزىدە قىلغان بەھۇش رۇخسارى پالۋان قايدىسەن.

كۈلكىسى بىرلە قەلب ئوكيانىنى مەۋج ئالدۇرۇپ،
ئاھ...دېسەم سوغلا نەزەر سالغان زوراۋان قايدىسەن.

قارلىق تاشلاپ قاچتى قىز

خىيال بىلەن ئولتۇرسام دېرىزەمنى ئاچتى قىز،
تىنىق، شەھلا كۆزىدە ھايا بىلەن باقتى قىز.

ئورۇپ قالسام ھاڭۋېقىپ، ئۇيۇلۇشنىڭ ئىلكىدە،
شوخلۇق بىرلە ئالدىمغا قارلىق تاشلاپ قاچتى قىز.

ئۆزى قاچسا مەيلىدى، بىللە قاچتى يۈرىكىم،
غەمسىز دىلغا ئىشقىنىڭ ئوتلىرىنى ياقتى قىز.

ئەركە

ئابدۇقادىر جالالىدىن (ئوقۇغۇچى)

كىرەر كۆكۈش تۇمانلارنىڭ قېتىغا،
دولقۇنلانغان ئويغاق دەريا ئېقىنى.
كېلىپ سۆرەن يىراق ئۆپۈق لېۋىدىن،
تاشلىنىدۇ كۆزگە بۇلۇت چېقىنى.

تۇتەكلەشكەن كۆكنىڭ سانسىز قەترىسى،
مەدەت بېرەر ھاياتىغا دەريانىڭ.
يېقىپ چاڭقاق دالىلارغا كۆكسىنى،
ئۆز ئەركىسى بولار يېشىل دۇنيانىڭ.

رۇسلاردا «بىرىنچى ساھىپجامال» دەپ نام ئالغان ناتالىيە نىكولايېۋنا گونچاروۋانىڭ تالانتلىق شائىر ئالېكساندىر سېرگېيېۋىچ پۇشكىن بىلەن قوشۇلغانلىقىنى كىشىلەر ئەڭ كۆڭۈللۈك قوشۇلۇش دەپ قاراشقان ئىدى. بىراق، ناتالىيەنىڭ دۇنيادا تەڭداشسىز بولغان گۈزەل ھۆسن - جامالى شائىرنىڭ بالدۇر ئالەمدىن ئۆتۈشىگە ۋە ئۆزىنىڭ ئۆمۈرلۈك بەختسىز بولۇپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولدى. كىشىلەر پۇشكىننىڭ قازاغا ئۇچراش سەۋەبىنى ناتالىيەگە دۆڭگەپ كەلدى. شۇ سەۋەبتىن ناتالىيە بىر ئەسىر - دىن كۆپرەك «يامانلىق قاپاق» بولۇپ كەلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايال يازغۇچىسى ئاگنىيا كوزنىتسوۋا بۇ ۋەقە ئۈستىدە جاپالىق دەلىللەش خىزمىتىنى ئىشلەپ، يېڭىدىن تېپىلغان نۇرغۇن ھۆججەت - ماتېرىياللارنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئارقىلىق، يۈز يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت تارقىلىپ يۈرگەن يالغان - ياۋىداق گەپلەرنى قايىل قىلارلىق دەرىجىدە ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، تارىخنىڭ ئەينەن قىياپىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، بىر ئالىيجاناب رۇس ئايالىنىڭ ئوبرازىنى يېڭىباشتىن ياراتتى.

ناتالىيە ئاتاقلىق بىر ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان. ئۇ كىچىكىدە ئىنتايىن ياخشى ئائىلە تەربىيىسىنى ئالغان، ئۇنىڭ زېھنى ئۆتكۈر بولۇپ، رۇس، فرانسۇز، نېمىس، ئىنگلىز تىللىرىغا كامىل ئىدى. ئۇ ئەدەبىيات ۋە مۇزىكىنى ياخشى كۆرەتتى؛ ئۇ ئاتىسىنىڭ ئالاھىدە قابىلىيىتىگە، ئانىسىنىڭ گۈزەل جامالىغا ۋە زىلۋا بويىغا ۋارىسلىق قىلغان، ئەقىللىق ۋە چىرايلىق قىز ئىدى. ئۇ ياش شائىر پۇشكىننىڭ شېئىرلىرىنى ئالاھىدە قىزىقىپ ئوقۇيتتى. نۇرغۇن شېئىرلىرىنى يادا بىلەتتى. ئۇنىڭغا «خاسىيەتلىك ئادەم» سۈپىتىدە چوقۇناتتى.

1928 - يىلى قىشتا موسكۋادا ئۆتكۈزۈلگەن ئاقسۆڭەكلەرنىڭ بىر قېتىملىق ئەدەبىيات كېچە - لىكىدە ئۇنىڭغا پۇشكىن بىلەن تاسادىپىي ئۇچرىشىش پۇرسىتى كېلىدۇ. ئۇ شائىرنىڭ كېلىشكەن قەددى - قامىتىنى كۆرۈپلا كۆيۈپ قالىدۇ. ناتالىيەنىڭ تەڭداشسىز گۈزەللىكى شائىرنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇلار تۇنجى قېتىم ئۇچرىشىشتىلا بىر - بىرىگە ئاشىق بولۇپ قالىدۇ. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي پۇشكىن ناتالىيەگە تۇرمۇش قۇرۇش تەلىپىنى قويىدۇ. پۇشكىننىڭ ئەدەبىيات ساھەسىدىكى نام - ئاتىقىنى ناتالىيەنىڭ جەمەتى ياخشى بىلەتتى. بىراق، ئۇ تۆرىلىك ئورنى يوق ئەدىب ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «دېكابىرىستلار» غا چېتىلىپ قالغان «خەۋپلىك ئۇنسۇر» ئىدى. شۇ سەۋەبتىن شائىرنىڭ تۇرمۇش قۇرۇش تەلىپى رەت قىلىنىدۇ. ئارىدىن ئۈچ يىل ئۆتكەندىن كېيىن، ناتالىيەنىڭ ئانىسى دوستلىرى ئارقىلىق پۇشكىننىڭ ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدىن ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ تەڭداشسىز تالانتلىق شائىر ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، قىزىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىشىغا يول قويىدۇ. 1831-

يىلى لىيۇرالدا پۇشكىن ناتالىيە بىلەن بەختلىك قوشۇلۇپ داغدۇغىلىق توي مۇراسىمى ئۆتكۈزىدۇ.

تويدىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى بەختلىك ئۆتىدۇ. ناتالىيە ھەر كۈنى سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆي ئىشلىرىنى جايىدا سەرەمجانلاشتۇرىدۇ. جىمجىت ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇيدۇ، رەسىملىيە ئىشلەيدۇ. شائىرنىڭ پۈتۈن زېھنى بىلەن شېئىر يېزىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىدۇ. كەچتە پۇشكىنغا ھەمراھ بولۇپ، تەتراپنى ئايلىنىدۇ. ئۇلار «پاددىشاھ يېزىسى» دىكى بىر ھەشەمەتلىك داچىدا تۇراتتى.

ناتالىيە ئەمدىلا 16 ياشقا كىرگەن چېغىدا، ئانىسى ئۇنى ئوردا تانسىغا باشلاپ بارىدۇ. پاددىشاھ بويىغا يەتكەن جىلۋىدار بۇ گۈزەل قىزنى بىر كۆرۈپلا كۆزى چۈشىدۇ. ھەددىسىلا ئۇنى تانسىغا تارتىپ تۇرۇۋالىدۇ. پاددىشاھ ئالىلىرىنىڭ كۆز ئىشارىتىدىن ئۇنىڭ مەقسىتىنى ئېنىق چۈشەنگەن ناتالىيە پاددىشاھتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، دائىم پۇشكىننى ئېلىپ دالا، چىغىر يوللارنى ئايلىنىشقا كېتىدۇ. بىر كۈنى ناتالىيە كۈتۈلمىگەندە، پاددىشاھقا ئۇچراپ قالىدۇ. ئۇ شۇ يىلى 18 ياشقا كىرگەن بولۇپ، تېخىمۇ گۈزەللىشىپ، ئاجايىپ چىرايلىق بولۇپ كەتكەن ئىدى. پاددىشاھ ۋە ئۇنىڭ نەۋكەرلىرى ئۇنى كۆرۈپ ھەيران قالىدۇ. پاددىشاھ ناتالىيە بىلەن دائىم ئۇچرىشىپ تۇرۇش پۇرسىتىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن پۇشكىننى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىدە ۋەزىپىگە تەيىنلەپ، دۆلەت ئارخىپخانىسىدا يېزىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا بۇيرۇيدۇ. كېيىن يەنە «ئىچكى ئوردا نەۋكىرى» دېگەن پەخرى نام تارتۇق قىلىدۇ. لېكىن پۇشكىن بۇ ئىنئاملاردىن مىننەتدار بولمايدۇ. ئۇ كېلەلمىنى سەۋەب قىلىپ، ئوردىغا بارمايدۇ. پاددىشاھ بۇنىڭدىن قاتتىق نارازى بولىدۇ، لېكىن ناتالىيەنىڭ يۈزى ئۈچۈنلا پۇشكىننى جازالىمايدۇ.

ئوردا ئويۇشتۇرغان تانسىدا ياش، گۈزەل ناتالىيەنىڭ ئايدەك نۇرانە ھۆسن-جامالى ھەممىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇلار ناتالىيەگە كۆز سېلىپ قارىشىدۇ، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر مەخلۇق ئاچكۆزلۈك بىلەن كۆزىنى ئۈزمەي قارايدۇ. ئۇ ھوللاندىيە ئەلچىسى گاگىننىڭ بېقىۋالغان ئوغلى، فرانسىيە دەۋلىكىدىكى ئاتلىق پولك ئوفىتسېرى دانتىس ئىدى. كۆنبويى ئىجتىمائىي ئالاقە سورۇنلىرىدا قاتنىراپ يۈرىدىغان بۇ ئىشقىۋاز، بەتقىلىق مەخلۇق، ناتالىيەنىڭ نىكاھلىق ئايال ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا شەرمەندىلەرچە چاڭ سالماقچى بولىدۇ. ناتالىيە ھەسرەت چەككەن ھالدا مۇنداق دەيدۇ: «چىرايىم ئۆزەمگە دۈشمەن بولدى، كىشىنىڭ زوقى كەلمەيدىغان، كۆزى چۈشمەيدىغان ئادەتتىكى بىر ئايال بولۇپ، تىپ - تىنچ ئۆتكەن بولسام، نەقەدەر ياخشى بولاتتى - ھە».

ناتالىيە دانتىسنىڭ تەلىپىنى كەسكىن ھالدا رەت قىلىدۇ. شۇڭا دانتىس كۆڭلىدە ئاداۋەت ساقلاپ، نامسىز خەت يېزىپ، ناتالىيەنىڭ ئەخلاقىنى قارىلاپ، ئەر - خوتۇن ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشتەك ئەڭ پەسكەش ۋاستىلەرنى قوللىنىدۇ. پۇشكىن ئۆز ئايالىنىڭ ئەھۋالىنى تامامەن چۈشىنەتتى. تاقەت قىلىش مۇمكىن بولمىغان ئەھۋالدا، پۇشكىن خوتۇنىنىڭ نام - ئىناۋىتىنى ۋە ئاقسۆڭەكلىك ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلاش ئۈچۈن، دانتىس بىلەن دۇئېلغا چىقىدۇ. شائىرنى ئۆلتۈرۈش قەستىدە بولۇپ كەلگەن دانتىس دۇئېل قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلىپ بالدۇر ئوق چىقىرىدۇ، پۇشكىن بەختكە قارشى ئېغىر يارىلىنىدۇ.

ناتالىيە بۇ دۇئېلدىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ئىدى. ئېغىر يارىلانغان پۇشكىننى چانىدا ئېلىپ كەلگەن چاغدىلا ئاندىن سۆيۈملۈك ئېرىنىڭ يوشۇرۇن سۇيىقەستكە ئۇچرىغانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق ھەسرەت چېكىدۇ ۋە تولا يىغلاپ ھوشىدىن كېتىدۇ.

پۇشكىن ئۆلۈم ئالدىدا قىلچە غەم يېمەيدۇ. ئۇ پەقەت ئامراق خوتۇنى ۋە كىچىك باللىرىدىنلا ئەنسىرەيدۇ. ئۇ قېشىدا قوغداپ تۇرغان كىشىلەرگە قايتا - قايتا تەكىتلەپ: بۇ ۋەقەنىڭ ناتالىيە بىلەن

زادى ئالاقىسى يوق، ئۇنىڭ ماڭا سادىقلىقىغا قىلچە شەك كەلتۈرمەيمەن. ناتالىيەنىڭ چىرايلىقلىقى ئۇنىڭ سەۋەنلىكى ئەمەس، دەيدۇ. ئاندىن ناتالىيەنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا: «سۆيۈملۈكۈم تاشا، سىز تېخى ياش، مېنى دەپ ئولتۇرۇۋەرمەڭ. ئىككى يىل قارىلىق تۇتسىڭىز بولار، ئاندىن ياتلىق بولۇڭ، بىراق سەممىي، ئىشەنچلىك ئادەمنى تېپىپ تېگىڭ» دەيدۇ. پۇشكىن خوتۇنىغا بولغان چەكسىز مېھرى-مۇھەببىتى بىلەن ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ناتالىيە چەكسىز قايغۇ - ھەسرەتتە تولا يىغلاپ ئۈنلىرى پۈتۈپ كېتىدۇ. ھەتتا، ھاياتتىن ئۈمىدسىزلىنىدۇ.

ناتالىيە پۇشكىننىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئۇنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ئاياغلاشتۇرغاندىن كېيىن، بەرزەنتلىرىنى ئېلىپ ئوردىدىن — ئاقسۆڭەكلەر جەمئىيىتىدىن ئايرىلىپ، ئانىسىنىڭ جاگىرىسىغا كېتىدۇ ۋە پۇشكىن ھايات چېغىدا تۇرغان «قىزىل ئۆي»گە كۆچۈپ كىرىپ ئولتۇرىدۇ.

لېكىن بۇ مىسكىن ئايال بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىنمۇ يۇقىرى تەبىقىدىكىلەرنىڭ پىتنە - پاسات، تۆھمەتلىرىدىن قۇتۇلالمايدۇ، ئاخىرى بالىسىنى ئېلىپ، ئانىسىدىن ئايرىلىپ، پۇشكىننىڭ چۆلدەرەپ كەتكەن جاگىرىسىغا كۆچۈپ كېلىدۇ ۋە ھەر كۈنى پۇشكىننىڭ قەۋرىسى ئالدىغا كېلىپ دەردىنى ئېيتىپ بوقۇلداپ يىغلايدۇ.

ناتالىيە پۇشكىن ئۆلۈپ تۇپتوغرا يەتتە يىل قارىلىق تۇتىدۇ. كېيىن ھاماچىسى بىلەن بىللە پېتېربۇرگقا قايتىپ كېتىدۇ ۋە تالا - تۈزگە ئانچە چىقماي، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرىگىمۇ ئارىلاشماي كۈن ئۆتكۈزىدۇ. بۇ چاغلاردا ناتالىيە گەرچە 30 ياشتىن ھالقىغان چوكان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا ئەينى يىللاردىكىدەك چىرايلىق، زىلۋا تۇرغاچقا، ھەممە ئۇنىڭ گۈلدەك جامالىغا مەھلىيا ئىدى. شۇڭا تۇرمۇش قۇرۇشنى تەلەپ قىلغۇچىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى، لېكىن ناتالىيە ئۇلارنىڭ تەلىپىنى بىر - بىرلەپ رەت قىلاتتى.

بىر كۈنى ناتالىيەنىڭ ئاكىسى ئىۋان نىكولايېۋىچ قەدىناس ئاغىنىسى پېترۇۋىچ لانسكونىڭ ئۇنىڭغا ئەۋەتكەن خەت - سوۋغىلىرىنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تونۇشۇپ قالىدۇ. لانسكو قەددى - قامەتلىك، تەربىيە كۆرگەن ئوفىتسېر ئىدى. ئۇ پۇشكىنغا ئىنتايىن ھۆرمەت قىلاتتى. بەختسىز ناتالىيەگە ۋە شائىرنىڭ بالىلىرىغا ئىچ ئاغرىتاتتى. ئۇلارنىڭ ئېچىنىشلىق كۈنلىرىنى كۆرگەندە بىئارام بولۇپ، ئۇلارغا ياردەم بېرىش مەسئۇلىيىتىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلاتتى. شۇ كۈنلەردىن تارتىپ لانسكوي دوستلۇق مېھرىنى ئېلىپ ئۇلارنىڭ ئۆيىگە پات - پات كېلىپ تۇرىدۇ ۋە بارا-بارا ناتالىيەنى ياخشى كۆرۈپ قالىدۇ. ناتالىيەمۇ ئالىيپەزىلەتلىك بۇ ئادەمگە ئۆزىنى ئۆمۈرلۈك بېغىشلاش نىيىتىگە كېلىدۇ، ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي پادىشاھ لانسكونىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈپ ئاتلىق پولكنىڭ پولكوۋنىكى قىلىدۇ ھەم ئۇنىڭغا ھەشەمەتلىك بىر تۇرار جاي ئىنئام قىلىدۇ. لانسكوي ئاخىرى ناتالىيەگە ئۆز مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىدۇ. ھاممىسىنىڭ نەسىھىتى بىلەن ناتالىيە ماقۇل بولىدۇ.

ئۇلارنىڭ توي قىلىشىغا پادىشاھ قوشۇلىدۇ ۋە توي مۇراسىمىنى ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلىپ ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولىدۇ. بىراق، ناتالىيە پادىشاھنىڭ بۇ ئىلتىپاتىغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، داغدۇغىلىق توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈشنى رەت قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزلىرى ئاددىي توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈۋالىدۇ.

ناتالىيە پۇشكىننى ھەر دائىم سېغىنىدۇ. پۈتۈن ئۆمرىنى ئۇنىڭ ئەدەبىيات ئىشلىرىغا بېغىشلايدۇ. «پۇشكىن ئەسەرلىرى»نى نەشىر قىلىش خىزمىتىنى تەشكىللەشكە ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلىپ، پۇشكىن ئەسەرلىرىنىڭ مۇكەممەل ساقلىنىش ۋە كەڭ تارقىلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىدۇ.

لىزۇ مىللىتىنىڭ ئۆزگىچە ئۇسلۇبقا ئىگە قەدىمىي مۇزىكىسى — بۇرۇن نەيى

نەي توغرۇلۇق سۆز بولغاندا كىشىلەر ئېغىزدا پۈۋلەپ چالىدىغان مۇزىكا ئەسۋابى — نەينى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ. ئەمما خەينەن داۋدىكى لىزۇ-مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدا ياشايدىغان 60 مىڭدىن ئارتۇق لىزۇ خەلقى بۇرۇن بىلەن چېلىنىدىغان ئالاھىدە مۇزىكا ئەسۋابى — بۇرۇن نەينى چېلىشقا ئادەتلەنگەن.

بۇرۇن نەيى ئادەتتە بىر بوغۇملۇق ئاق قومۇشتىن ياسىلىدۇ. ئۇزۇنلۇقى 10 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، تۆت تۆشۈك ئېچىلىدۇ. نەينى يەتتە پەردىگە چالغىلى بولىدۇ. ئۇ بۇرۇن تۆشۈكىنىڭ ھاۋا يەتكۈزۈپ بېرىشى ئارقىلىق چېلىنىدىغان بولغاچقا، شۇنىڭغا ماس ھالدا دىئامېتىرى بىر سانتىمېتىر كېلىدىغان يىڭىچىكە قومۇشتىن ياسىلىدۇ.

بۇرۇن نەيىنىڭ ئاۋازى ناھايىتى زىل ۋە يېقىملىق بولۇپ، ئاڭلىغان كىشى زوقلانماي تۇرالمايدۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇرۇن نەيىنىڭ لىزۇ خەلقى ئارىسىدا چېلىنىپ يۈرگىنىگە 1000 يىلدىن ئاشقان. بۇرۇن نەيى قەدىمدىن تارتىپلا لىزۇ خەلقىنىڭ كۆڭۈل ئېچىش ھەم ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈنلا ئىشلىتىلىپ قالماي، بەلكى ياش ئوغۇل - قىزلارنىڭ ئۆزئارا مۇھەببەت ئىزھار قىلىش، قىزىقچىلىق ۋە كۆڭۈل سىرلىرىنى بايان قىلىش ئۈچۈنمۇ دائىم ئىشلىتىلىپ كەلگەن مۇزىكا ئەسۋابىدۇر. ھەر يىلى بولۇپ تۇرىدىغان لىزۇ خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى بايراملىرىدا ۋە ئاپئاق ئايدىڭ كېچىلەردە لىزۇ ئوغۇل - قىزلىرى بۇرۇن نەينى چېلىش ئارقىلىق بىر-بىرىنى ياخشى كۆرگەنلىكىنى ۋە بىر - بىرىگە كۆڭلى بارلىقىنى بىلدۈرۈشىدۇ. نەينى ئۇستۇن ماھارەت بىلەن چېلىشچالالماسلىق قىز - يىگىتلەرنىڭ توي قىلىشقا كېلىشەلمەسلىكىنىڭ سەۋەبچىسى بولۇپ قالىدۇ. شۇنداقلا بۇرۇن نەينى قىز - يىگىتلەر توي قىلىشقا كېلىشكەنلىكىنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە ئۆزئارا ئالماشتۇرۇشىدۇ. قايسى يىگىت ياكى قايسى بىر قىز ئۆزىگە خاس ئالاھىدە ئۇسلۇبتا ماھىرلىق بىلەن چېلىنىۋاتقان نەينىڭ ئاۋازىنى يىراقتىن ئاڭلاپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ كۆڭلىدىكى كىشىسىنىڭ چېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ ئالالايدۇ. تەجرىبىلىك بوۋاي بىلەن مومايلارمۇ يىراقتىن ئاڭلانغان نەي ئاۋازىدىن قايسى بىر يىگىت ياكى قىزنىڭ مۇھەببەت ئىزھار قىلىپ چېلىۋاتقانلىقىنى بايقاپ ئالالايدۇ. كىچىككىنە بۇ بۇرۇن نەيى مۇھەببەتلەشكۈچىلەر ئۈچۈن كۆۋرۈكلۈك (ئەلچىلىك) رولىنى ئادا قىلىدۇ. قانچىلىغان لىزۇ ياشلىرى مۇشۇ نەينىڭ ۋاسىتىسى بىلەن بەختلىك گۈزەل تۇرمۇش قۇرۇۋېلىشقا نائىل بولۇشقاندۇر - ھە! ھازىر لىزۇ ياشلىرىنىڭ مۇھەببەت ناخشىلىرىدا «سۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى تاش تاشلىسا بولۇر ئايان، كۆڭۈل بەرگەن - بەرمىگىنى نەي چالغاندا بولۇر ئايان» دېگەن قوشاقلار بار. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇرۇن نەيى لىزۇ ياشلىرىنىڭ مۇھەببەت ۋە تۇرمۇشىدا ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ.

بۆرە ھەققىدە رىۋايەت

بۆرە، ئۆزىنىڭ يىرتقۇچلۇقى ۋە ياۋۇزلۇقى بىلەن ھەممىگە تونۇشلۇق ھايۋان. ئەمما دۇنيادىكى خېلى كۆپلىگەن مىللەتلەرنىڭ ئەپسانە ۋە رىۋايەتلىرىدە بۆرە ياخشى نام بىلەن تىلغا ئېلىنغان. شۇنىڭغا قارىغاندا بۆرىگە چوقۇنۇشنىڭمۇ مەلۇم ئاساسى بولسا كېرەك.

ئەڭ قەدىمكى دەۋردە كىشىلەر ئىپتىدائىي تەبىئىي مۇھىتنى ئايرىيالمايتتى. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە ئادەم بىلەن ھايۋان ئانچە پەرقلەنمەيتتى. ئىپتىدائىي ئادەملەر ھايۋاناتلارنى تۇتۇپ يەيدىغان، ھايۋاناتلارنى يەنە بىر خىل ئىرقتىكى كىشىلەر بولسا كېرەك دەپ قارايتتى ھەمدە ئۇلاردا ئۆزلىرى چوقۇنىدىغان سىرلىق كۈچنىڭ بار ئىكەنلىكىنى سەزگەن ئىدى. ئىپتىدائىي ئادەملەر شەك-شۈبھىسىز ھالدا ئۆزلىرىنىڭ قەبىلىسىنى مۇنداق ياكى ئۇنداق ھايۋان ئىرقىنىڭ ئەزاسى دەپ بىلەتتى ھەمدە ئەشۇ ھايۋاننى ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادى دەپ ئۇلۇغلايتتى. ئىپتىدائىي ئادەملەرنىڭ مۇنداق ياكى ئۇنداق ھايۋاننى ئۆز قەبىلىسىنىڭ بەلگىسى قىلىشى— توتېم دەپ ئاتىلىدۇ.

دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىدە توتېمىزم ھېلىمۇ ساقلىنىپ كەلمەكتە.

توتېم دەپ قارالغان ھايۋانلارنىڭ ئىچىدە بۆرىمۇ داڭلىق ھايۋانلارنىڭ بىرى. شىمالىي ئامېرىكىدىكى ھىندىئانلارنىڭ بەزى قەبىلىلىرى بۆرىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. تۈركمەن مىللىتىنىڭ 11 قەبىلىسى بۆرىنى توتېم قىلىدۇ. ئۆزبېكلەر بۆرىنى ئەجدادىمىز دەپ بىلىدۇ ھەمدە ئائىلە شەجەرىسىنى شۇنىڭ نامى بىلەن يازىدۇ. موڭغۇللارمۇ بۆرىنى ناھايىتى ئۇلۇغلايدۇ. بەزى رىۋايەتلەردە بۆرە قەھرىمان سۈپىتىدە بايان قىلىنغان، ھەتتا ئادەملەرگىمۇ بۆرىنىڭ ئىسمى قويۇلغان. قەدىمكى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ بىر رىۋايىتىدە مۇنداق دېيىلىدۇ: بىر توپ ھۇنلار جەڭدە قىرىلىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن پەقەت ئون ياشلىق بىر ئوغۇل بالا ئامان قاپتۇ، بۇ ئوغۇل بالا چوڭ بولغاندىن كېيىن بىر چىشى بۆرە بىلەن بىللە ياشاپ ئون ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ئون ئوغۇل پەرزەنت چوڭ بولغاندا ھەر بىرى بىردىن تۈرك قەبىلىسىنى بەرپا قىپتۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاشىنا ئىسىملىك بىرسى ئۆزىنىڭ ئەجدادىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن ئۆزى تۇرۇشلۇق جايدىكى دەرۋازىنىڭ ئۈستىگە بۆرىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن تۇغنى قاداپتۇ.

توتېمغا چوقۇنغۇچىلار، توتېم بىزنى بالايى-ئاپەتتىن، خېيىم-خەتەردىن ساقلايدۇ دەپ قارايدۇ. ئۇيغۇر، ئۆزبېكلەردە ئاياللارنىڭ تۇغۇت ئازاۋىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن بۆرىنىڭ ئېغىز سۆڭىكىنى ھامىلدار ئايالنىڭ قولىغا ئۆتكۈزۈپ قويىدىغان، بوۋاق تۇغۇلغاندىن كېيىن دەرھال بۆرە تېرىسىگە يۆگەپ بوۋاققا ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيدىغان ئادەت بار. بەزى ياش قۇرامىغا يەتكەن ئۇيغۇر، ئۆزبېك ئەرلىرى بۆرىنىڭ چىشى، ئېڭىكى قاتارلىقلارنى تۇمار ئورنىدا يېنىدا ساقلايدۇ. تۇمار ئادەمنى خېيىم-خەتەردىن، يامان كۆزدىن ساقلايدىغان يالدامى بولۇپ، ئۇنى ئالدى-ساتتى قىلىشقا بولمايدۇ، ئەمما ئۆز ئارا سوۋغا قىلىشقا بولىدۇ دەپ قارايدۇ.

قەدىمكى ئۇيغۇرلاردا يەنە، بوۋاق تۇغۇلغاندا ئۇنى «ئوغۇلمۇ ياكى قىزمۇ» دەپ سورىماستىن بەلكى «بۆرىمۇ ياكى تۈلكىمۇ» دەپ سورايدىغان ئادەت بار. بۇ يەردە ئوغۇل بالا كۈچلۈك ۋە قاۋۇل، تىنماي چېپىپ يۈرىدىغان بۆرىگە، قىز بالا بولسا ئاجىز، ئەمما زېرەك تۈلكىگە ئوخشىتىلغان. موڭغۇل مىللىتىنىڭ بىر قەبىلىسى بولغان بورىياتلار قىزىل چىققان ئادەمنى بۆرە تېرىسىگە يانتۇزۇپ كېسەلنى ساقايتىدىكەن. ئۇلار يەنە بۆرىنىڭ يەرگە چاچرىغان قېنىنى قىش كۈنى قار بىلەن، ياز كۈنى توپا بىلەن كۆمۈپ قويىدىكەن ھەمدە ئۇنداق قىلمىساق بىزگە بالايى ئاپەت كېلىدۇ دەپ قارايدىكەن.

يەنە بەزى مىللەتلەر ئۆلگەن بۆرىگە ئېھتىرام بىلدۈرىدىكەن. قەدىمكى ئافىنا دۆلىتىدە، «كىمكى بۆرىنى ئۆلتۈرسە شۇ كىشى بۆرىنى دەپنە قىلىشى كېرەك» دەيدىغان قائىدە بار ئىكەن. ياقۇت مىللىتى ئۆلۈپ قالغان بۆرىگە ھەرگىز بىپەرۋالىق قىلمايدىكەن. ئۇلار سىبىرىيەدىكى ئىپتىدائىي ئاھالىلەرنىڭ ئادىتى بويىچە بۆرىنى گويا ئادەمنى دەپنە قىلغاندەك دەپنە قىلىدىكەن.

قەدىمكى زاماندا كىشىلەر، بۆرە ئادەمنىڭ تىلىنى بىلىدۇ، ئەگەر ئۇنىڭغا ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ قويساق بىزدىن ئۆچ ئالىدۇ دەپ قارىغان. بەزى مىللەتلەردە بۆرىنىڭ ئىسمىنى ئاتاشقا جۈرئەت قىلالماي باشقا ئىسىم بىلەن ئاتىغانلىقى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر تارقىلىپ كەلمەكتە. مەسىلەن، سىمولىنىسكى دېھقانلىرى بۆرىنى كۆرسە: «قاۋۇلجان، قانداق ئەھۋالىڭ؟» دەپ سالاملىشىدىكەن، ئېستونىيىلىكلەر بۆرىنى «تاغا»، «چوپان» (پادىچى) ياكى «ئۇزۇن قۇيرۇق» دەپ چاقىرىدىكەن. ئابخازلار ئۇنى «ئاغزى بەرىكەتلىك» دەيدىكەن.

رىمدا، چىشى بۆرىنىڭ ئىككى بالىنى بېقىپ چوڭ قىلغانلىقى توغرىسىدىكى ھېكايە ئەسىرلەردىن بۇيان تارقىلىپ كەلمەكتە. بۇ ئىككى بالا توغرىسىدىكى رىۋايەت رىم شەھىرىنىڭ بەرپا قىلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەن. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 3- ئەسىردىكى رىم ھۆكۈمىتى بۇ ئىشنى ئاشكارا ئېتىراپ قىلغان ھەمدە ئىككى بالىنى ئېمىتىپ تۇرغان بۆرىنىڭ سۈرىتى رىم شەھىرىنىڭ بەلگىسى قىلىنغان. يەنە بىر رىۋايەتتە، سىلاۋيان مىللىتىنىڭ ئىككى پالۋانىنىڭ بىرسىنى چىشى بۆرە، يەنە بىرسىنى چىشى ئېيىق بېقىپ چوڭ قىلغان دېيىلىدۇ. قەدىمكىلەر، ياۋايى ھايۋان بولۇپمۇ بۆرە بېقىپ چوڭ قىلغان ئوغۇل بالا ناھايىتى ساغلام، باتۇر ۋە كۈچ - قۇدرىتى تەڭداشسىز پالۋان بولىدۇ دەپ قارايدۇ. ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەردە بۆرە بېقىپ چوڭ قىلغان بالا ياكى مىللەتنىڭ پېشۋاسى، ياكى مىللىي قەھرىمان، ياكى پالۋان سۈپىتىدە بايان قىلىنغان.

(«تەرمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 1985- يىل 1- سانىدىن
ھۆسەن مەھەممەد تەرجىمىسى)

ھەر قايسى ئەللەرنىڭ يامان كۆرىدىغان رەڭلىرى

ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدىكى نۇرغۇن ئەللەردە قارا رەڭ «مۇسىبەت» نىڭ بەلگىسى ئىكەن. ئۇلار ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىدا بىلىكىگە قارا تۇتۇپ قارا گالستۇك تاقاپ ھازىدارلىقىنى ئىپادىلەيدىكەن، ياپونىيىلىكلەر يېشىل رەڭنى، بىرازىلىيىلىكلەر قوڭۇر سېرىق رەڭنى «مۇسىبەت» بەلگىسى قىلىدىكەن، ئۇلار، ئادەم خۇددى دەرەختىن چۈشكەن سېرىق غازاڭغا ئوخشايدۇ، دەپ قارىغاچقا، قوڭۇر سېرىق رەڭنى يامان كۆرىدىكەن.

بېلگىيىلىكلەر كۆك رەڭنى بەك يامان ئالىدىكەن، ئۇلار بىرەر شۇملۇققا دۇچ كەلسە، كۆك كىيىمنى بەلگە قىلىدىكەن ھەمدە چۈشىدە كۆك نەرسىنى كۆرۈپ قالسا ئەتىسى «پېشكەللىك باسىدۇ» دەپ قارايدىكەن.

ئېفىئوپىيىلىكلەرنىڭ ئاچ سېرىق رەڭلىك كىيىم كەيگەنلىكى مەرھۇملارغا بولغان قايغۇلۇق ماتەم تۇتقانلىقىنى بىلدۈرىدىكەن.

تۈركىيىلىكلەر مېھمان كۈتۈش زالى، زال، ئۆيلەرنى زىننەتلىگەندە، ئالا - يېشىل رەڭلىك نەرسىلەرنى قەتئىي ئىشلەتمەيدىكەن. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتىدە بۇ خىل رەڭ شۇملۇقنىڭ ئالامىتى ئىكەن.

(ھېكايە)

شىك شىنيى (ياپونىيە)

ئەتىگەندە، N ئەپەندى ئىشقا بېرىش ئۈچۈن ئۆيىدىن چىقىپ ئاپتوماتىك لىفت بىلەن بىنادىن چۈشتى. ئۇ ياتاق بىناسىنىڭ 35 - قەۋىتىدە تۇراتتى.

لىفت 30 - قەۋەتتە توختىغاندا، بىر ئوغۇل بالا كىرىپ كەلدى. بۇ بالا N ئەپەندىگە تونۇشتەك بىلىنىپ ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىدى:

— ئىنىم، مەكتەپكە كېتىۋاتامسىز؟

— ھەئە، مەكتەپكە.

— ئوقۇشتا چوقۇم تىرىشىدىغانسىز، ياخشى بالىدەك قىلىسىز.

N ئەپەندى سۆزلىگەچ ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ قويدى. دەل شۇ چاغدا بۇ ئوغۇل بالا ئاۋازىنى ئۇنلۇك چىقىرىپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

مەرھەمەت، مەرھەمەت، ئېغىز تېگىمەك رافورا.

مەرھەمەت، مەرھەمەت ئېغىز تېگىمەك رافورا.

«رافورا» مەلۇم بىرخىل يېمەكلىكنىڭ سودا ماركىسى ئىدى. ئوغۇل بالىنىڭ ئېيتقىنى تاۋار ئېلان ناخشىسى ئىدى. بالا ناخشىسىنى ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن، ئېسىگە كەلگەندەك بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ N ئەپەندىگە قاراپ پىخىلداپ كۈلۈپ قويدى.

لىفت 15 - قەۋەتكە چۈشكەندە ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئايال كىرىپ كەلدى. ئۇ كىرىپلا ئىنتايىن خۇشخۇيلۇق بىلەن:

— قەنت - گېزەكلەر ئىچىدە ئەڭ تەملىكى بىللېن! — دېدى ئاندىن گويا چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغانغاندەك، N ئەپەندىگە سالام بەردى.

— بۈگۈن ھاۋا نېمە دېگەن ياخشى - ھە!

لىفت 1 - قەۋەتكە چۈشتى، كۆپچىلىك بىنادىن چىقىشتى.

دەرھەقىقەت، ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىياتىدا تەتقىقاتقا كۈچ سەرپ قىلىنسا، ھەرقانداق ئەرسىنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولىدۇ. پسىخولوگىيە ۋە چوڭ مېڭە ئاناتومىيىسى ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتنىڭ ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ دورا ئىشلىتىش ۋە تەكرار ئۈلگە كۆرسىتىش ئارقىلىق شەرتلىك رېفلېكسىنى كونترول قىلىش تېخنىكىسىمۇ ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى.

شەرتلىك رېفلېكس دېگىنىمىز زادى نېمە؟ مىسال كەلتۈرۈپ چۈشەندۈرسەك، ئىت قوڭغۇراق

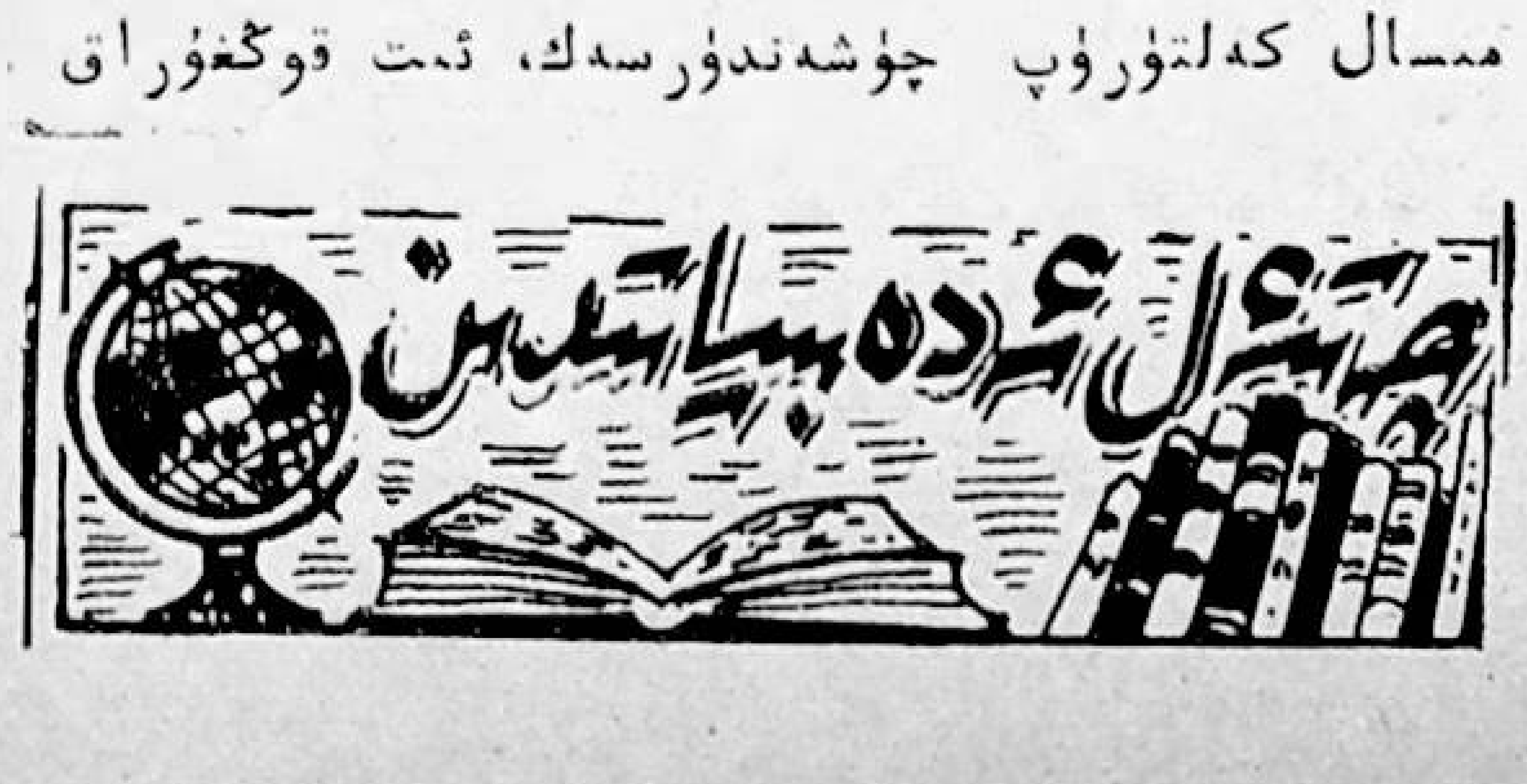

ئاۋازى ئارقىلىق ھەرالاندۇرۇلغاندا، قوڭغۇراق ئاۋازىنىڭ ئىت ئاغزىدا شۆلگەي پەيدا قىلالايدىغان رولى مۇشۇنداق ھادىسىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بۇنداق شەرتلىك رېفلېكس (ئەكس تەسىر) نى ئىنسانلارمۇ تەتبىق قىلىش ۋە ئۇنى تۇراقلاشتۇرۇشقا بولىدۇ.

بايىقى ئوغۇل بالىنىڭ بېشىنى سىلاش بىلەنلا ئېلان ناخشىسىنى ئېيتىپ كەتكەنلىكى ۋە بايىقى ئوتتۇرا ياشلىق ئايالنىڭ لېفتقا چىققانلىقىنى ھېس قىلىش بىلەنلا ئىختىيارسىز ھالدا ئېلان قوشىقىنى غىڭشىغانلىقىغا كەلسەك، ئۇلارنىڭ بۇنىڭ بەدەلىگە كارخانىدىن ھەر ئايدا بىرقىسىم دارامەت ئېلىپ تۇرىدىغانلىقىنى سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى بولمىسا كېرەك.

ھازىر ھەممىلا ئادەم دېگۈدەك ئۆزىنىڭ بىر ياكى بىرقىسىم رېفلېكسلىق نېرۋىسىنى ئېلان تەشۋىقاتىنىڭ ئەلچىسى، سۈپىتىدە كارخانىغا ئىجارىگە بېرىدىغان دەۋرى كېلىپ قالدى. ھازىر كىشىلەرنىڭ بىرقىسىم نېرۋىسىنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىق ئېلان تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتى ئىنسانلار ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ ياتماقتا، بۇ ئىمكانىيەتنىڭ قۇدرىتى زور. ئۇنىڭدىكى قۇدرەت ۋە ئىقتىداردىن ئەپچىل پايدىلىنىشنىڭ كۆچىمۇ مۆلچەرلىگۈسىز.

N ئەپەندى تېز سۈرئەتلىك يەر ئاستى پويىزىغا چىقتى. چۈنكى خىزمەت ۋاقتى توشۇپ قالغان، پويىزمۇ سەل قىستاڭچىلىق ئىدى.

—تېرىدگە راھەت، تېرىدگە راھەت، ئالى دەرىجىلىك ھۆسۈن تۈزەش، پەدەز بويۇمى!

ياشىقىنە بىر قىزنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى توختىماي ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ باشقىلارنىڭ ئۇنىڭ مۇرىسىگە سەللا تېگىپ كەتكەنلىكىدىن كېلىپ چىققان شەرتلىك رېفلېكس ئىدى.

«بۇ قىزنىڭ ئېلان ھەققى چوقۇم يۇقىرى بولسا كېرەك! ئۆزىنىڭ رېفلېكسلىق نېرۋىسىنى كارخانىغا ئىجارىگە بەرگەندە، ئۇنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىكىگە قاراپ ئالىدىغان ھەققىمۇ ئوخشاش بولمايدىغانلىقى ئېنىق. ئېھتىمالىم بۇ قىز توي چىقىمى ئۈچۈن پۇل يىغىۋاتقاندۇ» دەپ ئويلىدى N ئەپەندى.

ئادەمنىڭ ئۆز تېنىنى قانداق ئىشلىتىش ئەركىنلىكى، شۇنداقلا ئۆز تېنىنى قايسى خىل يول بىلەن ئىشلىتىش ئارقىلىق پۇل تېپىش ئەركىنلىكىمۇ بولىدۇ. بىراق، تەننى خەۋپلىك بولغان شەرتلىك رېفلېكسقا ئىشلىتىشنىڭمۇ ھەقلىق بولۇشىغا يول قويغىلى بولمايدۇ. چۈنكى، پۇلغا قانچىلىك ھاجىتىمەن بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، قولىنى ئىشىك قىسىۋالغاندا، ئالدى بىلەن ئېلان ناخشىسىنى توۋلىۋېتىپ، ئاندىن «قۇتقۇزۇڭلار!» دەپ چاقىرىدىغان ئادەم بولمايدۇ - دە.

پويىزدا ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئەر ئولتۇراتتى. ئۇ ئاخشام ياخشى ئۇخلىمىغان بولسا كېرەك، بىر ئەسنىۋالدى - دە، ئاندىن ۋالاقلاپ كەتتى:

—پاھ! ھارغىنلىقنى تۈگىتىشنىڭ ئەڭ ياخشى دورىسى شۇچانلىت.

ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان يەنە بىرياش بىر چۈشكۈرۈۋالغاندىن كېيىن، كوتۇلداشقا باشلىدى:

— زۇكام ئۈچۈن ئىشلىتىش، شىپالىق دورا لوگىمدىن.

قايسى بىرياشنىڭ شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا زۇكام تابلېتكىسى لوگىمدىننى ئىچكەن - ئىچمىگەنلىكى ھەققىدە بىرنەرسە دېيىش تەس ئىدى. رادىئولاردا مەلۇم بىر زاۋۇتنىڭ رادىئو پەردىيومىنىكى سۈپەتلىك دەپ تەشۋىق قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ زاۋۇتتا ئىشلەنگەن مەھسۇلات بولۇپ چىقىشى ناتايىن ئىدى. ئېلاندىكى تەشۋىقاتلار دەل مۇشۇنداق نەرسىلەر ئىدى.

— پاھ! ئۇزاق بوپتۇ، كۆرۈشمەپتۇق، ھە! ئارقا تەرەپتىن چاقىرغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

N ئەپەندى كەينىگە بۇرۇلدى ۋە ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدىكى ساۋاقدىشىنى كۆردى. ئۇلار يېقىنلىشىپ كېلىپ قول ئېلىشتى. N ئەپەندى ئۇنىڭغا:

«ئادەم» ماركىلىق كوفى ئىچىشكە بەكمۇ ياخشى - ھە. قانداق، يېقىندىن بۇيان ياخشى تۇرامسىز؟

— ئۇزاق بوپتۇ، كۆرۈشمەپتۇق، يېقىن ئەتراپقا بېرىپ ئاز - تولا كوفى ئىچەيلىچۇ! سىز

قاچاندىن تارتىپ كوفې گۈرۈھىنىڭ ئادىمى بولۇپ قالدىڭىز؟

— ھە، مۇشۇ ئىشنى دېمىسىز، ئەھۋال مۇنداق: ئالاھەزەل بىر ھەپتە ئىلگىرى مەن بىر قىسىم رېفلېكسلىق نېرۋامنى بىر كوفې سارىيىغا ئىجارىگە بەرگەن ئىدىم، بىر قول ئىشلەپلا شەرتلىك رېفلېكس پەيدا بولدى. ئىچمەك - ئىچمەيلى، مەن لىمون ئارىلاشتۇرۇلغان پەمىل چاي ئىچىشنى ياخشى كۆرىمەن.

N ئەپەندى بىلەن ساۋاقدىشى يەر ئاستى پويىزدىن چىقىپ بىر چايخانىغا كىردى - دە، پاراڭغا چۈشتى. پاراڭ ھەر ئىككى تەرەپنىڭ يېقىنقى ئەھۋاللىرىدىن نېرى كەتمىدى.

N ئەپەندىنىڭ ساۋاقدىشى ھەر قېتىم تاماكىنى ئۆچۈرگەندە:

— ساياھەتكە چىققاندا ئەنچىمر مېھمانخانىسى بەك راھەت - دەپ قايتا - قايتا كوتۇلدايتتى.

بۇ ئۇنىڭ رېفلېكسلىق نېرۋىسىنى ئىجارىگە بەرگەنلىكىدىن ئىدى.

يولدا ھايال بولۇپ قالغانلىقتىن، N ئەپەندى شىركەتكە سەل كېچىكىپ كەلدى. لىفت قۇرۇق قالغان ئىدى. لىفتتا ئىشلەيدىغان قىزچاق N ئەپەندىگە قاراپ «پىسەڭگىمدە» كۈلۈپ نازلىنىپ قويدى. ئۇنىڭ ھۆسن - خۇلقى N ئەپەندىنىڭمۇ ئىشتىياقىنى قوزغىغان ئىدى.

— سىز ھەر دائىم مۇشۇنداق گۈزەل تۇرىسىز! N ئەپەندى قىزغا يېقىنلىشىپ پەس ئاۋازدا چاقچاق قىلىپ باقتى ۋە پىنھان پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ قىزنى «چوككىدە» سۆيۈۋالدى. قىز ئانچە ئېتىرازمۇ بىلدۈرمىدى. لېكىن بىر ئاز ھەيران قالغاندەك قىياپەتتە:

— كابىرا شەربىتىدىن بىر يۇتۇم ئىچسىڭىز قىزلار بىلەن سۆيۈشكەندەك لەززەتلىنىسىز.

كابىرا يېقىندىن بۇيان خېرىدارلىق بولۇۋاتقان بىر خىل ئىچىملىكنىڭ سودا ماركىسى ئىدى.

— ئوھوي! ئەسلىدە سىز سۆيۈشكەن چاغدىكى شەرتلىك رېفلېكسنى تەشۋىقات ئەلچىسى سۈپىتىدە سودا سارىيىغا ئىجارە بەرگەن ئىكەنسىز - دە. مەن بۇنى پەقەت ئويلىماپتىمەن.

N ئەپەندى سۆزلىگەچ بىنانىڭ ئۆزى ئىشلەۋاتقان

شىركەت جايلاشقان قەۋەتتە لىفتتىن چۈشتى. راستىنى ئېيتقاندا، بۇ ئىشلار ئۇنىڭغا غەيرى تۇيۇلمىدى. ئادەمنىڭ شەرتلىك رېفلېكسىنى ئېلان تەشۋىقاتى ئورنىدا ئىشلىتىش دەسلەپتە غەلىتە ئىش بولۇپ تۇيۇلغاندەك قىلسىمۇ، لېكىن ئومۇملاشقاندىن كېيىن ئۇنداق بولمايدۇ. ئادەم ھەر خىل تاۋارلار توغرىسىدىكى ئېلانلارنى ئەتىگەندىن تارتىپ ئاڭلاپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئادەمنىڭ ئېسىدىن شۇنچە تېز ۋە پاك - پاكىز كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. ئىنسانلار ئىچىگە يوشۇرۇنغان ھەر خىل ئىقتىدار مۆلچەرلىگۈسىز. بىراق، تۈرلۈك ئەھۋالغا ماس كېلىدىغان ئىقتىدار ئادەملەر ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ ياتماقتا. بۇ ئىقتىدار تېخىمۇ مۆلچەرلىگۈسىز.

ئەخمەدجان بائىزى تەرجىمىسى

(«يېڭى پېزا» ژۇرنىلى 1983 - يىل 1- سانىدىن)

سادىغاڭ بولسۇن بۇجانلار

يارىمنىڭ باغىغا كىرسەم،
ئالما تۈگمىدەك بوپتۇ.
كىچىكىنە شۇ يارىم،
قايرىپ سۆيگىدەك بوپتۇ.

مەيىمگە چىققان بىلەن،
مەنزىللەر كۆرۈنمەيدۇ.
كۆڭۈلدىكى يار بولسا،
ئۆتكەن كۈن بىلىنمەيدۇ.

ئاخشام بارسام يېتىپسەن،
پەر ياستۇققا يېتىپسەن.
پەر ياستۇقنى كۆتەرسەم،
تولۇن ئايدەك يېتىپسەن.

ئالتۇندىن ئۈزۈك بولسا،
ياقۇتتىن كۆزى بولسا.
يار بولسا لېۋەن بولسا،
ناۋاتتەك سۆزى بولسا.

ئالتۇن تەقىيە باشىمدا،
ئولتۇرەمەن قاشىڭدا.
سادىغاڭ بولسۇن بۇجانلار
يىگىرمە ئالتە ياشىمدا.

ئۆزەمنىڭ سۆيگىنى ئەۋزەل

ئىشىكىڭدىن تولا ئۆتسەم،
كۆيۈپ قالدى دەمسەن.
مەندىن باشقا يارى يوق،
ئۆلۈپ قالدى دەمسەن.

دەردىمنىڭ تولاسىدىن،
تولا ئېيتىمەن غەزەل.
خەق سۆيگەننى سۆيمەيمەن،
ئۆزەمنىڭ سۆيگىنى ئەۋزەل.

كېچە ئۈيقىدا ياتسام

كېچە ئۈيقىدا ياتسام،
ئېتىڭغا قامچا سېپ ئۆتتۈڭ.
ئۈنۈڭمۇ يوق، سۆزۈڭمۇ يوق،
ئىچىمگە ئوت سېلىپ ئۆتتۈڭ.

ئۆگزەڭگە چىقىپ باقسام،
تۈڭلۈكۈڭدە پەرمان يوق.
سېنىڭ ئۈچۈن دەرد تارتىپ،
ئۆلۈپ كەتسەم ئارمان يوق.

قېشىڭ قارا قۇندۇزمۇ؟
كۆزۈڭ چولپان يۇلتۇزمۇ؟
ئۇنبەش قېتىم ئالدىدىڭ،
كەچ بارايمۇ، كۈندۈزمۇ؟

توپلىغۇچى: ئىسلام سادىق

ئاي يۈزۈڭنىڭ شولىسى

كۆككىنە كەپتەر ئەمەسمەن،
كۈندە-كۈندە كۆرگىلى.
ئايدا-يىلدا بىر كېلۇرمەن،
ئاي يۈزۈڭنى كۆرگىلى.

ئاي يۈزۈڭنىڭ شولىسى،
چۈشتى پىيالە-چىنىگە.
ئۆرگىلىپ باقساڭچۇ يارىم،
مەن يېتىم بىچارىگە.

توپلىغۇچى: تۇرسۇن زېرىدىن

خەتتاتلار كۆرىگى

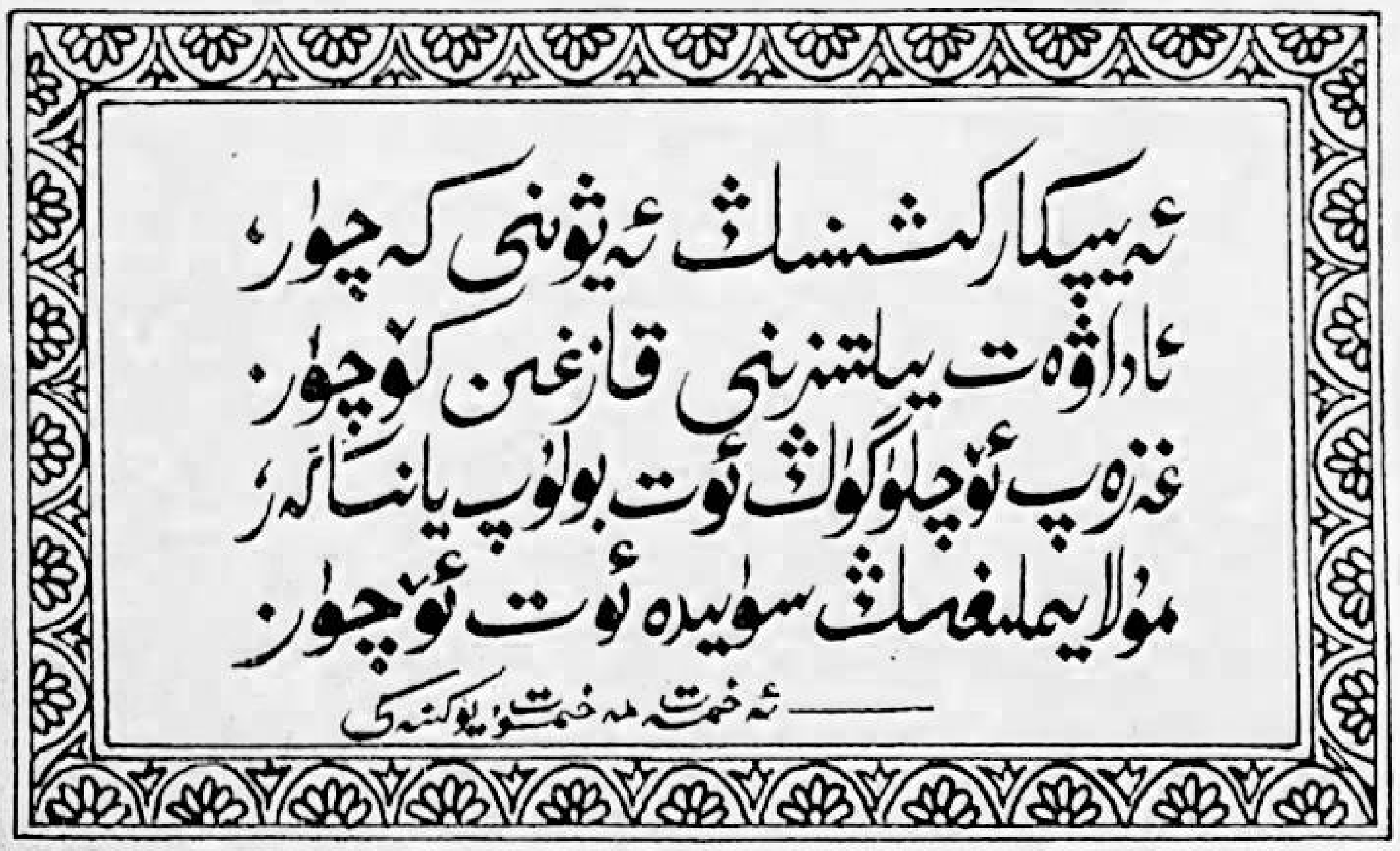

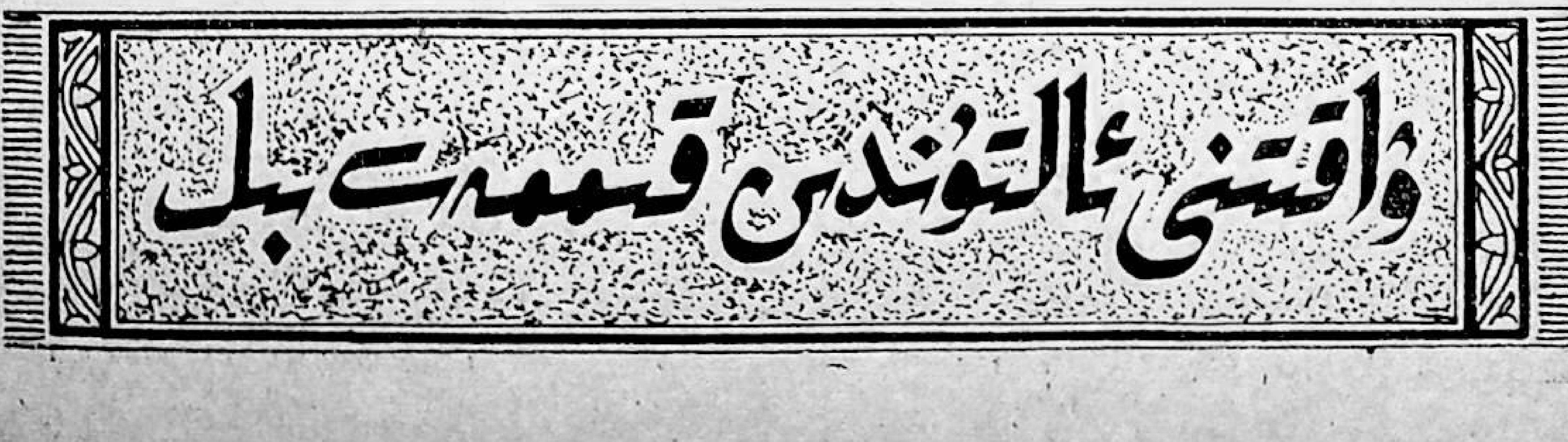

تويدا (ئابدۇللا ئابدۇرەھىم فوتوسى)

بۇغا باققۇچى مومای (ئابلەت راخمان فوتوسى)

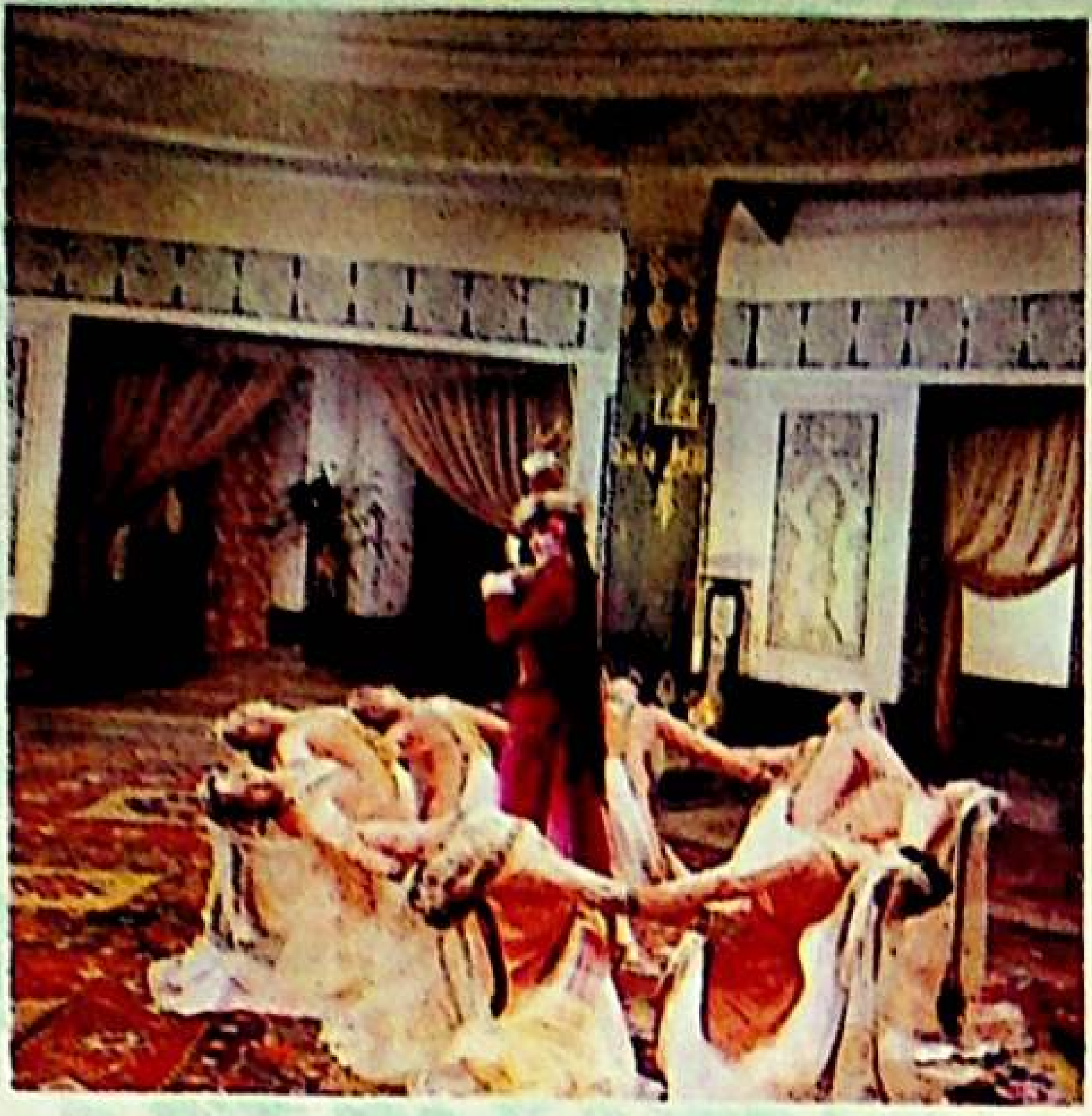

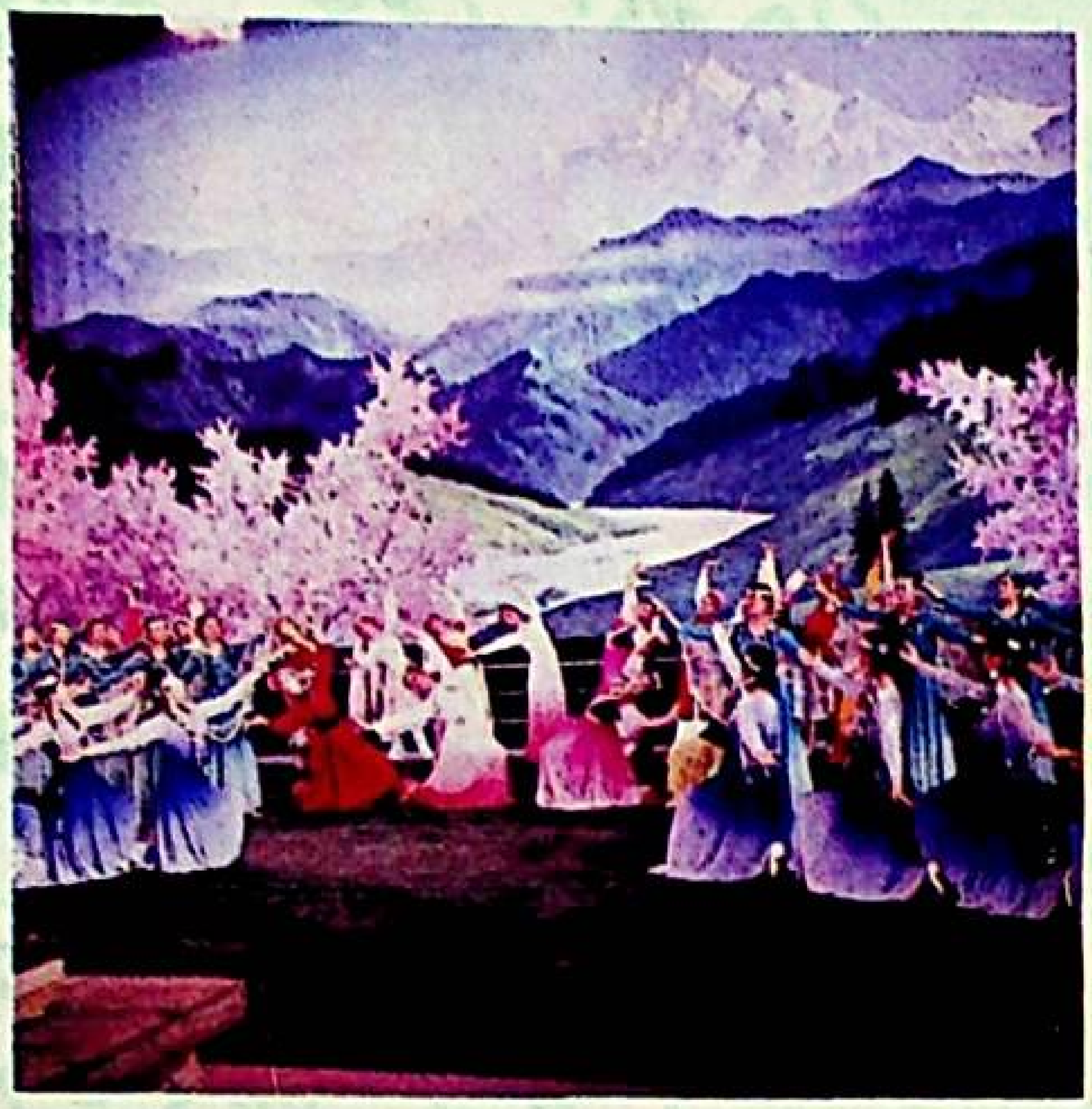

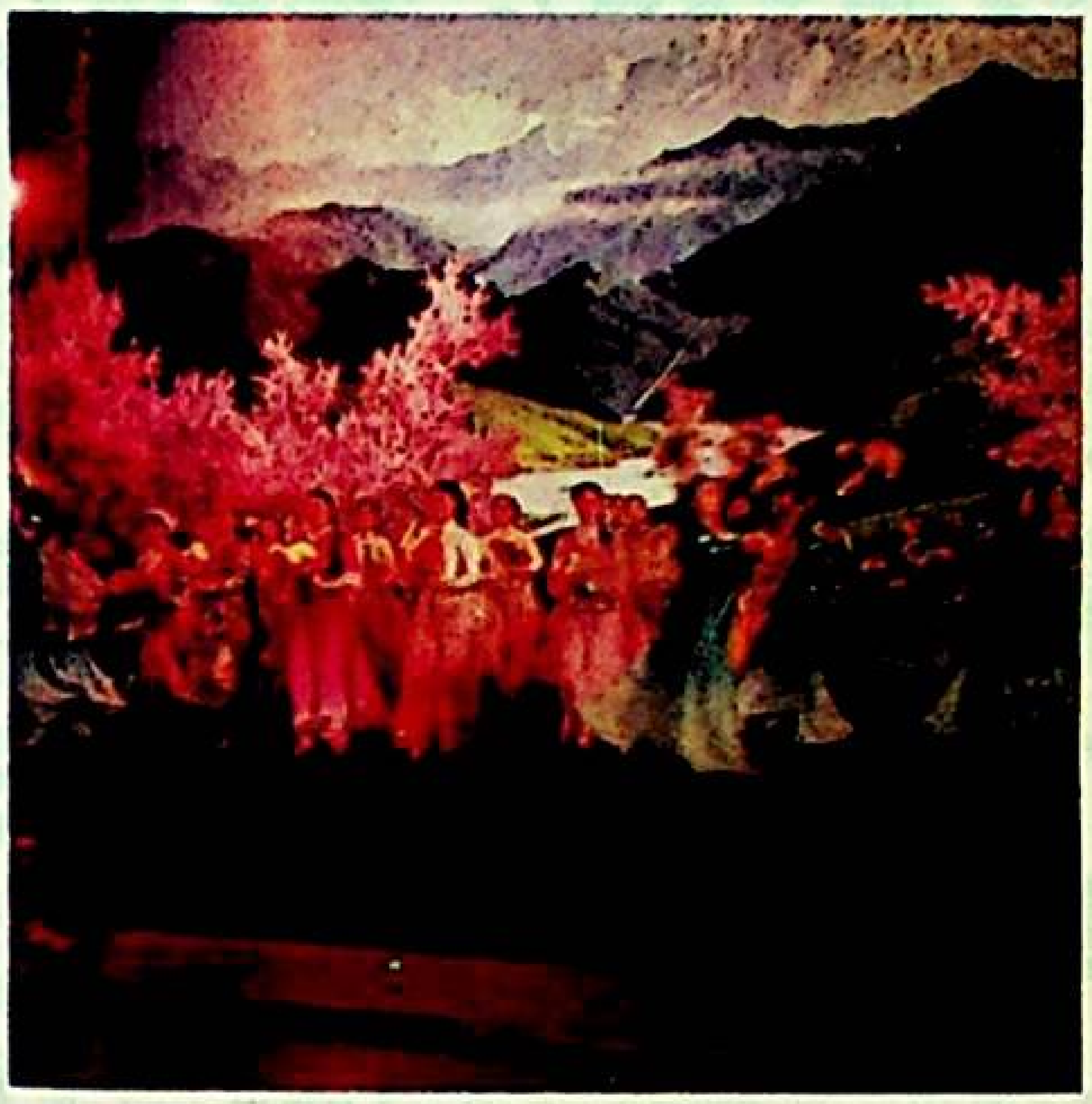

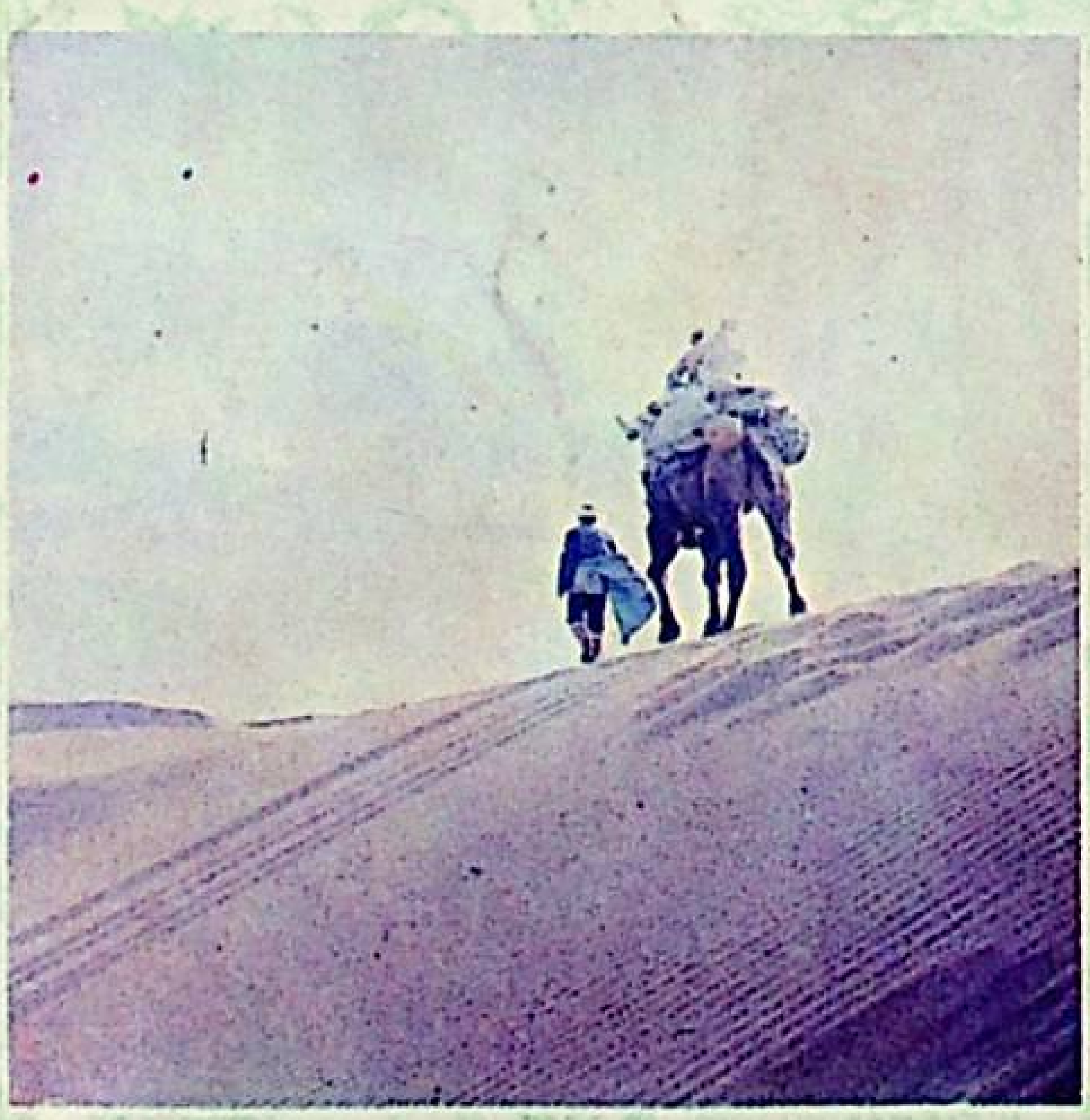

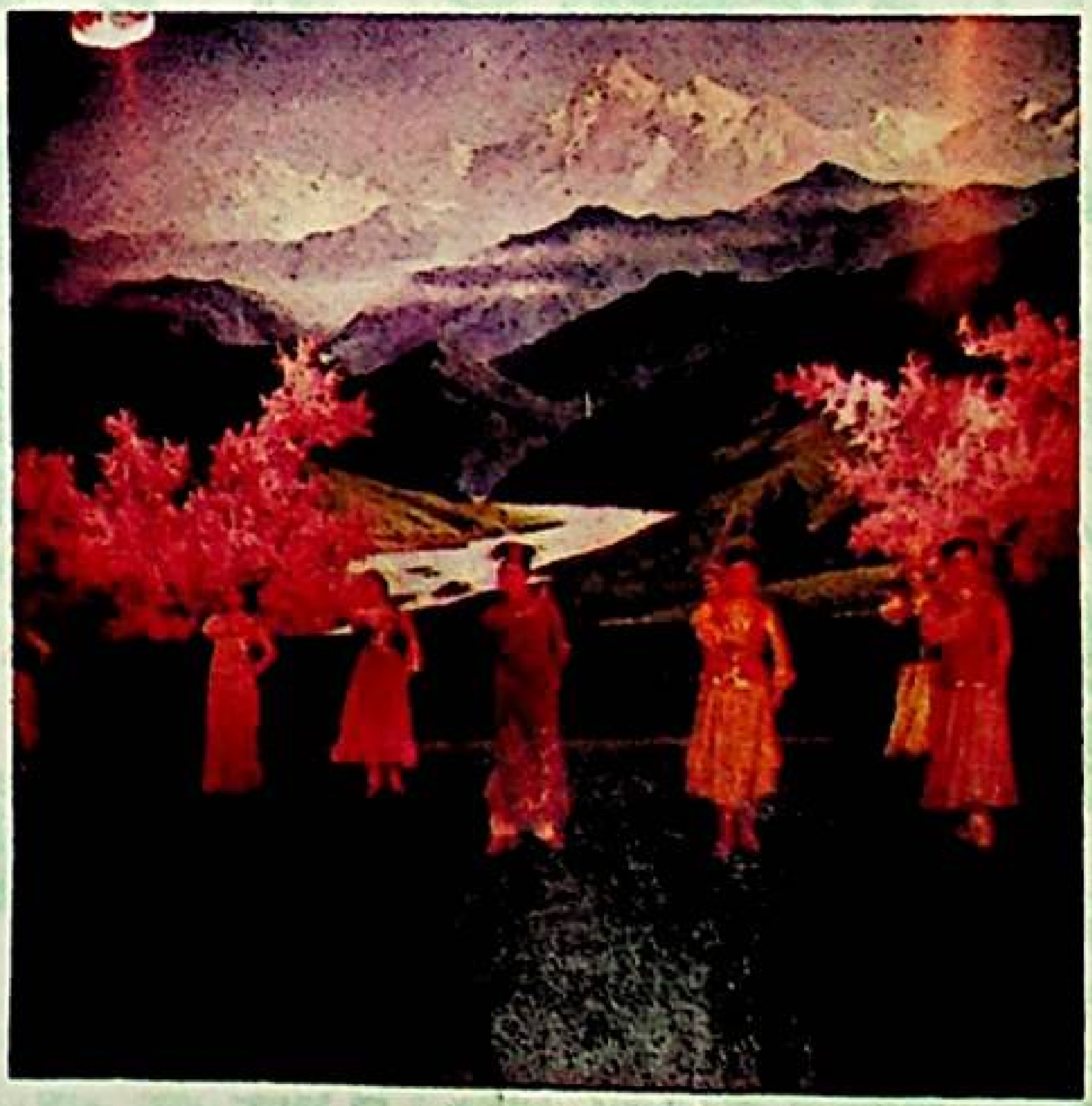

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» (قوش ئايلىق ئەدەبىي ژورنال)

新疆文化（维吾尔文） 35 - يىل نەشرى 1986 - يىل 3 - سان

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژورنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت سارىيى نەشر قىلدى

«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ

مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

ۋاكالەت نومۇرى: 22 — 58 تىزىملانغان نومۇرى: 361

تاق ئايلارنىڭ 20 - كۈنى نەشردىن چىقىدۇ. تېلېفون نومۇرى: 28055 باھاسى 30 پۇڭ